

ศึกษาการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ
A STUDY OF ENLIGHTENMENT OF KUMARAKASSAPA THERA

พระสมคิด รกขิตจิตโต (สุภักดิ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๗

ศึกษาการบรรลุนิพนธ์ของพระกุมารกัสสปเถระ

พระสมคิด รกขิตจิตโต (สู่พิภักดิ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Enlightenment of Kumarakassapa Thera

Phra Somkid Rakkittajittō (Supipak)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts

(Vipassana Meditation)

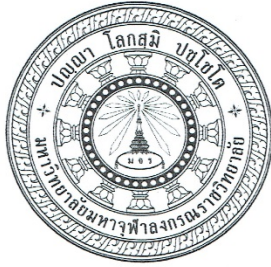
Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E.2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษการบรรลธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

(พระราชวรเวที)

ประธานกรรมการ

(พระญาณสุนทร, รศ.)

กรรมการ

(พระมหาสมลักษณ์ คณฐสาโร, ดร.)

กรรมการ

(รศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

กรรมการ

(ดร.จรรุญ วรณกสิณานนท์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

พระมหาสมลักษณ์ คณฐสาโร, ดร.

ประธานกรรมการ

รศ.เวทย์ บรรณกรกุล

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระสมคิด รกขิตจิตโต)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

ผู้วิจัย : พระสมคิด รุกขิตจิตโต (สุ่พิภักดิ์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร, ดร. น.ธ.เอก, ป.ธ. ๙. พธ.ด.

(พระพุทธานุชา)

: รศ.เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.ม. (ประชากรศึกษา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑/มีนาคม/๒๕๕๘

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์ พุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ ๓) เพื่อศึกษา วิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษา เชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คือเน้นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผลการวิจัยพบว่า

๑. การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาปัญญาตามหลักการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาเพื่อให้รู้แจ้งอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ตามลำดับสภาวะแห่งจิตที่เข้าสู่ กระแสแห่งพระนิพพาน ผู้มีสภาวะจิตเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานได้นั้น เรียกว่า พระอริยบุคคล เริ่ม ตั้งแต่พระโสดาบัน, สกิทาคามี, อนาคามี จนถึงพระอรหันต์

๒. พระกุมารกัสสป เป็นพระมหาเถระหนึ่ง ในอสีติมหาสาวก ท่านมีชาติกำเนิด เกิดใน วรณะไวยยะ คลอดในขณะที่มารดาเป็นภิกษุณี เนื่องจากมารดาตั้งครรภ์ท่านแล้วไม่ทราบ ได้ออก บวช จนเมื่อครรภ์ใหญ่ขึ้นจึงได้ทราบ และได้คลอดท่านในสำนักภิกษุณี จนเติบโตอยู่ในสำนักภิกษุณี วันหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จผ่านมา จึงรับสั่งให้ขอท่านไปเลี้ยง ในฐานะพระโอรสของพระองค์ และทรงตั้งชื่อให้ว่า "กัสสป" ต่อมาเมื่อมีผู้เรียกท่านว่า "กุมารกัสสป" ท่านออกบวชเนื่องจาก ท่านเกิดความสลดใจในชีวิตของตนเองเมื่อได้ทราบความจริงว่า ท่านไม่ใช่โอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศลอย่าง ที่เข้าใจมาแต่แรก แท้จริงแล้วเป็นลูกของภิกษุณี จึงทูลขอพระราชานุญาตพระเจ้า ปเสนทิโกศลออก บวช พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทัดทาน แต่เมื่อทรงเห็นว่าไม่สามารถจะเปลี่ยนความตั้งใจของท่านได้ จึงทรงอนุญาตและเนื่องจากท่านมีอายุไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์พระพุทธเจ้าจึงทรงให้บวชเป็นสามเณร ก่อน

๓. ท่านบรรลุธรรมได้จากการที่สหายของท่านเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส เห็นท่าน ลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงผูกปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วบอกว่า นอกจากพระพุทธเจ้า ไม่มีใครสามารถ

แก้ปัญหานี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พุทธามปัญหาเหล่านั้น พระพุทธเจ้าทรงแก้ให้ท่าน จนถึงพระอรหันต์ พระเถระเรียนเองตามที่พระพุทธเจ้าตรัส เข้าไปยังป่าอัมพวันและเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

Thesis Title : A Study of Enlightenment of Kumarakassapa Thera

Researcher : Phra Somkid Rakkittajittō

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Somluck Gandhasarō (Saraphivong),
Pali IX, Ph.D. (Buddhist Studies)

" : Assoc. Prof. Wate Bannakornkol, Pali IX, B.A., M.A.,
M.Ed. (Population Studies)

Date of Graduation : 31/March/2015

Abstract

This research is of 3 objectives; - 1. to study the attainment of the Dhammas in Theravada Buddhist Scriptures, 2. to study Ven. Kumarakassapa Thera's biography and accumulation of the Perfections, 3. to study Ven. Kumarakassapa Thera's methods of practice which is the factors helping him to attain the Dhammas. This study is a qualitative research emplacing the Documentary research.

From the research, it is three that

1. The attainment of the Dhammas in Buddhism means the development of the wisdom according to the principles of practicing the Insight Meditation in order to realize the 4 Noble Truths :- Dukkha, Samudaya, Nirodha and Magga in order of the mental state going to the sphere of Nibbāna which is called Ariya-Puggala obeging from Ven.Sotannā, Ven.Sakadāgāmi, Ven Anāgā up to Ven. Arahanta.

2. Ven. Phra Kumāra Kassapa is one of the 80 Mahāvākas. He was born in Vaisaya Caste. He was born while his mother was Bhikkhuni, because after his mother was of a child in her stomach, she did not know it, she went out for the ordination and when her stomach was higher, she knew it and she gave out the child

from her stomach in the office of the Nun. The child was grown up in the office of the Bhikkhuni. One day King Pasenadikosola came through this office and gave the order to look after him as his son and then he gave him the name Kassapa after time he was called as “Kumāra Kassapa”

He was ordained because he was of the wonderful mind about his own life. When he knew the fact that he was not King Pasenadikosola's son as he understood before but really the Bhikkhuni's son, he requested King Pasenadikosola to go out for ordination. King Pasenadikosola did not allow him. However, after the king found that he could not change his determination, he allowed him to be ordained at the full age of 20 years. Then the Buddha ordained him first as a novice.

3. He attained the Dhammas, when his friend was born as Brahma at Sudhāvasa Level. When it was found that he was in trouble in developing the Insight Meditation, the 15 problems were set up and then he informed that nobody could answer such the questions, with the exception of the Buddha. In the next morning, he went to the Buddha and asked these problems from the Buddha. The Buddha, then, answered the problems up to Arahantaship. Ven. Theas studied as taught by the Buddha and then went to Matawan Forest and developed the Insight Meditation. Not long after such the development, they attained Arahantaships which are regarded as the highest state of Brahmachariya.

กิตติกรรมประกาศ

ขอประทานกราบขอบพระคุณ เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ประธานกรรมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่เมตตาเปิดการเรียนการสอนระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๗ และให้ความอุปถัมภ์การวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน ตลอดหลักสูตร

วิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเพราะได้รับความอนุเคราะห์เกื้อกูลจากพระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร ดร. ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์แพทย์ บรรณกรกุล กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่เมตตาและกรุณายิ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและคำปรึกษา ตลอดทั้งให้คำแนะนำ ตรวจสอบ แก้ไข วิทยานิพนธ์จนเสร็จสมบูรณ์ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ พระภิกษุไพศาลเมธี วิ. ที่ให้คำปรึกษาข้อมูลในพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และให้คำแนะนำตรวจสอบ แก้ไขวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลงด้วยดี

ขอขอบพระคุณ ดร. ชัยชาญ ศรีหามู และ ดร. บุญชญา วิวิธขจร ที่ให้คำปรึกษาและขอแนะนำในการจัดรูปเล่มวิทยานิพนธ์ให้เป็นไปตามรูปแบบที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด และตรวจสอบความถูกต้องของรูปแบบวิทยานิพนธ์ จนสำเร็จเป็นรูปเล่มดังที่ปรากฏ

ขอขอบพระคุณ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสมโกโธ และนายภานุมาตร์ เนโส เจ้าหน้าที่ประสานงานที่ช่วยดำเนินการเรื่องเอกสารคำร้องบัณฑิตวิทยาลัย (บช.) และแจ้งกำหนดการระเบียบการต่างๆ ให้ทราบ ทำให้การจัดทำวิทยานิพนธ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ในบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ให้ผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวกับวิทยานิพนธ์นี้ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกและประสานงานต่างๆ ให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยค้นข้อมูลและช่วยแปลเอกสารภาษาอังกฤษ และขอเจริญพรขอบคุณเพื่อนนิสิตทุกๆ ท่านผู้เป็นกัลยาณมิตรที่คอยให้กำลังใจและช่วยเหลือในขณะที่กำลังศึกษาอยู่

สุดท้ายนี้ คุณภาพที่ดีของงานวิจัย บุญกุศลความรู้ ความดีงามที่เป็นประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอมอบให้บิดา มารดา และบุพการีคุณครูอาจารย์ทุกท่านให้มีส่วนแห่งกุศลนี้ด้วยเทอญ

พระสมคิด รกฺขิตฺตจิตฺโต (สุ่พิภักดิ์)

วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ การบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ หลักการบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๔
๒.๑.๑ นิยามความหมายของธรรม	๑๔
๒.๑.๒ ประเภทของการบรรลุลุทธิธรรม	๑๘
๒.๑.๓ เจริญมรรคมีองค์ ๘ บรรลุลุทธิธรรม	๕๑
๒.๒ การปฏิบัติเพื่อบรรลุลุทธิธรรม	๕๓
๒.๒.๑ สมถกรรมฐาน	๕๓
๒.๒.๒ วิปัสสนากรรมฐาน	๕๔
๒.๓ สรุปท้ายบท	๕๖
บทที่ ๓ ประวัติและการสังฆบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ	
๓.๑ ประวัติของพระกุมารกัสสปเถระ	๖๒
๓.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุลุทธิธรรม	๘๔

ของพระกุมารกัสสปเถระ
 ๓.๓ สรุปร่ายบท

๘๙

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๔	วิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ	
๔.๑	การปฏิบัติแบบวิปัสสนานัก	๙๔
๔.๒	แนวการปฏิบัติของพระกุมารกัสสปเถระ	๑๐๐
๔.๓	วิเคราะห์การสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ	๑๑๒
๔.๔	สรุปร่ายบท	๑๑๙
บทที่ ๕	บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๑
๕.๒	อภิปรายผล	๑๓๕
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๓๗
	บรรณานุกรม	๑๔๐
	ประวัติผู้วิจัย	๑๔๒
	"	

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระกุมารกัสสปเถระ เป็นสาวกองค์หนึ่งในพระอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์สำคัญในสมัยยุคพุทธกาลที่สามารถกล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตรสมบูรณ์ด้วยการอุปมาและมีเหตุผล ท่านได้รับการยกย่องจากองค์พระศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านผู้ใช้ถ้อยคำอันวิจิตร (กล่าวถ้อยคำที่ไพเราะ) เพราะเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านถือปฏิสนธิในกรุงหงสาวดี และเจริญวัยตามลำดับ ขณะนั่งกำลังฟังธรรมกถาของพระทศพล เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ผู้กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร จึงสร้างกุศลกรรมมากมาย เพื่อปรารถนาตำแหน่งนี้ ท่านเวียนว่ายในภพภูมิเทวดาและมนุษย์ ครั้นเมื่อพระศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้าได้เสื่อมลง ท่านได้บวชเป็นภิกษุรูปหนึ่งในหมู่ภิกษุ ๗ รูป กระทำสมณธรรมบนยอดเขา มีศีลบริบูรณ์ จุตติจากภพนั้นแล้ว ไปบังเกิดในเทวโลก เสวยสมบัติอยู่พุทธันดรหนึ่ง

พระพุทธเจ้า พระนามว่า พุทธโคดมบังเกิดขึ้นท่านจึงได้ปฏิสนธิในแคว้นโกศล ซึ่งมีนามเดิมว่า กัสสป ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงตั้งให้ แต่สำหรับพระภิกษุทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า กุมารกัสสป เพราะความที่ท่านบรรพชาตั้งแต่เยาว์วัยและมีชื่อซ้ำกันอยู่มาก สำหรับบิดาและมารดาไม่ปรากฏชื่อ แต่ทราบว่าเป็นชาวเมืองสาวัตถี ซึ่งมารดามีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและต้องการที่จะบวชแต่ถูกขัดขวางจากบิดาและมารดา ซึ่งต่อมาก็ได้แต่งงานและได้ตั้งครรภ์แต่ท่านก็ไม่ทราบ จึงขออนุญาตผู้เป็นสามีจึงได้บวชเป็นภิกษุณีในสำนักของพระเทวทัต หลังจากอุปสมบทแล้ว ครรภ์ได้ใหญ่ขึ้นภิกษุณีทั้งหลายได้ตั้งข้อรังเกียจและสงสัยในความบริสุทธิ์จึง พระเทวทัตตัดสินใจ ขาดจากความเป็นภิกษุณีถึงแม้ว่าจะขอร้องและให้เหตุผลอย่างไรก็ตาม ทางด้านภิกษุณีทั้งหลายจึงพาไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และมอบให้พระอุบาลีเถระตัดสิน พระอุบาลีเถระได้เชิญตระกูลใหญ่ ๆ ชาวสาวัตถี และนางวิสาขา มาพิสูจน์ได้ทราบว่า นางตั้งครรภ์มาก่อนบวช ศีลของนางบริสุทธิ์ต่อมานางภิกษุณีนั้นคลอดบุตรเป็นชาย หน้าตาน่ารัก ผิวพรรณดุจทองคำ

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงให้เลี้ยงดูไว้ และทรงตั้งชื่อให้ว่า กัสสป แต่คนชาวบ้านทั้งหลายรู้จักท่านในนามว่า กุมารกัสสป ต่อมาเมื่อเขาเติบโตขึ้น พระราชาให้นำไปบวชยังสำนักของพระศาสดา เมื่อท่านท่านบวชแล้ว ก็ได้เจริญวิปัสสนาและเรียนพุทธพจน์ แต่ไม่ได้บรรลุมรรคผลแต่อย่างใด ท่านจึงตั้งใจว่า จะเรียนกัมมัฏฐานให้มากขึ้น จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาที่ป่าอันธวัน ซึ่งขณะนั้นสหายจากพรหมโลกได้ถามปัญหา ๑๕ ข้อกะพระกุมารกัสสปเถระ ได้แก่ ๑) จอมปลวก ๒) กลางคืนเป็น

ควัน ๓) กลางวันเป็นไฟ ๔) พรหมณ์ ๕) สุเมธผู้เป็นศิษย์ ๖) จอบ ๗) เครื่องชุด ๘) ลูกสลัก ๙) อั้ง
 อ่าง ๑๐) ทาง ๒ แพร่ง ๑๑) กระบอกรองน้ำ ๑๒) เต่า ๑๓) เชียง ๑๔) ชื่นเนื้อ ๑๕) นาค แล้วให้นำ
 ปัญหาไปทูลถามพระศาสดา เพราะนอกจากพระศาสดาแล้วคงจะไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ ท่าน
 ได้บรรลุอรหัตต์เมื่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแก้ปัญหา ข้อที่ ๑๕ จบลง^๑

ครั้นอยู่จบพรหมจรรย์ ท่านช่วยพระศาสดาประกาศพระศาสนาอย่างมากมายจนเป็นที่
 เลื่องลือไปยังชาวบ้านเพราะท่านเป็นผู้ที่ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูตร กล่าวถ้อยคำไพเราะ
 และมีปฏิภาณดีและเป็นพระอรหัตต์ เป็นต้น ดังกรณี การกล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตร สมบูรณ์ด้วย
 อุปมาและเหตุผลซึ่งได้ระบุไว้ในปายาสีราชัญญสูตร^๒ เช่น การโต้ตอบกับพระเจ้าปายาสีผู้ไม่เชื่อว่า
 โลกอื่นมีจริง โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี ท่านกล่าวในลักษณะการ
 ย้อนถามให้พระเจ้าปายาสีตอบว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีในโลกนี้ หรือโลกอื่น และเป็นเทพหรือ
 เป็นมนุษย์ พระเจ้าปายาสี ตอบว่า มีในโลกอื่น และเป็นเทพมิใช่มนุษย์ ดังนั้น ท่านจึงสรุปว่า โลกอื่น
 ก็มีอยู่ โอปปาติกสัตว์ก็มีอยู่ และผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็มีอยู่ เป็นต้น ซึ่งข้อความคำถาม
 มากมายที่เกี่ยวกับอุปมาและเหตุผล อย่างเช่น เกี่ยวกับอุปมาด้วยโจร อุปมาด้วยบุรุษในหลุมอุจจาระ
 อุปมาด้วยเทวดาชั้นดาวดึงส์ อุปมาด้วยคนตาบอดแต่กำเนิด อุปมาด้วยสตรีมีครรภ์ อุปมาด้วยคนหลับ
 แล้วฝัน อุปมาด้วยก้อนเหล็กร้อน อุปมาด้วยการเป่าสังข์ อุปมาด้วยขลุ่ยลูซาไฟ อุปมาด้วยนายกอง
 เกวียน อุปมาด้วยคนห่ออุจจาระ อุปมาด้วยนักเลงสกา และอุปมาด้วยคนชอบเปลือกป่าน เป็นต้น
 ซึ่งได้ช่วยในการประกาศพระพุทธศาสนาจนเข้าสู่พระนิพพาน ท่านจึงได้เป็นต้นแบบของนักเผยธรรม
 ในยุคต่อมาจนถึงปัจจุบันได้นำไปใช้ในการสั่งสอนชาวบ้านที่เลื่อมใสคำสอนรวมทั้งลีลาในการตอบ
 ปัญหาอย่างชาญฉลาดเฉียบแหลม มีปฏิภาณไหวพริบ มีวาจาอันไพเราะ และรู้จักสร้างคำพูดให้มีความ
 มงตม วิจิตรตามภาษาในโลกปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า จากประวัติของท่านพระกุมารกัสสปเถระ ท่านได้ตั้งความปรารถนาอย่างยิ่งที่
 จะเป็นผู้กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร จึงได้ทำสมณธรรมอย่างมากในที่สุดท่านก็ได้สมความปรารถนาใน
 ปัจจุบันชาติเพราะการปฏิบัติเจริญวิปัสสนาและเรียนพุทธพจน์ และกัลยามิตรที่ดีพร้อมองค์
 พระศาสดาผู้เป็นสัพพัญญูของโลก นอกจากนี้ การเจริญวิปัสสนาของพระกุมารกัสสปเถระ จะมีปัจจัย
 เอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ได้แก่ ๑) ความปรารถนาอย่างแรงกล้า ๒) การสั่งสม
 บารมี ๓) การเรียนพระพุทพจน์ ๔) วิธีการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนา ๕) อุบายหรือปัญหาธรรม และ
 ๖) กัลยามิตรที่ดี ฉะนั้น ทำให้ผู้วิจัยจึงได้มีความสนใจและใคร่ที่ศึกษาการบรรลุธรรมในทาง
 พระพุทธศาสนาว่ามีหลักการ กระบวนการอย่างไร ตลอดถึงศึกษาประวัติการสั่งสมบารมี และรวม
 ไปถึงวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระที่ชาวพุทธทั้งฝ่ายบรรพชิต

^๑ช.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๗-๒๓.

^๒ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑.

และฝ่ายคฤหัสถ์จะสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามสมควรแห่งธรรม เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุดุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ การบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ วิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุดุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษานี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาเกี่ยวกับ“การบรรลุดุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพื่อศึกษาการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเพื่อศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระและเพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุดุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ โดยมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุดุธรรม ประวัติ การสั่งสมบารมี วิธีการปฏิบัติและปัจจัยที่เอื้อต่อการบรรลุดุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (๙๑ เล่ม) พ.ศ. ๒๕๒๕. พร้อมอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท หนังสือหลักพุทธธรรม เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษา หมายถึง การวิเคราะห์ การรวบรวม และการศึกษาการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ประวัติและการสั่งสมบารมี และวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุดุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

การบรรลุดุธรรม หมายถึง กระบวนการและวิธีการปฏิบัติธรรมโดยใช้ลักษณะของหลักสมถภาวนาและหลักวิปัสสนาภาวนาเพื่อการละกิเลสตัณหาและอวิชชาโดยสิ้นเชิง

การสั่งสมบารมี หมายถึง การปฏิบัติหลักพุทธธรรมตามกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินชีวิตแต่ละชาติเพื่อการละกิเลสตัณหาและอวิชชาโดยสิ้นเชิง

พระกุมารกัสสปเถระ หมายถึง สาวกองค์หนึ่งในพระอัสติมหาสาวก ๘๐ องค์สำคัญในสมัยยุคพุทธกาลที่สามารถกล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตรสมบูรณ์ด้วยการอุปมาและมีเหตุผล ท่านได้รับการยกย่องจากองค์พระศาสดาว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านผู้ใช้ถ้อยคำอันวิจิตร

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้จะได้ศึกษาและทบทวนคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ตำรา วรรณกรรม เอกสาร วิชาการ หนังสือต่าง ๆ และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ มาเสนอไว้ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ใช้สำหรับเป็นแนวทางการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงตรัสไว้ ซึ่งผู้วิจัยจะคัดเลือกคัมภีร์และพระสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยฉบับนี้ เพื่อนำมาวิเคราะห์ และอธิบายความตามวัตถุประสงค์ในการศึกษา ดังพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จากพระโอษฐ์พระองค์เอง ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรและมีปรากฏในพระสูตรอีกมากมาย เช่น ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐ มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ เล่ม ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๑๐๑-๑๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค เล่ม ๓๑/๔๑/๕๐๖-๕๐๘, ๓๔-๓๕/๕๙๒-๕๙๖ เป็นต้น และพระสูตรที่เกี่ยวกับ พระกุมารกัสสปเถระ เช่น ปายาสีราชัญญสูตร ในทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๐/๔๐๖/๓๔๑ เป็นต้น

๒) วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

๑) พระพุทธโฆษาจารย์ ได้รจนา คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงความหมายของปัจจัยพร้อมคำอุปมาเปรียบเทียบปัจจัยแสดงองค์แห่งปฏิจจนสมุปบาทซึ่งสงเคราะห์ด้วยอำนาจปัจจัยต่างๆ มากน้อยแตกต่างกันไปตามสมควร เช่น อวิชชา เป็นปัจจัยแก่สังขารที่เป็นกุศล คือ ปุญญาภิสังขาร จะได้ ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัยและปกตูปนิสสยปัจจัย อวิชชาเป็นปัจจัยแก่อานัญญาภิสังขาร จะได้ ปกตูปนิสสยปัจจัยเท่านั้น และอวิชชาเป็นปัจจัยแก่ อกุศล ที่เรียกว่า อปุญญาภิสังขารนั้นได้อำนาจปัจจัยหลายอย่าง คือ เหตุ อารัมมณะ อธิปติ อนันตระ สมันตระ สหชาติ อัญญมัญญะ นิสสยะ

อุปนิสัยยะ อาเสวนะ สัมปยุตตะ อตถิ นัตถิ วิคตะ และอวิคตะ เป็นต้น^๓ นอกจากนี้ ระบุว่า วิปัสสนา ย่อมไม่มีโดยมิได้กำหนดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิต ธรรม และสภาวะธรรม แม้สันตติ อามาทย์และนางปฎาจารย์เหล่านั้น ได้ลวงพันความเศร้าโศกและไคร่ครวญด้วยหนทาง (คือสติปัญญา) เหตุนี้^๔ อรรถกถาจารย์ท่านจึงอธิบายว่า ตสมา เอกายโน อย์ ภิกขเว มคโคติ เอตถ เอกมคโค อย์ ภิกขเว มคโค น เทวธาปโตติ เอวมตโต ทฎฐพโพ.^๕ ดังนั้น จึงควรทราบข้อความใน พระบาลีนี้ ว่า “เอกายโน อย์ ภิกขเว มคโค” แปลว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางสายเดียว ไม่ใช่ทางสอง แพร่ง”^๖

๒) คัมภีร์อรรถกถาธรรม เล่มที่ ๖^๗ ว่าด้วยเรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ ที่กล่าวถึงประวัติ บุรพกรรม การเจริญวิปัสสนา การบรรลุอรหัตต์ของพระเถระ การประกาศ พระพุทธศาสนาด้วยวาจาอันไพเราะหรือวาจาที่มีความวิจิตรด้วยคำอุปมาและประกอบด้วยหลักของ เหตุผลจนนำไปสู่การละความเห็นผิดของพระเจ้าปายาสี เป็นต้น

๓) พระธรรมธีรราชฆานนี (โชตก ญาณสิทธิ)^๘ เป็นคู่มือแนวทางการปฏิบัติที่ได้กล่าวถึง นามรูปปริจเฉทญาณ หมายถึง ปัญญาที่พิจารณารูปนามจนสามารถแยกได้ว่าอะไรเป็นรูป อะไรเป็น นาม การรู้ที่แจ้งว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกรณี พอง-ยุบ ในการกำหนดพอง-ยุบ ถือเป็นรูป ส่วน ใจที่รู้ถือเป็นนาม เป็นต้น

๔) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ)^๙ ได้กล่าวในหนังสือเรื่อง วิปัสสนาขุณี หลักการ ปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์) มีเนื้อหาว่า โยคีบุคคลได้ทำการเจริญสติอย่างสอดคล้องกับพระธรรม เทศนาในมหาสติปัญญาสูตร แล้วก็สมารถที่จะข้ามรรค ๔ ผล ๔ เข้าถึงความบริสุทธิ์หมดจดจาก กิเลส มลทินทั้งหลายทั้งปวงมีราคะ โทสะและโมหะเป็นต้น ในที่สุดจึงสามารถข้ามพ้นโสกะ ปรีเทวะ หมายความว่า ภายหลังที่พระอรหันต์นั้นปรินิพพานแล้วความทุกข์กายก็ไม่เกิดอีกต่อไป ภายหลังที่ได้ บรรลุอรหัตแล้ว ความทุกข์ใจทั้งปวงไม่เกิดขึ้น บุคคลผู้เจริญสติปัญญาชั้น นี้ได้รู้ได้เห็นมรรคญาณ ๔ ซึ่งเรียกว่า ญาณธรรมแล้วย่อมรู้แจ่มแจ้งสภาวะธรรมคือพระนิพพาน อันเป็นที่ดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ยกย่องสรรเสริญสติปัญญา ๔

^๓ พระพุทธโฆสะ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงค์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗๗ - ๘๗๘.

^๔ ที.อ. ๒/๓๖๒.

^๕ ที.อ. (บาลี) ๒/๓๕๙.

^๖ ที.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๑๐.

^๗ พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๗-๒๓.

^๘ พระธรรมธีรราชฆานนี (โชตก ญาณสิทธิ), หลักปฏิบัติ สมณะ- วิปัสสนา, ๒๕๓๗.

^๙ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), จำรูญธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ๒๕๕๓), หน้า ๓๘๖.

๕) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๐} “พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย” หนังสือพุทธธรรม เป็นหนังสือธรรมะ แรกเริ่มเดิมทีท่านเขียนเป็นบทความขนาดยาวลงพิมพ์เพื่อ เป็นอนุสรณ์แก่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หรือเรียกสั้น ๆ ว่าพระองค์วรรณ ฯ ต่อมาได้ขยายบทความชิ้นนั้นมาเป็นหนังสือขนาดย่อม แล้วมาขยายเป็นฉบับขยายความดังที่ปรากฏในปัจจุบัน หนังสือ พุทธธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์เล่มนี้ เป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าทางพระพุทธศาสนามากที่สุดเล่มหนึ่ง เพราะประมวลหลักพุทธธรรม หรือกฎของธรรมชาติในแง่มุมต่าง ๆ โดยดึงเอาคำอธิบายจากพระไตรปิฎก, อรรถกถา,ฎีกา, อนุฎีกา ฯลฯ เพื่อให้พุทธวงจะแจ่มกระจ่างไว้ครบถ้วน สมบูรณ์มาก เหมาะสำหรับผู้สนใจใฝ่รู้เนื้อหาพระพุทธศาสนา

๖) พุทธวงจะสถาบัน มูลนิธิพุทธโฆษณ์ “พุทธวงจะ ฉบับ ๒ คู่มือโสดาบัน” เนื้อหาในหนังสือเล่มระบุว่า ความเป็นอัจฉริยจิตของบุคคลผู้สามารถเอาชนะความตายหลุดพ้นจากการเวียนว่ายเกิดตายในสังสารวัฏ สามารถนำไปตรวจสอบตนเอง ภายใต้อหังการขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเดินมาอย่างถูกต้อง ถูกทาง ก้าวหน้าไปแค่ไหนอย่างไร โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นมาตัดสินให้สมดังที่ พระองค์ตรัสว่า ให้บุคคลทั้งหลายพึงตนพึงธรรม ด้วยพระศาสดาตรัสไว้ว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้ปรากฏขึ้นยากในโลก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว และ๓) กตัญญูกตเวทิตุบุคคล^{๑๑}

๗) ธีรวัสส์ บำเพ็ญบุญบารมี^{๑๒} “โครงการธรรมศึกษาวิจัย ปฏิภาณโหวหาร” หนังสือเล่มนี้ได้ อธิบายถึง หลักการใช้ปฏิภาณโหวหาร และลักษณะธรรมที่ยังปฏิภาณเกิด เช่น กรณีพระกุมารกัสสปเถระใช้ปฏิภาณโหวหารกับเจ้าปายาสี เป็นต้น

๘) พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี)^{๑๓} “สัมมาสมาธิลมหายใจแห่งการตื่นรู้” หนังสือเล่มนี้ได้ อธิบายถึงสัมมาสมาธิ : ภาวะที่จิตรวมเป็นหนึ่งโดยชอบ ความสำคัญของสัมมาสมาธิ ประโยชน์ของสัมมาสมาธิ อานาปานสติสมาธิ : ในฐานะเป็นวิธีการที่ทำให้พระโพธิสัตว์ตรัสรู้สู่ความเป็นพุทธ อานาปานสติสมาธิ : ปฏิบัติเพียงหนึ่ง แต่ได้ทั้งหมด อานาปานสติสมาธิภาวนา : มรรควิธี

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย”, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: พุทธธรรมประดิษฐาน ๒๖ ศตวรรษกาล, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๖๐.

^{๑๑} พุทธวงจะสถาบัน มูลนิธิพุทธโฆษณ์, “พุทธวงจะ ฉบับ ๒ คู่มือโสดาบัน”, (วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี: บริษัท คิว พรินท์แมเนจเม้นท์ จำกัด , ๒๕๕๕), หน้า ๒๔๘.

^{๑๒} ธีรวัสส์ บำเพ็ญบุญบารมี, “โครงการธรรมศึกษาวิจัย ปฏิภาณโหวหาร”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเบญจกัญญา, ๒๕๕๐), หน้า ๖๙.

^{๑๓} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี), “สัมมาสมาธิลมหายใจแห่งการตื่นรู้”, (เชียงใหม่: ศูนย์วิปัสสนาอาศรมอิสสรณ, ๒๕๕๓), หน้า ๘๒.

ฝึกมหายใจแห่งการตื่นรู้ อานาปานสติ - สติปัฏฐาน ๔ - โพชฌงค์ ๗ : วิธีการที่หลากหลาย แต่เพื่อเป้าหมายเพียงหนึ่งเดียว และอัจฉริยลักษณะของอานาปานสติสมาธิภาวนา เป็นต้น

๙) สุภีร์ ทุ่มทอง^{๑๔} “หลักปฏิบัติสมาธิภาวนา” หนังสือเล่มนี้ได้เป็นการถอดเทปการบรรยายจากผู้รู้ต่าง ๆ ซึ่งเรียบเรียงจากคำบรรยาย ในการจัดปฏิบัติธรรม ที่อาศรมมาตา อ.ปักธงชัย จ.นครราชสีมา ซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ ๒๒ - ๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๔ ที่อธิบายถึง หลักธรรมของโพธิปักขียธรรมควรเจริญและทำให้มาก การปฏิบัติไปตามลำดับ กายคตาสติ มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อานาปานสติทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ มุมมองวิปัสสนา ๔๐ อย่าง เป็นต้น

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้กำหนดการศึกษาเรื่อง “การบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสเปธระ” ซึ่งมีหัวข้องานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติกรรมฐานและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม ดังนี้

๑.๖.๒.๑) งานวิจัยที่เกี่ยวกับปฏิบัติกรรมฐาน

๑) พระมหาวิเชียร โชติธมโม (จันทะมัน) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาสภาวะของนิรวณในวัมมิกสูตร” พบว่า นิรวณ ๕ คือ กามฉันทนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ติดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ อันมี รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีการถือมั่นซึ่งอารมณ์ เป็นลักษณะ พยาบาทนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความโกรธที่มุ่งจะ ปองร้ายผู้อื่น เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความหยาบกระด้าง เป็นลักษณะ ถีนมิทชนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความหดหู่ ความท้อถอย เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ อุทัจจกุกุกจนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความไม่สงบ เป็นลักษณะ วิจิกจฉานิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความสงสัยลังเลในใจในสิ่งที่ควรเชื่อ ไม่นั่นใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความสงสัย เป็นลักษณะ^{๑๕}

๒) วรวิชากรย์ ทุ่มสุภัญญ์ ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโ (ศิริมหา)” พบว่า วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา จิต

^{๑๔} สุภีร์ ทุ่มทอง, “หลักปฏิบัติสมาธิภาวนา”, ม.ป.ท. หน้า. ๑๖๐

^{๑๕} พระมหาวิเชียร โชติธมโม (จันทะมัน), “การศึกษาสภาวะของนิรวณในวัมมิกสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ธรรม และการปฏิบัติสติปัฏฐานเป็นวิธีเดียวที่ทำให้เกิดอริยสัง ๔ หรือเรียกอีกชื่อว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณ และส่งผลไปสู่การบรรลุมรรคญาณผลญาณ และนิพพาน^{๑๖}

๓) พระครูปลัดสุนทร สุนทรโร ศึกษาเรื่อง “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติของพระโสภณมหาเถระ” พบว่า วิปัสสนาภาวนา คือการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการฝึกสติที่เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔ อารมณ์ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อารมณ์ ทั้ง ๔ นี้สามารถสังเคราะห์ในรูปและนาม คือ กายานุปัสสนาจัดเป็นรูป เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนาจัดเป็นนาม ธัมมานุปัสสนาจัดเป็นทั้งรูปและนาม โดยอาศัยองค์ธรรมที่สำคัญ คือ อาตาปี ได้แก่ความเพียร สติมา มีสติระลึกรู้สัมปชาโน ประกอบด้วยสัมปชัญญะ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบ เป็นวิธีการปฏิบัติที่คิดค้นแนวทางการเจริญโดยพระโสภณมหาเถระ หรือ (มหาสี สยาดอ) โดยท่านค้นพบวิธีเจริญวิปัสสนาแบบพอง-ยุบ ตามหลักฐานที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร กายานุปัสสนา หมวดธาตุนิการปัพพะ ว่าด้วย วาโยธาตูปัพพะ คือ การพิจารณาธาตุดม เป็นลมในท้องที่ดันลมให้พองออกและยุบลง โดยความเป็นรูป และนาม พิจารณารูปนามโดยความเป็นพระไตรลักษณ์^{๑๗}

๔) พระครูสมุห์เกิด ปุณฺณกาโม (ด้านขุนทด) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ มีสติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งจะต้องมีธรรมประกอบด้วยกันในการกำหนดพิจารณา ๓ ประการ คือ ความเพียรเพิกเลส (อาตาปี) มีความรู้ตัว (สัมปชาโน) มีความระลึกรู้ในปัจจุบันอารมณ์ (สติมา) เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างจดจ่อต่อเนื่อง ย่อมสามารถรู้แจ้งแทงตลอดในสภาวะรูปนามที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนา คือ การเสวยอารมณ์หรือความรู้สึก ในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค พระพุทธองค์ตรัสว่า เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง เพราะเสวย จึงเรียกว่า เวทนา ในการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ย่อมกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ กล่าวโดยการปฏิบัติ คือ มีสติระลึกรู้ ฝ้าสังเกตพิจารณาความรู้สึกภายในกายและใจที่เป็นสุข เป็นทุกข์ และไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ตามที่ปรากฏจริงโดยความไม่

^{๑๖} วรวิชากรย์ พุ่มสฤกษ์, “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโร (ศิริมหา)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๗} พระครูปลัดสุนทร สุนทรโร, “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติของพระโสภณมหาเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ

เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา เพื่อให้เห็นว่าเวทนาก็สักแต่ว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายตามความจริงที่ปรากฏ ย่อมสามารถถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ทั้งที่ชอบใจและไม่ชอบใจได้^{๑๘}

๕) พระชัยพร จันทวโร (จันทวงษ์) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔” พบว่า ศรัทธาตามรูปศัพท์ หมายถึง ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนา เป็นศรัทธาที่แตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ ๒ ประการ คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา กับ ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศรัทธาหมายถึง อธิโมกข์ ที่เป็นทางผ่านของผู้ได้เริ่มเข้าสู่วิปัสสนาญาณ เมื่อเกิดปัญญาหยั่งรู้ในรูปนามที่มีความแปลกประหลาดอัศจรรย์ เช่น แสงสว่าง ญาณรู้ มีสติคมชัด มีปีติ มีความเพียรเป็นพิเศษ มีความตั้งมั่น ความสุข ความวางเฉย ความยินดี ในสภาวะธรรมต่าง ๆ ก็ปักใจเชื่ออย่างแรงกล้า เพราะไม่เคยพบเจอในสภาวะต่าง ๆ ดังกล่าว ความจริงศรัทธา กับ อธิโมกข์ความแตกต่างกันโดยองค์ธรรมคือ ตัวหนึ่งเป็นสัทธาเจตสิก อีกตัวหนึ่งเป็นอธิโมกข์ หมายความว่า ศรัทธา มีลักษณะผ่องใสดังกล่าว เป็นสภาวะที่เชื่อมั่นในคุณงามความดีทุกอย่าง เพราะเป็นศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของเจตสิกที่ติงาม คือ มีความเชื่อในศีล สมาธิ และปัญญา ความสำคัญของศรัทธาคือการพัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ ได้แก่ เป็นพระอริยะบุคคลระดับพระโสดาบัน ตัวอย่างเช่น ศรัทธาอนุสารีบุคคล ผู้แล่นไปตามศรัทธา และศรัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เพราะเข้าใจอริยสัจได้ถูกต้อง จึงเห็นว่าศรัทธาทั้งหมดล้วน มีปัญญาคอยประคับประคองเอาไว้เพื่อไม่ให้หลุดออกไปนอกรอบของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะศรัทธาในพระรัตนตรัย^{๑๙}

๑.๖.๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบรรลุมรรค

๑) พระปริยงค์ เมธิน (อาภรณ์สุวรรณ) ศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ใช้ความว่างในชีวิตประจำวัน” พบว่า การแปลความหมายของความว่าง (สุญญตา) ในทรรคนะของพุทธทาสภิกขุ ตรงกับความหมายของความว่างในบริบทของอนัตตาหรือความไม่มีตัวตน ซึ่งเป็นความหมายของความว่างบริบทหนึ่งในสามบริบทของความหมายของความว่างที่มีมาในพระไตรปิฎก จากคำอธิบายเรื่องความว่างในพระไตรปิฎกซึ่งกล่าวถึงในจุฬสุญญตาสูตฺร มหาสุญญตาสูตฺร และสุญญตาสูตฺร นั้น จะพบแนวคิดเรื่องความว่างใน ๓ บริบทด้วยกัน บริบทแรกคือสุญญตวิหาร บริบทที่สองคือความไม่มีตัวตนหรืออนัตตา และบริบทที่สามคือความมีสติรู้ตัวปล่อยวาง ด้วยความเข้าใจชัดเจนในบริบททั้ง

^{๑๘} พระครูสมุห์เกิด ปุณฺณกาโม (दानขุนทด), “ศึกษาเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๙} พระชัยพร จันทวโร (จันทวงษ์), “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

สามของความว่างในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกับความหมายของจิตว่างในทรรคนะของพุทธทาสภิกขุ เราจะสามารถประยุกต์ใช้ความว่าง (สุญญตา) ตามความหมายในพระไตรปิฎกและทรรคนะของพุทธทาสภิกขุ ในการทำงานและกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ^{๒๐}

๒) พระทรงยศ ยสโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณณิวาสสูตร” พบว่า ปุณณิวาสสูตรเป็นโอวาทของพระพุทธองค์ที่แสดงแก่ พระปุณณะมีเนื้อหาด้านกรรมสำคัญ คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ วิชชา ๓ มรรคผลในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โลกุตตรมรรค อันได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรคผลในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โลกุตตรผล ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผลสำหรับการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลที่ปรากฏในปุณณิวาสสูตรนั้น ท่านพระปุณณะท่านได้เจริญสมณะก่อนที่จะเจริญวิปัสสนา เรียกว่าสมถยานิก จนจิตเข้าถึงฌานได้บรรลุวิชชา ๓ โดยอาศัยสมณะเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาและได้กำหนดอายุตนะเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพราะอายุตนะเป็นภูมิหนึ่งของวิปัสสนา พระพุทธองค์ ได้ให้โอวาทพระปุณณะโดยการชี้ให้เห็นอริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคและได้ชี้ให้เห็นคุณและโทษของอายุตนะ ในการปฏิบัติต้องมีสติเข้าไปประลึกรู้ ถึงผัสสะกับอารมณ์ที่มากกระทบจากภายในและภายนอก พิจารณาให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าไม่สามารถที่จะไปบังคับบัญชาหรือให้คงสภาพได้อายุตนะ ๑๒ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอายุตนะภายใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นอายุตนะภายนอก เป็นองค์ธรรมที่สำคัญ เพื่อให้ปัญญารู้รูป-นามเกิดขึ้น เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ เพราะการปฏิบัติวิปัสสนาคือ การรู้รูป-นามโดยความเป็นพระไตรลักษณ์สามารถขจัดอวิชชา ทำภพชาติให้สิ้นสุดได้ โดยกำหนดอายุตนะเป็นอารมณ์^{๒๑}

๓) พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง บัณเฑาะก์กับการบรรลुरुธรรม” พบว่า บัณเฑาะก์ มีความหมายครอบคลุมทั้งคนและสัตว์ที่ไม่มีสัญลักษณ์ทางเพศ รักษาร่วมเพศและกามวิตถาร คัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุสาเหตุที่ทำให้ถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์ว่า เพราะอำนาจอกุศลกรรมซึ่งเก็บสั่งสมไว้ในจิต และพบว่าพุทธสาวกและพุทธสาวิกบางองค์ที่เคยถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์เคยประพฤติดละเมิดความผิดในกามารมณ์การบรรลुरुธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์ให้บรรลุถึงภาวะของความรู้ทุกข์ประสบกับภาวะแห่งความสะอาด สงบ สว่าง เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยหลักการ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาบัณเฑาะก์จัดเป็นอภัพบุคคลซึ่งไม่อาจบรรลुरुธรรมได้ในชีวิต

^{๒๐} พระปริยงค์ เมธิโน (อาภรณ์สุวรรณ), “การประยุกต์ใช้ความว่าง (สุญญตา) ในชีวิตประจำวัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๒๑} พระทรงยศ ยสโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล), “ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณณิวาสสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

นี้ ถึงแม้ว่าจะพยายามฝึกปรือพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขาแล้วก็ตาม เพราะบัณฑิตเกิดได้ เพราะผลแห่งอกุศลกรรม คือ เป็นบุคคลที่ปฏิสนธิที่ปราศจากอโมหะเหตุ หรือ ทุกเหตุกปฏิสนธิ (ผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้น) นอกจากบัณฑิตแล้ว ผู้ทำอนันตริยกรรม (ผู้มีกรรมเป็นเครื่องกั้นหรืออุปสรรค) ผู้เป็นนิตยมิชฉาทิภูฏ (ผู้มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น) และผู้มีปัญญาพรหม ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชีวิตนี้ด้วยเช่นเดียวกันผู้ที่ถือกำเนิดเป็นบัณฑิตนั้นยังไม่มีอุปนิสัยบรรลุธรรมในชีวิตปัจจุบัน แต่เป็นการถือกำเนิดในฐานะอภัพบุคคลชาติสุดท้าย ถัดจากชาติที่เป็นบัณฑิตนั้นไป จะพ้นจากสภาพความเป็นอภัพบุคคล^{๒๒}

๔) พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาอริโมกข์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานนั้นอริโมกข์ปรากฏในหมวดธัมมานุปัสสนา ซึ่งตรงกับหลักฐานในคัมภีร์ขุททกนิกายปฏิสัมภิทามรรคเรื่อง ธัมมุตถัจจะ หมายความว่า อริโมกข์ชื่อว่า อุตถัจจะนั่นเอง ท่านให้เหตุผลว่า ผู้ที่หลงใหลในธรรมวิเศษที่เป็นปรากฏการณ์ใน อุทยัพพญาณอ่อน ๆ ซึ่งเป็นปัญญาที่ยังไม่แก่กล้า ด้วยอำนาจแห่งความยินดีพอใจในผลของการปฏิบัติที่เกิดขึ้นกับตน จนเป็นเหตุให้วิปัสสนาญาณเศร้าหมองไม่ผ่องใส ความหลงใหลใน อมัตตะว่าเป็นมัตตะนี้ท่านเรียกว่า ความฟุ้งซ่านในทางธรรม ซึ่งต่างจากความฟุ้งของคนทั่วไป ความฟุ้งนี้เป็นธรรมที่ละเอียดประณีต เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ด้วยการนึกคิดพิจารณาใด ๆ วิธีการปฏิบัติต่ออริโมกข์ ควรกำหนดรู้สภาวะลักษณะของอริโมกข์ว่า อาการที่เกิดขึ้นนี้มีเพียงรูปร่างนามว่า เป็นสิ่งไม่เที่ยง ทยอยไม่ได้ และไม่มีตัวตน เมื่อกำหนดรู้บ่อย ๆ มาก ๆ ด้วยสติสัมปชัญญะในรูปร่างนามทางในทวารทั้ง ๖ คือ (๑) เวลาเห็นกำหนดว่า เห็นหนอ (๒) เวลาได้ยินเสียงกำหนดว่า ได้ยินหนอ (๓) เวลาได้กลิ่นกำหนดว่า กลิ่นหนอ (๔) เวลาลิ้มรสกำหนดว่า รสหนอ (๕) เวลาถูกต้องสัมผัสกำหนดว่า ถูกหนอ และ (๖) เวลาคิดกำหนดว่า คิดหนอ ก็จะข้ามพ้นสภาวะแห่งอริโมกข์ไปได้^{๒๓}

๕) พระวีรชน อุตตโร (ชัชวาลย์) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า บทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ทรงอนุญาตไตรจีวรและผ้าอื่นๆ เท้าที่จำเป็นสำหรับนุ่งห่มปกปิดร่างกาย ทรงบัญญัติการบิณฑบาตและข้อวัตรเกี่ยวกับการบริโภคอย่างผู้มีมารยาท

^{๒๒} พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณฑิตกับการบรรลุธรรม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต* (พระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๒๓} พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่), “ศึกษาอริโมกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ที่ดีในสังคม ทรงอนุญาตเสนาสนะที่สงบสัจบนพื้นฐานที่มักน้อยสันโดษโดยรบกวนผู้อื่นน้อยและใช้ประโยชน์ได้สูงสุด และทรงอนุญาตคิลานเภสัชเฉพาะที่จำเป็นแก่การรักษาโรคที่เกิดขึ้นเท่านั้น

การบริโภคน้ำปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ เมื่อรับปัจจัย ๔ มา ก็พิจารณาโดยความเป็นธาตุเท่านั้น ขณะบริโภคใช้สอยก็พิจารณาใช้สอยอย่างมีสติ รู้คุณค่าแท้ของปัจจัยนั้น ๆ และเมื่อใช้สอยแล้วก็พิจารณาถึงความจำเป็นที่ต้องบริโภคใช้สอย เพื่อไม่ให้เกิดความประมาทในกาลทั้ง ๓ นอกจากนี้ยังมีวิธีการปฏิบัติที่เป็นการขัดเกลากิเลสเพิ่มเติมในจุดควัดร ในส่วนที่เกี่ยวกับการบริโภคจีวร การบริโภคบิณฑบาต และการบริโภคเสนาสนะตามสมควร การบริโภคบิณฑบาตควรใช้หลักโภชนมัตตัญญูตา เลือกโภชนะสัปปายะและเจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาจะสนับสนุนการบรรลุธรรมได้เป็นอย่างดี การบริโภคเสนาสนะควรพิจารณาเลือกเสนาสนะสัปปายะจะสนับสนุนการบรรลุธรรมได้ และการบริโภคคิลานเภสัชที่ควบคู่กับการใช้ธรรมโอสถจะเกื้อกูลสนับสนุนแก่การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้^{๒๔}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เรื่อง “การบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ” ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ๕ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ รวบรวมและศึกษาโดยค้นคว้าจากพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ และ พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (๙๑ เล่ม) พ.ศ. ๒๕๒๕.

ขั้นที่ ๒ รวบรวมและศึกษาเอกสารจากอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท หลักพุทธธรรม เป็นต้น

ขั้นที่ ๓ รวบรวมและศึกษาจากตำรา วรรณกรรม หนังสือ รายงานการวิจัยและวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

ขั้นที่ ๔ วิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นถึงการบรรลุธรรม ประวัติและการสั่งสมบารมี และวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

ขั้นที่ ๕ นำเสนอข้อมูลต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เพื่อนำมาตรวจสอบแก้ไข เรียบเรียงและสรุปผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ต่อไป

^{๒๔} พระวีระชน อุตตโร (ชัชวาลย์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารจัดการคณะสงฆ์), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๗.๑ ทำให้ทราบการบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๗.๒ ทำให้ทราบประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ
- ๗.๓ ทำให้ทราบวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุลุทธิธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

บทที่ ๒

หลักการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท ที่ปรากฏในพระคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสและคัมภีร์อื่นๆ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๑ นิยามความหมายของธรรม

๒.๑.๒ ประเภทของการบรรลุธรรม

๒.๑.๓ เจริญมรรคมีองค์ ๘ บรรลุธรรม

๒.๒ การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

๒.๒.๑ สมถกรรมฐาน

๒.๒.๒ วิปัสสนากรรมฐาน

๒.๓ สรุปการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ หลักการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การเจริญภาวนานั้น เป็นการสร้างบุญบารมีที่สูงที่สุดและยิ่งใหญ่ที่สุดในพระพุทธานุสสา จัดว่าเป็นแก่นแท้และสูงกว่าฝ่ายศีลมากนัก การเจริญภาวนานั้น มี ๒ อย่าง คือ สมถภาวนา (การทำสมาธิ) และ วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญา) แยกอธิบายดังนี้ คือ

๒.๑.๑ นิยามความหมายของธรรม

สมถะ คือ จิต อยู่กับจิต จึงได้ชื่อว่า รู้ตนเอง หรืออยู่กับตนเอง ผู้ไม่หลงเพลินไปกับมายา อันยั่วยั่วล่อลวง ย่อมสงบ

สมถภาวนา คือ ทำใจให้สงบ ไม่คิดไม่นึก ต้องการความสงบเป็นใหญ่ เรียกว่า ทำสมาธิ หรือการฝึกสติ เจริญสติ ทำได้ทุกอริยบท

บุคคลบรรลุความเป็นสมถะได้ ด้วยปัญญาที่อบรมมาดีแล้วแห่งตน ดังนั้น จึงกล่าวว่า บุคคลเข้าถึงสมถะได้ ด้วยปัญญา

ผู้เจริญสมถะฝ่ายเดียว โดยตลอด ไม่ประกอบด้วยวิปัสสนา อาจมีประโยชน์บางประการ แต่ไม่บรรลุประโยชน์อันบริบูรณ์

ดังนั้น บุคคลบางพวก อาจมีข้อสงสัยว่า หากเจริญสมณะอย่างเดียว ไม่ประกอบด้วย วิปัสสนา จะบรรลุพระนิพพานได้หรือไม่ หรือ อาจมีข้อสงสัยว่า หากเจริญวิปัสสนาอย่างเดียว ไม่ประกอบด้วยสมณะ จะบรรลุพระนิพพานได้หรือไม่ ปัญหาทั้งสองข้อนี้ มีคำตอบเดียวกัน คือ เป็น อฐานะ หมายถึง ไม่เป็นฐานะที่จะเป็นได้แก่บุคคลใดเลย

จะเปรียบเทียบการเจริญสมณะ โดยไม่ประกอบด้วยวิปัสสนา ว่า เหมือนบุคคลปรารถนา จะเข้าใจแตกฉานรอบรู้วิชาการในตำราเล่มใดเล่มหนึ่ง ก็เฝ้ามองแต่ตำรานั้น ท่องจำตำรานั้น แต่ไม่พิจารณาเพื่อทำความเข้าใจกับเนื้อหาในตำรานั้นเลยแม้แต่น้อย ก็ย่อมไม่เข้าใจหลักการในวิชาการ นั้นๆ เป็นธรรมดา ครั้นเมื่อเจอโจทย์ที่พลิกแพลงไปจากที่ท่องจำมาได้นั้น ก็ไม่สามารถพิจารณาหา คำตอบที่ถูกต้องตามหลักวิชาการนั้นได้

ต้นเหตุของการบัญญัติคำว่า สมณะยานิก และวิปัสสนายานิก นั้น ไม่ได้หมายถึงผู้เจริญ สมณะอย่างเดียว กับผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว (อย่างที่คุณครูสอนโต่งบางจำพวกประกาศกัน) แต่ จำแนกโดยหลักการว่า ความเป็นสมณะเกิดก่อน หรือความเป็นวิปัสสนาเกิดก่อน แก่บุคคลผู้นั้นใน ขณะที่เจริญกรรมฐานภาวนาจิตอยู่ เท่านั้น

ผู้หลงเพลิดเพลिनอยู่ในต้นหนทางกายนี้ คือ ความแสวงหาปัจจัยเพื่อบำเรอกายนี้ ย่อม ควรเจริญกายนุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย หรือลมหายใจอันปรุงแต่งกายนี้อยู่ เพื่อ ช่มระงับต้นหนทางกายนี้ให้สงบลง

นิสสัย

นิสสัย คือ ความเคยชิน มักเกิดจากการกระทำซ้ำ บ่อยๆ จนกลายเป็นความเคยชิน กลายเป็นความชำนาญ

นิสสัย มีทั้งที่เป็นอุปการะ คือ เกื้อให้สำเร็จการงาน มีทั้งที่เป็นอุปสรรค คือ ขัดขวางไม่ให้ สำเร็จการงาน หรือให้สำเร็จการงานได้ยาก และมีทั้งที่เป็นกลางๆ คือ ไม่เกื้อกูล และไม่ขัดขวาง ใน การงานที่มุ่งกระทำให้สำเร็จ

นิสสัยที่เป็นอุปการะ เมื่อรักษานานไป ก็มักเป็นเหตุแห่งวาสนาที่ดี พาให้เจริญในอรรถภาพ ส่วนนิสสัยที่เป็นอุปสรรค หากไม่อบรมแก้ไข เมื่อนานไป มักเป็นเหตุแห่งวาสนาที่ทราม พาให้เสื่อมลงในอรรถภาพ

ผู้มีนิสสัยอย่างไรในสิ่งใด เมื่อประสบสิ่งนั้น ก็มักกระทำไปตามนิสสัยอย่างนั้น หรือแม้บาง คราว มิได้ประสบสิ่งนั้นอยู่ ก็ยังครุ่นคิดไปตามนิสสัยอย่างนั้น เช่นว่า ผู้มีนิสสัยมักมากในกามคุณทั้ง ๕ ประการ เมื่อเห็นรูปที่พอใจ เมื่อได้ยินเสียงที่พอใจ เมื่อสัมผัสรสชาติที่พอใจ เมื่อได้กลิ่นที่พอใจ เมื่อได้ สัมผัสทางกายที่พอใจ ก็จะมีปกติลุ่มหลงเพลิดเพลินไป ถลันไป ทะยานไป สุดโต่งไป ในกามทั้งหลาย เหล่านั้น หรือแม้เมื่อสิ่งเหล่านั้น ไม่ได้ปรากฏอยู่แก่ตนในปัจจุบัน ก็มักจะครุ่นคิด วิตก วิจารณ์ ระลึก ถึงอยู่ ในกามคุณทั้งหลายเหล่านั้น ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น

ผู้ภาวนาจิตเพื่อความบรรลุธรรมอันสูงสุด เพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นไปจากความเวียนว่ายตายเกิด หรือแม้แต่ผู้หวังเพียงการจุดใจในภพภูมิที่ดี ที่ตั้งงาม ที่ประณีต ที่เป็นสุข ก็พึงมีนิสัยแห่งความเป็นพรหมจรรย์ หากยังมีไม่พอ ก็ควรรับชวนชวายเป็นพิเศษ หากยังไม่มี ก็ควรรับเร่งชวนชวายเป็นพิเศษ นิสัยแห่งความเป็นพรหมจรรย์ คืออย่างไร? คำว่า พรหมจรรย์ นี้ มาจากคำว่า พรหม และคำว่า จริยะ หรือจริยะธรรม รวมกันก็คือ จริยะธรรมแห่งความเป็นพรหม จริยะ หมายถึง แบบแผน หรือแนวทาง ในการประพฤติปฏิบัติ ส่วนคำว่า พรหม หมายถึง ผู้ประเสริฐ รวมความแล้ว ก็แปลว่า ความประพฤติเพื่อความเป็นผู้ประเสริฐ หรือจะแปลว่า ความประพฤติแห่งผู้ประเสริฐ ก็ได้ คำว่า ผู้ประเสริฐนี้ ก็เช่นว่า ผู้เว้นจากกาม หรือผู้เว้นจากกามคุณ เพราะผู้ที่สุดโต่งไปในกามคุณทั้ง ๕ นั้น ย่อมเป็นหนทางแห่งความเสื่อม ทำให้ตกต่ำลง ทำให้หยาบช้ำยิ่งขึ้น ดังนั้น นิสัยแห่งพรหมจรรย์นี้ สำคัญมาก เป็นธรรมที่ป้องกันความเสื่อม ความตกต่ำ กล่าวได้ว่า เป็นฐานที่สำคัญ เป็นอุปการะเปรียบเสมือนรากแก้วแห่งพืชพันธุ์ ในอันที่จะเจริญเติบโตงอกงาม แผ่กิ่งก้านสาขา เป็นต้นไม้ใหญ่ อันมั่นคง ทนทานได้ต่อแรงลม บริบูรณ์ และร่มเย็นได้ ฉันทใดก็ฉันทนั้น นิสัยแห่งพรหมจรรย์นั้น ก็ย่อมเป็นรากฐานแห่งความเจริญในความดีงาม ความงอกงามในปัญญา ความสุขอันสงบยิ่ง ความเผื่อแผ่เมตตา กรุณา จนกระทั่งถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นไป ในที่สุด

ดังนั้น อย่าได้หลงเข้าใจไปว่า เพียงแค่มีศรัทธาต่ออาจารย์มากๆ เพียงแค่เชื่อคำอาจารย์มากๆ เพียงแค่ท่องคำอาจารย์ให้มากๆ เพียงแค่อยู่ใกล้ชีวิตครูบาอาจารย์มากๆ หรือเพียงแค่ครุ่นคิดตีความถ้อยคำธรรมะในตำราหลายๆ ก็จะเพียงพอแล้วที่จะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ตนเป็นผู้ประเสริฐได้แล้ว บางครั้ง บางคนก็นำเอาคำสอนของครูบาอาจารย์ตนไปคอยจับผิด ฟังเล็ง ดูหมิ่น สั่งสอน หรือตำหนิติเตียนผู้อื่น ทั้งที่จริงแล้ว การกระทำอย่างนี้ เรียกว่า เป็น อุปธิ ก็คือ เป็นกิเลส เป็นบาปกรรมชนิดหนึ่ง อย่างนี้เรียกว่า โดนกิเลสของตนเองหลอกเอาเข้าให้แล้ว ถ้อยคำธรรมะที่ตนเอ่ยอ้างออกมานั้น ก็เป็นเพียงธรรมะปลอมเท่านั้น ดังนี้แล้ว จึงความระมัดระวังให้ดี อย่าประมาท ควรรับเร่งอบรมจิตใจของตน สร้างสมนิสัยแห่งพรหมจรรย์ให้เกิดขึ้นแก่เรา ให้ติดเป็นนิสัยของเรา ให้ฝังลึก ให้เป็นสันดาน หมั่นระลึกอยู่เสมอๆ ให้มาก ให้เป็นปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อประสบสิ่งอันชั่วร้ายให้หลงไหลไปในกามคุณ หรือเมื่อมีความคิดกำเริบในสิ่งที่เป็นกามคุณ (โดยปกติ กามในส่วนที่เป็นโทษเป็นทุกข์ นั้น คนทั่วไปไม่ค่อยยินดีที่จะระลึกถึงอยู่แล้ว) มิเช่นนั้นแล้ว ก็เปรียบเสมือนต้นไม้ที่มีรากไม้แข็งแรง หรือมีรากที่ผุ ที่เน่า ก็ย่อมเจริญงอกงามได้ยาก หากไม่แก้ไขแล้ว ก็มีแต่จะระอวนโคนล้มลง หรือไม่ก็ยืนตายคาต้นไปเสียเท่านั้น

ฉะนั้นการสมถภาวนา เป็นการทำให้เป็นสมาธิ หรือเป็นฌาน ซึ่งก็คือการทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านแผ่สายไปยังอารมณ์อื่นๆ วิถีภาวนานั้น มีมากมายหลายร้อยชนิด ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบัญญัติแบบอย่างเอาไว้ ๔๐ ประการ เรียกกันว่า "กรรมฐาน ๔๐" ซึ่งผู้ใดจะเลือกใช้ชีวิตก็ได้ ตามแต่สมัครใจ ทั้งนี้ย่อมสุดแล้วแต่อุปนิสัยและวาสนาบารมีที่ได้เคยสร้างสมอบรม

มาแต่ในอดีตชาติ เมื่อสร้างสมอบรมมาในกรรมฐานกองใด จิตก็มักจะน้อมชอบกรรมฐานกองนั้น มากกว่ากองอื่นๆ และการเจริญภาวนาก็ก้าวหน้าเร็วและง่าย แต่ไม่ว่าจะเลือกปฏิบัติวิธีใดก็ตาม จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องรักษาศีลให้ครบถ้วนบริบูรณ์ตามเพศของตนเสียก่อน คือหากเป็นฆราวาสก็จะต้องรักษาศีล ๕ เป็นอย่างน้อย หากเป็นสามเณรก็ต้องรักษาศีล ๑๐ หากเป็นพระก็ต้องรักษาศีลปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ขอให้บริบูรณ์ ไม่ให้ขาดและต่างพร้อย จึงจะสามารถทำจิตให้เป็นฌานได้ หากศีลยังไม่มั่นคง ย่อมเจริญฌานให้เกิดขึ้นได้โดยยาก เพราะศีลย่อมเป็นบาทฐาน (เป็นกำลัง) ให้เกิดสมาธิขึ้น อานิสงส์ของสมาธินั้น มีมากกว่าการรักษาศีลอย่างเทียบกันไม่ได้ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "แม้จะได้อุปสมบทเป็นภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ ข้อ ไม่เคยขาด ไม่ต่างพร้อยมานานถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังได้บุญกุศลน้อยกว่า ผู้ที่ทำสมาธิเพียงให้จิตสงบนานเพียงชั่วไก่อกระพือปีก ช่างกระดิกหู". คำว่า "จิตสงบ". ในที่นี้หมายถึงจิตที่เป็นอารมณ์เดียวเพียงชั่ววูบ ที่พระท่านเรียกว่า "ขณิกสมาธิ". คือสมาธิเล็กๆ น้อยๆ สมาธิแบบเด็กๆ ที่เพิ่งหัดตั้งไข่ คือหัดยืนแล้วก็ล้มลง แล้วก็ลุกขึ้นยืนใหม่ ซึ่งเป็นอารมณ์จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น สงบวูบลงเล็กน้อยแล้วก็รักษาไว้ไม่ได้ ซึ่งยังห่างไกลต่อการที่จิตถึงขั้นเป็นอุچارสมาธิและฌาน แม้กระนั้นก็ยังมียานิสงส์มากมายถึงเพียงนี้ โดยหากผู้ใดจิตทรงอารมณ์อยู่ในขั้นขณิกสมาธิแล้วบังเอิญตายลงในขณะนั้น อานิสงส์นี้จะส่งผลให้ได้ไปบังเกิดในเทวโลกชั้นที่ ๑ คือ ชั้นจาตุมาหาราชิกา หากจิตยึดไตรสรณคมน์ (มีพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันสูงสุดด้วย ก็เป็นเทวดาชั้น ๒ คือ ดาวดึงส์)

สมาธินั้น มีหลายขั้นตอน ระยะเวลาที่จะเป็นฌาน (อัปปนาสมาธิ) ก็คือขณิกสมาธิและอุچارสมาธิ. ซึ่งอานิสงส์ส่งให้ไปบังเกิดในเทวโลก ๖ ชั้น แต่ยังไม่ถึงชั้นพรหมโลก สมาธิในระดับอัปปนาสมาธิหรือฌานนั้น มีรูปฌาน ๔ และอรุปรุฌาน ๔ ซึ่งล้วนแต่ส่งผลให้ไปบังเกิดในพรหมโลกรวม ๒๐ ชั้น แต่จะเป็นชั้นใดย่อมสุดแล้วแต่ความละเอียดประณีตของกำลังฌานที่ได้ (เว้นแต่พรหมโลกชั้นสุทธาวาสคือ ชั้นที่ ๑๒ ถึง ๑๖ ซึ่งเป็นที่เกิดของพระอนาคามีบุคคลโดยเฉพาะ) รูปฌาน ๑ ส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกชั้น ๑ ถึงชั้น ๓ สุดแล้วแต่ความละเอียดประณีตของกำลังฌาน ๑ ส่วนอรุปรุฌานที่เรียกว่า "เนวสัณญานา สัณญายตนะ". นั้น ส่งผลให้บังเกิดในพรหมโลกชั้นสูงสุด คือชั้นที่ ๒๐ ซึ่งมีอายุยืนยาวถึง ๘๔,๐๐๐ มหากัป เรียกกันว่า นิพพานพรหม. คือนานเสียจนเกือบหาเวลาเริ่มต้น และสิ้นสุดมิได้ จนเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นนิพพาน

การทำสมาธิเป็นการสร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ ลงทุนน้อยที่สุด เพราะไม่ได้เสียเงินเสียทอง ไม่ได้เหน้อยยากต้องแบกหามแต่อย่างใด เพียงแต่คอยเพียรระวังรักษาสติ คຸ້ມครองจิตมิให้แผ่ส่ายไปสู่ อารมณ์อื่นๆ โดยให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวเท่านั้น การทำทานเสียอีกยังต้องเสียเงินทอง การสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาโรงธรรมยังต้องเสียทรัพย์ และบางทีก็ต้องเข้าช่วยแบกหามเหน้อยกาย แต่ก็ได้บุญน้อยกว่าการทำสมาธิอย่างเทียบกันไม่ได้

อย่างไรก็ดี การเจริญสมถภาวนาหรือสมาธิ นั้น แม้จะได้บุญอันสูงส่งมากมายมหาศาลอย่างไร ก็ยังไม่ใช่บุญกุศลที่สูงสุดยอดในพระพุทธศาสนา หากจะเปรียบกับต้นไม้ก็เป็นเพียงเนื้อไม้เท่านั้น การเจริญวิปัสสนา (การเจริญปัญญา) จึงจะเป็นการสร้างบุญกุศลที่สูงสุดยอดในพระพุทธศาสนา หากจะเปรียบก็เป็นแก่นไม้โดยแท้

๒.๑.๒ ประเภทของการบรรลุธรรม

วิปัสสนาภาวนา คือ การเห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็นอาการที่เคลื่อนไหวใจที่คิดเป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับ สงบเย็น(นิพพาน)ได้^๑ ถ้าต้องการสุขแท้ สุขถาวรที่ไม่กลับมาทุกข์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น^๒ เป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการอบรมปัญญาให้เข้าใจตามความจริงไม่ใช่เห็นตามที่เรารวาทภาพให้เป็นด้วยความชอบ ความขัง ความอยากได้ หรือความขัดใจของเรา รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและชีวิตใหม่ ความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เกิดขึ้นเรื่อย ๆ มีความสุขสงบผ่องใสและเป็นอิสระ เพราะพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสที่สุดคือนำไปสู่ความหลุดพ้นที่แท้จริงยั่งยืนถาวร (สมุจเฉทวิมุตติ)^๓

สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร และมีปรากฏในวิธีการปฏิบัติที่ปรากฏในพระสูตรอื่นๆ เช่น ชนวนสมถสูตร^๔ กุณฑลิกสูตร^๕ มาณวปัญหานิทเทศ^๖ แต่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยละเอียดมีปรากฏในพระสูตรต้นตอปัญญามีความหมายดังนี้

พระพุทธองค์ตรัสอธิบายถึงความสำคัญของสติปัฏฐานนี้ว่า เป็นเหมือนหนทางเส้นเดียวที่พระพุทธเจ้าและเหล่าพระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ ดุจประโยคว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาง^๗นี้เป็นทางสายเดียว”

^๑ ดุราลละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘ , ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๒ ดุราลละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๗๕๙.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๖.

^๔ ดุราลละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๒/๓๗๒.

^๕ ดุราลละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๒๒/๖๕๘.

^๖ ดุราลละเอียดใน ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๕/๕๐๒.

^๗ ทาง หมายถึงทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือ ทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๑/๓๖๑.

^๘ ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาคเพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๓๕๙.

สำหรับวัตถุประสงค์ของการเจริญสติปัฏฐานนี้มี ๕ ประการ คือ

ประการที่ ๑ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์

ประการที่ ๒ เพื่อล่วงโทษและปริเทวะ

ประการที่ ๓ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส

ประการที่ ๔ เพื่อบรรลุนิพพาน^๙

ประการที่ ๕ เพื่อให้แจ้งนิพพาน

ทรงเห็นว่า ไม่มีทางอื่นนอกจากทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๐}

สติปัฏฐานเป็นหลักสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นแนวทางการปฏิบัติด้วยการเจริญสติจนเกิดผลเป็นวิปัสสนาปัญญา มาจนถึงปัจจุบัน มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ การที่จะทวนกระแสแห่งความทะยานอยากของกิเลสตัณหานั้นมีเพียงวิธีเดียวก็คือ เดินตามแนวทางปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนตลอด ๔๕ ปี แห่งการตรัสรู้ เพื่อทำความเข้าใจให้ชัดเจน

การประกาศหลักวิปัสสนาเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มิใช่วิสัยของคนใดคนหนึ่ง เพราะว่าหลักวิปัสสนานั้นสุขุมคัมภีรภาพยิ่งนัก ไม่ปรากฏได้โดยง่าย ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาก็ต้องมีภูฐาน จึงหมายถึง การเจริญสติปัฏฐานทุกอิริยาบถ ในการเคลื่อนไหวแบบต่อเนื่องทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดสมาธิและปัญญา รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง การปฏิบัติ ก็คือ ขบวนการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งที่เป็นสมถะและวิปัสสนา ได้กำหนดประเด็นการศึกษาดังนี้

๑. ความเป็นมาและความหมายของวิปัสสนาภาวนา

๑) ความหมายของวิปัสสนา

ธรรมชาติใดที่จิตยอมไหลไปสู่ที่ต่ำและเสพค้ำอยู่เสมอ มักเป็นไปในรูปของคำสอนโดยการพิจารณาถึงสภาวะธรรมอันเป็นจริงที่เกิดขึ้น นับว่าธรรมะของพระพุทธองค์มีความละเอียดสุขุมลุ่มลึกที่สุด พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้ในพระคัมภีร์เถรวาท ซึ่งมีความหมายตามหลักสัททนต์และ อรรถนัย เป็นการประพาดพิพทมจรรย์ของพระภิกษุ ตลอดมา ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอน การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยพระโอษฐ์พระองค์เองปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๑} มีหลักปฏิบัติว่า ‘พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดา เราเป็นสาวก พระผู้มีพระภาคทรงรู้ เราไม่รู้’^{๑๒} เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน

^๙ ญาณธรรม หมายถึงอริยมรรค ที.ม.อ. (ไทย) ๒๑๔/๑๙๗.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๑/๓๗๒.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๕๗.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๑๘๔/๒๑๓.

ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นย่อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ^{๑๓}

๒) ความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์

ก) วิปัสสนาสมมาทิฎฐิปฏิบัติกา ปญญาเกทา วิปัสสนาและสัมมาทิฐิเป็นต้น เป็นชื่อของปัญญา วิปัสสนาทโย เนปุกกนตา ปริยาया ปญญาเกทา ปญญาวิเสสา ตั้งแต่วิปัสสนาศัพท์ ถึงเนปุกกศัพท์ เป็นประเภทของปัญญา

ข) วิปัสสนา (วิ+ทิส เพกขเน+ยุ+อา) วิปัสสนา, ปัญญา, ปัญญาผู้แจ้ง

ค) วิวิธี อนิจจาतिकัง สงฆาเรสุ ปสสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่างๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสส, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ง) สลยญาเวทิตนโรธสมาปตติยา โข คหปติ เทว ธมมา พหุการา สมโถ จ วิปัสสนา จ คฤหปติ ธรรม ๒ อย่าง คือ สมถะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสลยญาเวทิตนโรธสมาปติ

จ) สมมาทิฎฐ (สมมาสทหุปท+ทิส เพกขเน+ ติ) สัมมาทิฎฐิ, ปัญญา, ความเห็นถูก.

ฉ) วิจารณ์ปญญาเว สลยญา ปัญญาเครื่องพิจารณานั้นแหละประเสริฐสุด เอสาเต วิจารณ์ปญญา ปัญญาพิจารณานั้นไม่มีแก่ท่าน^{๑๔}

๓) ความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนิยาม

ในวิปัสสนานิยามท่านได้ให้ความหมาย วิปัสสนาไว้ว่า วิปัสสนา คือ รู้แจ้ง รู้ชัดก็ดี ญาณและปัญญาที่ดี ญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็น หรือเห็นด้วยความรู้ที่ดี ท่านอธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถสาลินีว่า “อนิจจาทิวเสน วิวิเธหิ อากาเรหิ ธมเม ปสสตีติ วิปัสสนา ปญญาเอเวสา อตถโต” แปลว่า “วิปัสสนาเพราะเห็นสภาวะธรรมทั้งหลายด้วยอาการต่าง ๆ โดยความไม่เที่ยงเป็นต้น” โดยความหมาย วิปัสสนาก็คือ ปัญญานั้นเอง ซึ่งในที่นี้หมายถึง รู้แจ้ง รู้ชัด โดยรู้เห็นไตรลักษณ์คืออนิจจะ – ไม่เที่ยง ทุกขะ – เป็นทุกข์ และอนัตตา – ความไม่มีตัวเรา เพราะฉะนั้น

ท่านอาจารย์สุ่มคคละ ผู้แต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินิจจึงอธิบายไว้ว่า “อนิจจาทิววิธา การโต ทสสนตเถน วิปัสสนาสงฆาตานญจ” แปลว่า “และที่เรียกว่า วิปัสสนา เพราะอธิบายว่า เห็นโดยอาการต่าง ๆ ตลอดจนอนิจจะ คือความไม่เที่ยงเป็นต้น” และท่านวิปัสสนาจารย์ได้ให้วิเคราะห์ศัพท์ไว้อีกนัยหนึ่งว่า “วิเสเสน ปสสตีติ วิปัสสนา, วิสิฎฐตโถ วิเสสสทโท – เรียกว่า วิปัสสนา เพราะอธิบายว่า เห็นแปลกประหลาด ศัพท์ว่า วิเสสะ มีอรรถว่า แปลกประหลาด” คือ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๔/๒๓๔/๗๗-๗๘.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยวงค์พรินติ้ง จำกัด ,๒๕๕๗), หน้า ๒๑๑.

เห็นสภาวะหรือปรากฏการณ์แปลก ๆ ประหลาด ๆ ถ้าเป็นรูปหรือนิมิต ก็เห็นได้แจ่มชัดเจนนยิ่งขึ้นกว่ามองเห็นด้วยตาเนื้อ คือลืมนตาสูญเสียอีก^{๑๕}

ดังนั้น วิปัสสนาจึงหมายถึง การอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยเกิดการพิจารณาทางปัญญา จนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์^{๑๖} ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึงนิพพาน เป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา โดยมีวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นในหลักการปฏิบัติ

๔) สติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ก) สติปัฏฐาน ตามคัมภีร์ไวยาकरण มาจาก สติ + ปฏฺฐาน

คำว่า “สติ” ตามคัมภีร์ไวยาकरणอภิธานวรรณนา สติ (สร หีสาย+ติ) สติ, ความรู้สึกตัว, ความระลึกได้. ปมาทฺ สรติ หีสตีติ สติ ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่าสติ (ลบ ร ที่สุดธาตุ). สรติ จินเตตีติ สติ อาการที่ระลึกได้ ชื่อว่าสติ (สร จินตาย+ติ, ลบ ร ที่สุดธาตุ). เทวเม ภิกขเว ฌมมา กตเม เทว สติ จ สมฺปชฺฌณฺญจ ภิกษุทั้งหลายธรรม ๒ อย่างเหล่านี้มีอะไรบ้าง คือสติและสัมปชัญญะ^{๑๗}

คำว่า ปฏฺฐาน (ป+ฐา คตินิวตติย+ย) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. บติภูจฺยเต ปฏฺฐานํ ความเป็นไป ชื่อว่าปฏฺฐานะ (ชฺอน ภู, อาเทศ ยฺ เป็น อน, ลบ อ)^{๑๘}

ข) ความหมายสติปัฏฐานตามหลักอรรถนัย

เอกายนะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นทางที่บุคคล พึ่งไปผู้เดียว^{๑๙} อายนะ หมายถึงว่าเป็นเครื่องไป ซึ่งอธิบายว่าไปจากสังสารวัฏสู่พระนิพพาน^{๒๐} สกึ อโยโน หมายถึงว่าไปคราวเดียว^{๒๑} ซึ่งหมายถึงการไปครั้งเดียว คือการดำเนินครั้งเดียวของมรรคนั้น

อรรถกถาได้กล่าวถึงสติปัฏฐานไว้ว่า สติปัฏฐาน ภายเป็นที่ปรากฏของสติ สติเป็นที่ปรากฏด้วย เป็นตัวสติด้วยคำนั้นมีความดังนี้ ชื่อว่า ปฏฺฐาน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นที่ตั้งของสติที่ตั้งอยู่แห่งสติ ชื่อว่า สติปัฏฐาน อีกนัยหนึ่ง ความตั้งเป็นประธาน จึงชื่อว่า ปฏฺฐาน^{๒๒}

^{๑๕} สทम्मปกาสินี, ฉบับภูมิพโลภิกขุ, ปฐมภาค, หน้า ๓๗๗-๓๗๘.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**,ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๑๙.

^{๑๗} พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๒๑๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๔.

^{๑๙} ดุราลละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล**, เล่มที่ ๑๔, หน้า ๒๖๑.

^{๒๐} ดุราลละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๑.

^{๒๑} ดุราลละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

^{๒๒} ดุราลละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๖.

ความตั้งแห่งสติ ชื่อว่า สติปัฏฐาน สติปฏฐานะ หมายถึง สติปัฏฐานทั้งหลาย
 โยทิ โภจิ ภิกขเว หมายถึงภิกษุทั้งหลาย ผู้ใด ผู้หนึ่ง เอว ภาเวยย พิงเจริญ
 ปาฏิกงขิ พิงหวัง อณฺเฎา พระอรหันต์. สติ วา อุปาทิเสเส เมื่ออุปาทิยังเหลืออยู่ อนาคามีตา จัก
 เป็นพระอนาคามี ติฏฺฐนฺตุ ภิกขเว ภิกษุทั้งหลาย ๗ ปี จงยกไว้^{๒๓} หรือ วิ. “สรณํ สติ สรตฺติ
 เอตยาติ วา สติ” แปลความว่า “ความระลึก ธรรมชาติเป็นเครื่องระลึก ชื่อ สติ”

วิ. “สมปยุตฺตธมฺเมสุ ปมุขา ปธานา หุตฺวา กายาทีสุ อารมฺมณฺเส ติฏฺฐตฺติ ปฏฺฐานํ”
 แปลความว่า “ธรรมใดเป็นหัวหน้า คือ เป็นประธานในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย แล้วตั้งอยู่ในอารมณ์
 ทั้งหมด มี กาย เป็นต้น ธรรมนั้น ชื่อ ปฏฺฐานํ”

วิ. “สติ เอว ปฏฺฐานนฺติ สติปฏฺฐานํ” แปลความว่า “สตินั้นแหละ เป็นประธานใน
 สัมปยุตธรรมทั้งหลายแล้วตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย มี กาย เป็นต้น ธรรมนั้น ชื่อ สติปฏฺฐานํ”^{๒๔}

สติปัฏฐาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน^{๒๕} อีกนัย
 หนึ่ง แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์ของสติ^{๒๖}

พระพุทธองค์ทรงแสดงสติปัฏฐานเอาไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีหลายนัยด้วยกันมีปรากฏใน
 พระไตรปิฎกคือ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม มีแนวพอจะยกมาเป็นสังเขป ได้ดังนี้ “ภิกษุ
 ทั้งหมด”ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย
 ทางนี้เป็นทางเดียว ๑ เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลายเพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์
 และโทมนัส เพื่อบรรลุฉะฎฐธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๒๗}

ดังนั้น สติปัฏฐานจึงหมายถึงว่า เป็นทางชั้นเอก เป็นที่นำไปเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่า
 สัตว์ทั้งหลาย เมื่อใด ศีลของเธอจักบริสุทธิ์ดี และความเห็นจักตรง เมื่อนั้น เธออาศัยศีลดำรงอยู่ใน
 ศีลแล้วเพื่อก้าวล่วงความเศร้าโศก เพื่อความดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมชั้นสูง เพื่อเข้าถึง
 พระนิพพาน พิงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

ค) สติปัฏฐาน ๔ ประการ

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่พระอรุณกถาจารย์
 ได้แสดงหลักฐานในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

^{๒๓} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๖-๓๖๗.

^{๒๔} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ธรรมสาร, ๒๕๔๔, หน้า ๑๓๐.
 (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ์ , ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๐.

^{๒๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๓๖๗-๓๖๘, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๕๓, ที.ม.ภิกขา ๓๗๓/๓๕๗-๓๕๘.

^{๒๖} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ธรรมสาร, ๒๕๔๔, หน้า ๑๓๑.
 (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน
 จำกัด ทิพยวิสุทธิ์ , ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๑.

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

โดยแบ่งการปฏิบัติออกเป็น ๔ หมวด คือ

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ด้วยการที่สติพิจารณาเห็นกายเกิดขึ้นในกาย อันหมายถึง การประชุมแห่งรูป เป็นการใช้สติระลึกรู้ในรูปนาม ปัจจุบันว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เพียงแต่ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มาประกอบกันอยู่ โดยหลักปฏิบัติให้มีสติ เช่น อิริยาบถเดิน^{๒๘} อิริยาบถยืน^{๒๙} อิริยาบถนั่ง^{๓๐} อิริยาบถมีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกได้ จงพิจารณาเห็นกายในกาย กายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกได้ หรือจงพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกได้^{๓๑}

คำว่ากาย ตามรูปศัพท์ แปลได้หลายนัย เช่น แปลว่า หมู, กอง, ที่รวม หมายความว่า กายนี้เกิดจากการรวมตัวของธาตุต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ จึงเรียกว่า กาย หรือว่า ที่สะสมของไม่สะอาด,ที่เติบโตขึ้นแห่งของนารังเกียจ คือ ผม ขน เล็บ น้ำมูก น้ำลาย อุจจาระ ปัสสาวะ เป็นต้น สะสมและเติบโตอยู่ในสรีระของคน ฉะนั้นจึงเรียกว่า กาย^{๓๒}

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาว่าด้วยการตั้งสติพิจารณาเห็นเวทนาเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลาย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้เรามีสติรู้อยู่ในเวทนา ในอิริยาบถทางกายในเมื่อมีการเสวยอารมณ์ความรู้สึก สุข ทุกข์ ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์^{๓๓} ในตัวเอง อันหมายถึง การใช้สติกำหนดรู้อาการของเวทนา เป็นการพิจารณาธรรมอันเป็นเหตุเกิดหรือดับในเวทนา และมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “เวทนามีอยู่” ก็เพียงพออาศัยเจริญสติเท่านั้น

คำว่า เวทนา แปลว่า เสวยอารมณ์ หรือในคำจำกัด หมายถึง การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกจากการกระทบสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๑๕. , ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๕/๒๖๐.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๕/๒๖๐.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน ๑๐/๓๗๕/๒๖๐.

^{๓๑} อ่างแล้ว

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๓/๓๐๑.

^{๓๓} พระธรรมกิตติ, **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถานบันบ้นลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓-๓๑๔.

๑. ความรู้สึกว่าสุข เช่น ดีใจ เบิกบานใจ
๒. ความรู้สึกว่าทุกข์ เช่น เสียใจ เบิกบานใจ
๓. ความรู้สึกเฉยคือ ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ

เวทนาในภาษาทางโลก หมายถึงสงสารจับใจ, ความเจ็บปวด, ความทุกข์ทรมาน, ความน่าสมเพช, น่าสงสาร เช่น ใช้ว่า “น่าเวทนาจริง ๆ ยังเด็กอยู่เลยมากำพร้าพ่อแม่เสียแล้ว”^{๓๕}

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรามีสติอยู่กับกาย ว่าด้วยการตั้งสติพิจารณาเห็นจิตในจิต ซึ่งเป็นการพิจารณาเห็นเหตุเกิดหรือดับในจิต เป็นการใช้สติกำหนดรู้อาการทางวิญญาณชั้นธ โดยการทำนาคำว่าจิตกำลังมีสภาวะอารมณ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความหดหู่ ฟุ้งซ่านแห่งจิต^{๓๖} พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่... จงพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้^{๓๗}

คำว่า จิต แปลว่าธรรมชาติที่นึกคิดอารมณ์, ธรรมชาติที่รู้อารมณ์, ความคิด, ธรรมชาติที่วิจิตร, ธรรมชาติที่สังสมกุศลและอกุศล ฯลฯ เขียนให้เต็มว่า จิตต หรือว่า จิต โดยทั่วไป แปลว่า ใจ หรือแปลทับศัพท์ว่า จิต มีลักษณะรับ จำ คิด รู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จัดเป็นนามธรรม คู่กับกายซึ่งเป็นรูปธรรม จึงมักพูดหรือเขียนคู่กันว่า กายใจ บ้าง กายกับจิต บ้าง^{๓๘}

๔. อัมมานูปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ว่าด้วยการตั้งสติพิจารณาเห็นธรรมเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาธรรม ๕ หมวด คือ นิรวรณ^{๓๙} ชั้นธ^{๔๐} आयตนะ^{๔๑} โพชฌงค์ และสัจจะ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

^{๓๕} พระธรรมกิตติ, พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถานบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๓๙.

^{๓๖} ดุราลัยเถยตไน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๔-๓๑๕.

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๓.

^{๓๘} ดุราลัยเถยตไน พระธรรมกิตติ, พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถานบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๔.

^{๓๙} ดุราลัยเถยตไน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๔๐} ดุราลัยเถยตไน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘-๓๑๙.

^{๔๑} ดุราลัยเถยตไน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙-๓๒๑.

ทั้งหลายภายนอกอยู่...จงพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๔๒}

คำว่า ธรรม แปลว่า สภาพที่ทรงไว้ คือสิ่งทรงความเป็นตัวของตัวเองไว้ ทรงคุณสมบัติของตัวเองไว้, หรือ ธรรม เป็นคำกลาง ๆ ใช้หมายถึง ทั้งสิ่งดีและไม่ดี เพราะสิ่งดีและไม่ดีต่างก็ทรงความเป็นตัวของตัวเองไว้ได้ตลอดไป ไม่มีเปลี่ยนแปลง เช่น คุณสมบัติของธรรมฝ่ายดี คือป้องกันผู้ปฏิบัติตามมิให้ตกต่ำ มิให้ตกไปในที่ชั่ว, หรือ ธรรม หมายถึง สิ่งดี, คุณความดี, ความจริง, ความถูกต้อง, สิ่งของที่ดี, หลักปฏิบัติทางศาสนา เช่นใช้ว่า มีกุศลธรรม มีเมตตาธรรม ประพฤติธรรม เข้าถึงสัจธรรม ความยุติธรรม ความเป็นธรรม, หรือว่า ธรรม ที่หมายถึงสิ่งไม่ดี, ความชั่ว เช่นใช้ว่า อกุศลธรรม บาปธรรม กัณหาธรรม^{๔๓}

ภิกษุ เมื่อใด เธออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วจักเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้โดย ๓ วิธีอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดคืน หรือวันที่จักมาถึง ไม่มี ความเสื่อมเลย”^{๔๔}

ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีสภาวะอารมณ์ในการ กำหนดรูปรูป-นาม ของขั้นที่ ๕ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเห็นการเกิดดับของรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน เราเขา ทำให้เกิดความเห็นได้อย่างถูกต้อง

๕) บทฐานของวิปัสสนา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔^{๔๕} ในอริยสัจข้อที่ ๔ กล่าวถึงมรรค หรือหนทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน เพื่อการพ้นทุกข์ในวัฏสงสาร โดยได้ตรัสว่า มรรค ก็คือสติปัฏฐาน ๔ วิปัสสนาอันเป็นการปฏิบัติตามหนทางเพื่อการพ้นทุกข์ ในวัฏสงสารจึงปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีปรากฏในสติปัฏฐานสูตร^{๔๖}

การปฏิบัติวิปัสสนาอาศัยอะไรเป็นบทฐาน เพื่อจะทราบในเรื่องนี้ สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนทอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ณ ที่นั้นท่านพระอานนท เรียภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วท่านพระอานนท จึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า

^{๔๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๓.

^{๔๓} ส.ม. (ไทย) หน้า ๓๔๕.

^{๔๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๓.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓-๑๗/๑๓-๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๗/๒๐-๒๔, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๗๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒., ที.ม.ฎีกา ๒/๑๑๐., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๖/๗๗., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑-๑๐๒.

“ผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ย่อมทำให้แจ้งอรหัตตในสำนักของเราด้วยมรรคครบทั้ง ๔ ประการ หรือ มรรคใดมรรคหนึ่งบรรดามรรค ๔ ประการนี้^{๔๗}

ซึ่งได้กล่าวไว้ในพระสุตตันตปิฎก ยุกนัทธกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค สรุไปได้ ๔ ประการ คือ

“สมณุปพุทฺธกมฺ วิปสฺสนํ ภาเวติ เจริญวิปสฺสนามีสมณณานาหน้า”

ภิกษุเจริญวิปสสนามีสมณณานาหน้า เป็นอย่างไร ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ชื่อว่าวิปสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้นโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตาด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อนวิปสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญวิปสสนามีสมณณานาหน้า”^{๔๘}

ข) “วิปสฺสนาปุพุทฺธกมฺ สมถํ ภาเวติ เจริญสมณณามีวิปสฺสนานาหน้า”

ภิกษุเจริญสมณณามีวิปสสนานาหน้าเป็นอย่างไร เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น โดยความไม่เที่ยง ชื่อว่า วิปสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่า วิปสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิวิปสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลังด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมณณามีวิปสสนานาหน้า”^{๔๙}

ค) “ยุทฺถนฺทสสมถวิปสฺสนา สมณะและวิปสฺสนาคู่กันไป”

ภิกษุเจริญสมณณามีวิปสสนานาหน้า เป็นอย่างไร คือ ภิกษุเจริญสมณะและวิปสสนาคู่กันไป ด้วยอาการ ๑๖ อย่าง ได้แก่

๑. ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์
๒. ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร
๓. ด้วยมีสภาวะละ
๔. ด้วยมีสภาวะสละ
๕. ด้วยมีสภาวะออก
๖. ด้วยมีสภาวะหลีกออก
๗. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด
๘. ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต
๙. ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น
๑๐. ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ

^{๔๗} ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๒/๓๐๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๔๑๓, ขุ.ป.อ. (บาลี) ๗/๕๓๔/๔๔๙.

^{๔๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๔๙} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔/๓๑๐, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

๑๑. ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม
๑๒. ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित
๑๓. ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ
๑๔. ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ
๑๕. ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน
๑๖. ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วง^{๕๐}

หรือเมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้ มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป^{๕๑}

ง) “ธมฺมทฺธจฺจาวคฺคหิตฺตมานสํ โหติ มํใจฺญกฺกอุทฺธจฺจะในธรรมกัณไว้”

ภิกษุ มํใจฺญกฺกอุทฺธจฺจะในธรรมกัณไว้ เป็นอย่างไรคือ เมื่อภิกษุมนสิการโดย ความไม่เที่ยง โอภาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภาสว่า “โอภาสเป็นธรรม” เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทฺธจฺจะ ภิกษุมํใจฺญกฺกอุทฺธจฺจะนั้นกัณไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏ โดยความไม่เที่ยง ตามความเป็นจริงไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกซ์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏ โดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริงเพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มํใจฺญกฺกอุทฺธจฺจะในธรรมกัณไว้ ใน เวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ มรรคยอม เกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคยอมเกิดอย่างนี้ ภิกษุยอมละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อม เกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้น อธิโมกข์ (ความ น้อมใจเชื่อ) ย่อมเกิดขึ้น ปคคหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้นอุปฺภูฏฺฐาน (สติแก่กล้า) ย่อม เกิดขึ้น อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้น นิกันติ (ความตั้งใจ) ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึง นิกันติว่า “นิกันติเป็นธรรม” เพราะนึกถึงนิกันตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทฺธจฺจะ ภิกษุมํใจฺญกฺกอุทฺธจฺ จะนั้นกัณไว้อย่างนี้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏ โดยความเป็นทุกซ์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มํใจฺญกฺกอุทฺธจฺจะในธรรมกัณไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มี ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ มรรคยอมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคยอมเกิด อย่างนี้ ภิกษุยอมละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

^{๕๐} คุรายละเอียตโน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕/๓๑๑-๓๑๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐-๔๒๔.

^{๕๑} คุรายละเอียตโน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๔/๔๑๓, วิสุทธินิ.มหาฎีกา (บาลี) ๓/๕๑๐.

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา โภภาสย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ ญาณย่อมเกิดขึ้น ปีติย่อมเกิดขึ้น ปัสสทธิย่อมเกิดขึ้น สุขย่อมเกิดขึ้น อธิโมกข์ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะย่อมเกิดขึ้น อุပ္ปฏฐานย่อมเกิดขึ้น^{๕๒}

ในพระไตรปิฎกที่แสดงอ้างมานี้ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านในเวลาจิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน จึงเป็นบาทฐาน พึงบรรลุลักษณะบริสุทธิ์

สรุปได้ว่า บาทฐานของวิปัสสนา คือสมาธิ เอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน โดยมีความเพียรเจริญวิปัสสนาอย่างต่อเนื่อง

๖) หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณากำหนดรู้รูปนามอาศัยเพียงการฟังธรรมอย่างเดียวไม่กำหนดรูป-นาม ในขณะที่ปัจจุบันย่อมไม่สามารถทำวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งกล่าวได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาที่พ้นจากการกำหนด รูป นาม หรือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พ้นจากหลักสติปัฏฐาน ๔ ไม่มีเลย ดังในคัมภีร์อรรถกถาแสดงไว้^{๕๓}

ก) หลักการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔

“สมปยุตตธมเมสุ ปมุขา ปชานา หุตวา กายาทีสุ อารมมณฺเสุ ติฏฺฐตีติ ปฏฺฐานํ” แปลความว่า “ธรรมใดเป็นหัวหน้า คือ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรมทั้งหลายแล้วตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย มีกาย เป็นต้นธรรมนั้น ชื่อ ปฏฺฐานํ” และ “สติ เหว ปฏฺฐานนติ สติปัฏฺฐานํ” แปลความว่า “สตินั้นแหละ เป็นประธานในสัมปยุตต ธรรมทั้งหลายแล้ว ตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายมีกาย เป็นต้นธรรมนั้น จึงชื่อว่า สติปัฏฺฐาน”^{๕๔}

ในคัมภีร์ อรรถกถาที่ขนิทาย มหาวรรค สุมังคลวิลาสิณี มีกล่าวไว้ว่ากายเวทนาจิต ธรรมทั้งหลายแล้ว ภาวนาไม่มีเลย ฉะนั้น สันตติมหาอำมาตย์กับนางปฏาจาราแม่นั้นจึงควรทราบว่าเป็นผู้ก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะด้วยมรรคนีเอง^{๕๕}

จากการที่ได้ศึกษาความหมายของการกำหนดสติพิจารณาอาการของกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นด้วยสติอย่างนี้ ความเห็นที่เป็นกลางย่อมเกิดขึ้นตามความเป็นจริงของการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ การเข้าไปยึดถือว่าเป็นสัตว์ บุคคล เรา เขาก็หมดไปสิ้นไปนั่นเอง

^{๕๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๕.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ที.อ. (บาลี) ๒/๓๖๒.

^{๕๔} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, **ปรมัตถโคตติกะ, ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆคณาจารย์, หน้า ๑๓๐.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๖๒., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, **พระสูตรและอรรถกถา ที่ขนิทาย มหาวรรค แปล เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒**, (โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๗.

ดังนั้นสรุปได้ว่าการเจริญสติปัฏฐานสูตร ที่มีความสำคัญมากต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ทางสายนี้^{๕๖} เป็นทางสายเอกหรือทางสายเดียวเท่านั้น” อันเป็นทางบริสุทธิ์ดับความทุกข์ขันธ์ห้าถึงขั้นเห็นเข้าถึงหนทางของพระนิพพาน^{๕๗}

การปฏิบัติวิปัสสนามี ๒ แบบ

เหตุผลหนึ่งของการปฏิบัติวิปัสสนานั้น ก็เพราะว่าเป็นธรรมที่อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ปฏิบัติให้ได้รับความสุขกาย สุขใจ ทั้งในภพนี้และภพหน้า ตลอดจนกระทั่งพ้นจากวิภวสังสาร ซึ่งการปฏิบัติที่ได้รับความนิยมตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา มีอยู่ ๒ แบบ ด้วยกันคือ^{๕๘}

๑) สมถยานิกะ^{๕๙}

สมถยานิกะ หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนา โดยอาศัยสมถะเป็นบาทเพื่อจะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของวิปัสสนาญาณ โดยอาศัยอุปปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผลนิพพานด้วยสมถยาน สมาธิทั้งสองอย่างนี้จัดเป็นจิตวิสุทธิซึ่งเป็นที่อาศัยของสมถยานิกะ โดยการกำหนดรู้อารมณ์ของกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่าง^{๖๐} มีผลอย่างสูง ได้รูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ ในกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างนั้น สงเคราะห์เข้าไว้เป็น ๗ หมวด^{๖๑}

อนึ่งการเจริญกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างนั้น ผู้วิจยขอยกการเจริญกุสลิน ๑๐ มาแสดงพอเป็นสังเขปเพียงหมวดเดียวเท่านั้น เพราะว่าเป็นกัมมัฏฐานที่ทำให้ได้ฉานเร็วกว่ากัมมัฏฐานหมวดอื่นๆ

ก) การเรียนเอกกัมมัฏฐาน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุฒาจารย์^{๖๒} ได้อธิบาย “วิธีเรียนเอกกัมมัฏฐาน” ไว้ว่า “โยคีบุคคล พึงเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้พระกัมมัฏฐาน แล้วพึงถวายตัวแด่พระพุทธเจ้าหรือแก่พระอาจารย์ แล้วพึงทำตนให้เป็นผู้มีอหังการอันสมบูรณ์ แล้วพึงขอเอาพระกัมมัฏฐานเถิด”

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๕๙/๓๐๖-๓๒๗.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๑/๓๗๒.

^{๕๘} พระสังฆมณฑลสังฆราช อิมมาจิริยะ, **สมถกรรมฐานที่ปณี** ปรีเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : บริษัท วิ.อินเตอร์ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

^{๕๙} พระคัมภีร์สาราถวิงศ์ แปลและเรียบเรียง, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซี เอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด), หน้า ๖๑.

^{๖๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **คำบรรยาย วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์ พริ้นท์ติ้ง จำกัด), หน้า ๕.

^{๖๑} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์ พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒ - ๑๘๔.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๙๒ - ๑๙๔.

เมื่อโยคีบุคคล ได้ถวายตัวต่อพระพุทธเจ้าและครูอาจารย์แล้ว จะเป็นคนว่าง่าย ความประพฤติดีเนื่องอยู่กับอาจารย์ ถึงแม้จะมีอารมณ์อันน่ากลัวมาปรากฏให้เห็น ก็จะไม่มีความหวาดกลัวแต่อย่างใด^{๖๓}

หากโยคีบุคคลผู้นั้นมิได้ถวายตัวแล้ว^{๖๔} ใครขัดขวางมิได้ เป็นคนว่ายาก ไม่เชื่อฟังโอวาท บางทีก็จะเป็นผู้ที่ตามใจตัวเอง อยากไปไหนก็จะไปโดยไม่บอกกล่าวก่อน บุคคลเช่นนี้ก็จะไม่ได้รับการสงเคราะห์จากครูอาจารย์ และจะไม่มีที่พึ่งทางพระศาสนาต่อไป ไม่ช้าไม่นานก็จะถึงซึ่งความเป็นคนทุศีล และเมื่อครูอาจารย์ได้รับตัวเป็นศิษย์แล้ว ก็จะมีการสงเคราะห์ศิษย์ด้วยอามิสและด้วยธรรม คือ การสั่งสอน ให้การศึกษาวิชากัมมัฏฐานอันสุขุม ลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้โยคีบุคคลผู้นั้น ถึงความเจริญออกงามไปพลอยในพระศาสนาต่อไป

ข) กัมมัฏฐานที่เหมาะสมแก่จริต^{๖๕}

ในกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างนั้น กัมมัฏฐาน ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ย่อมเหมาะสมแก่คนราคะจริต^{๖๖}

กัมมัฏฐาน ๘ คือ พรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ ๔ เหมาะสมแก่คนโทสะจริต

อานาปานสติกัมมัฏฐานข้อเดียวเท่านั้น เหมาะสมแก่คนโมหจริต และคนวิตกจริต

อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ อัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติและเทวดานุสสติ เหมาะสมแก่คนศรัทธาจริต

กัมมัฏฐาน ๔ คือ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ จตุธาตุนิวัตถาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา เหมาะสมแก่คนพุทธิจริต

กสิณกัมมัฏฐานที่เหลือ ๖ (ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ ๑ อาโลกกสิณ ๑) กับอรุปกัมมัฏฐาน ๔ เหมาะสมแก่คนทุกจริต

แต่ว่าในกสิณ ๑๐ นั้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เล็กขนาดเท่าส้มโอ ย่อมเหมาะสมแก่คนวิตกจริต ขนาดใหญ่กว่านั้นขนาดเท่าจานข้าว เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่คนโมหจริต

^{๖๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๘.

^{๖๔} พระพุทธโฆสจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๒๐๓-๓๐๓.

^{๖๕} พระพุทธโฆสจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๙๑.

^{๖๖} พระสังฆมณฑลชเวติกะ อัมมาจริยะ, **สมถกรรมฐานที่ปณี** ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๒๒๗-๒๒๙.

ค) การเจริญ กสิณ ๑๐ และวิธีปฏิบัติ

กสิณ หมายถึง วัตถุอันจูงใจ คือ จูงใจให้เข้าไปผูกอยู่ เป็นชื่อของกัมมัฏฐานที่ใช้วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงใจให้เป็นสมาธิ^{๖๗} ท่านอาจารย์เลตติมหาเถระ แสดงไว้ในปรมัตถทีปนิมहाภิกาวา อเสสผริตพพภูจน กสิณิ ชื่อว่า กสิณ เพราะว่าเป็นสิ่งที่พึงแผ่ทั่วไปโดยไม่มีเหลือ^{๖๘}

กสิณ คือ สิ่งสำหรับเพ่งมองเพื่อทำจิตให้เป็นสมาธิ เป็นกัมมัฏฐานชนิดหนึ่งที่มีประสิทธิภาพมาก การนำจิตเข้าไปยึดติดอยู่กับกสิณทำให้จิตเป็นสมาธิได้เร็ว มีอาณิสส และอาณภาพมากเพราะเป็นการฝึกจิตด้วยวิธีใช้วัตถุเป็นเครื่องมือ และเมื่อเพ่งกสิณจนจิตเป็นสมาธิแล้ว จะใช้จิตบังคับวัตถุได้ด้วย^{๖๙}

ง) ประเภทของกสิณ

มหาภูตกสิณ มี ๔ ประการ คือ การเพ่งธาตุ ๔ นั้นเอง ได้แก่

๑) ปฐวีกสิณ ดินที่มีสัณฐานกลม ประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว เป็นดินที่โยคีบุคคลต้องเพ่งทั่วไปพร้อมกัน มิใช่เพ่งเฉพาะเพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง ความคิดสร้างขึ้นโดยอาศัยปฐวินิมิตเป็นอารมณ์นี้เรียกว่า “ปฐวีกสิณ” ความสงบนิ่งแห่งจิตนี้ เรียกว่า “ปัจจุบันปัญฐาน”^{๗๐}

๒) อาโปกสิณ นำมีความใสสะอาดปราศจากสีใส่ภาชนะมีชั้น บาดร เป็นต้น ที่มีขอบปากกว้างประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ชื่อว่า กสิณ เพราะพระโยคีบุคคลต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

๓) เตโชกสิณ เปลวไฟที่กองพุลไว้แล้ว เอาแผ่นหนังหรือผ้าก็ตามเจาะให้เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ชิงไว้เบื้องหน้า ชื่อว่า กสิณ ฯลฯ

๔) วาโยกสิณ ลมที่พึงกำหนดเห็นได้ด้วยอาศัยยอดไม้ ปลายไม้หวาย หรือที่พึงกำหนดได้ด้วยอาศัยการพัดมาถูกกายของตน ชื่อว่า กสิณ^{๗๑} ฯลฯ

วรรณกสิณ มี ๔ ประการ คือ

๑) นิลกสิณ สีเขียวปรากฏในใบไม้หรือในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ชื่อว่า กสิณ เพราะพระโยคีบุคคล ต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

^{๖๗} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๕๕.

^{๖๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๔๓.

^{๖๙} จรูญ วรรณกสิณานนท์, การเพ่งกสิณ วิธีฝึกกรรมฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๗๐} พระอุปัชฌาย์เสาะ, วิมุตติมรรค, แปลโดย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๗๐.

^{๗๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๒.

๒) ปิตกสสิน สีเหลืองที่ปรากฏในดอกไม้หรือในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ซึงไว้เบื้องหน้า ชื่อว่า กสสิน ฯลฯ

๓) โลहितกสสิน สีแดงที่ปรากฏในดอกไม้หรือในผ้าเป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ซึงไว้เบื้องหน้า ชื่อว่า กสสิน ฯลฯ

๔) โอทาทกสสิน สีเขียวที่ปรากฏในดอกไม้หรือในผ้า ที่กระทำให้เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ซึงไว้เบื้องหน้า ชื่อว่า กสสิน เพราะโยคีบุคคล ต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง รวมเป็นกสสิน ๘ ประการ โยคีบุคคลผู้เจริญมรรค เมื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่มีอาไปกสสินเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีปิตกสสินเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีโลहितกสสินเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีโอทาทกสสินเป็นอารมณ์ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด สมัยนั้นผัสสะอวิเชปะก็เกิดขึ้น ฯลฯ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าปิตกสสิน^{๗๒}

กสสินที่เหลือ ๒ ประการคือ

ปริจจนนากาสกสสิน อากาศที่พึงกำหนดได้โดยการตัดช่องฝา หรือผ้า เป็นต้น ที่กระทำให้เป็นวงกลมมีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ซึงไว้เบื้องหน้า ชื่อว่า กสสิน เพราะโยคีบุคคล ต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง

อาโลกกสสิน แสงสว่างของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงไฟ เป็นต้น ที่ส่องมาจากช่องฝาเป็นวงกลม มีประมาณ ๑ คืบ ๔ นิ้ว ซึงไว้เบื้องหน้า ชื่อว่า กสสิน เพราะโยคีบุคคล ต้องใช้เพ่งให้ทั่วตลอดอย่างหนึ่ง^{๗๓}

(๑) ปฐวีกสสิน กสสินสำเร็จด้วยดิน^{๗๔}

คำว่า ปฐวี หมายถึงเอาดินธรรมดา มาทำเป็นองค์กสสิน มีวิธีการดังนี้

เลือกใช้ดินที่มีสีอรุณและมีความเหนียวพอประมาณ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำให้จิตชุ่มชื้น เบิกบาน และป้องกันไม่ให้ปะปนกับวรรณะกสสิน ๔ (นิลกสสิน ปิตกสสิน โลहितกสสิน โอทาทกสสิน) หลังจากนั้นทำความสะอาดให้เรียบร้อย แล้วนำมาผสมกันเข้าขยำนวดเพ้นเคล้าคลึงไปมาจนกว่าดินนั้นจะละเอียดอ่อนสะอาดหมดจดจากฝุ่นละอองธุลีปนเปื้อน โดยแผ่ออกไปให้เป็นแผ่นวงกลมกว้างประมาณ ๑ คืบ ๔ องคุลี ต่อจากนั้นเอาสีเขียวหรือขาวทาลงรอบๆ ของวงกลมให้ใหญ่เท่ากับเศษหนึ่งส่วนสี่ของนิ้ว หรือบริเวณหน้าที่ใช้เพ่ง ควรทำความสะอาดราวกับหน้ากลอง อนึ่ง อาจขยายหรือทำให้แคบกว่านี้ก็ได้ สำหรับองค์กสสินที่ใช้เพ่งนี้มีกกระทำการเคารพตั้งว่าเคารพนับถือพระบรมธาตุ ฉะนั้นควรหมั่นดูแลรักษาอยู่เสมออย่าให้สกปรก

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๐๓/๖๙.

^{๗๓} พระสังฆมณฑลชวาบวชิระ, สมถกรรมฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๒-๓.

^{๗๔} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๑๔ - ๒๑๖.

แสวงหาสถานที่เหมาะสม จะเป็นภายในบ้าน หรือสถานที่ใดที่เหมาะสมก็ได้ที่เหมาะสมกับจริตของตน แล้วลงมือปฏิบัติเพ่งกสิณนั้น ตั้งไว้จำเพาะหน้า ไม่ต่ำหรือสูงเกินไปควรห่างประมาณศอกกับ ๑ คืบ หากใกล้เกินไปจะแลเห็นลายนิ้วมือหรือรอบไม้ค้ำไว้ที่หน้าดินจะเป็นอุปสรรคได้ หากไกลเกินไปก็เห็นปริณฑลกสิณได้ไม่ชัดเจน

เมื่อนั่งลงเรียบร้อยแล้ว ก็ตั้งจิตปรารถนาตามที่จะทำให้ตนออกจากกามคุณอารมณ์ต่างๆ อันเป็นตัวฉันทะที่ประกอบด้วยเนกขัมมะสังกัปปะ แล้วพิจารณาในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ไปจนกว่าจิตจะบังเกิดความรู้สึกชุ่มชื่นอิมเอบปราโมทย์ในพระคุณนั้นๆ ทำการแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายมีเทวดาและมนุษย์เป็นต้นพอสมควร น้อมจิตมาพิจารณาถึงตัวตนว่า เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่มีสิ่งใดช่วยเราให้พ้นความตายไปได้ ดังนั้น จึงสมควรชวนหาหาสรณะที่พึ่งให้แก่ตน ทำการเพ่งดูพร้อมกับแผ่ใจตลอดโดยทั่วไป ภายในขอบเขตแห่งองค์กสิณนั้น ข้อควรระวัง อย่าใช้สายตาเพ่งดูหรือให้ใจจดจ่อแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งขององค์กสิณเป็นอันขาด เมื่อทำการเพ่งแผ่ใจโดยทั่วไปอยู่นั้น อย่าไปสนใจกับสีของปฐวีที่เป็นองค์กสิณและภาวะลักษณะของปฐวีที่มีความแข็งอ่อนแต่อย่างใดทั้งสิ้น เพราะเราไม่ได้เพ่งวรรณะกสิณ

(๒) ข้อควรระวังในการเจริญกสิณ

ในการเจริญกสิณนั้น ห้ามพิจารณาปรมาตฺถสภาวะปฐวีแต่อย่างใด ภายในจิตใจให้ทำความพอใจ อิมใจ ตั้งมั่นอยู่อย่างจริงใจในองค์กสิณให้เหมือนกันกับเสือที่กำลังกัดตึงดูเอาแต่เฉพาะเนื้อเต่าออกมาจากกระดองเท่านั้น เมื่อกำลังเพ่งดูอยู่ก็จงลืมนตาอยู่อย่างธรรมดา อย่าลืมนตาให้โต หรือหรีตาให้เล็กลงไปแต่อย่างใด อย่าบริกรรมว่า ปฐวีๆ หรือดินๆ เป็นระยะไป ไม่จำเป็นจะต้องบริกรรมโดยไม่หยุดหย่อนจะทำให้เป็นการเสกคาถาไป พยายามลืมนตาบริกรรมให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ส่วนการหลับตานั้น จงใช้เป็นครั้งคราวแต่อย่าบ่อยนัก ทำไปเรื่อยๆ จนกว่าอุคคหนิมิตเกิดขึ้น

องค์กสิณที่เหลือทั้ง ๙ เป็นไปในทำนองเดียวกันทุกประการ ที่พิเศษออกไปก็มีการทำให้โดยปราศจากกสิณโทษ ๔ ประการ^{๗๕} คือ

เอาดินเขียวเจือ

เอาดินเหลืองเจือ

เอาดินสีแดง (สีรุณ) เจือ และเอาดินขาวเจือ

(๓) การทดสอบการเพ่งปฐวีกสิณ

ผู้ที่จะเพ่งกสิณ สามารถทดสอบการเพ่งดูนิมิตกสิณก่อนการฝึกจริงด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้^{๗๖}

^{๗๕} พระสังฆมณฑลทิศา ธัมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๕๐-๕๒.

^{๗๖} มหาวงศ์ ชาญบาลี, พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕๘.

ตั้งแผ่นกลืนไว้ระยะสายตา นั่งหรือยืนห่างจากแผ่นกลืนประมาณ ๑ เมตร แล้วเพ่งมองไปที่แผ่นกลืน และนึกภาวนาสีของกลืนนั้นไปด้วยในใจนาน ๑ นาที ถอยหลังออกจากแผ่นกลืนนั้น ๑ หรือ ๒ ก้าว (กรณียืน) พร้อมกับสังเกตความเปลี่ยนแปลงที่แผ่นกลืนนั้น ควรทำ ๓ เที้ยว จะเห็นนิมิตชัดเจนสว่างชัดมากขึ้น ในการเพ่งกลืนนั้น มืดองค์ประกอบสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ

- ๑) การเพ่ง
- ๒) การหลับตานึกถึงภาพกลืน
- ๓) ภาวนาหรือปริกรรมในใจ^{๗๗}

กรณีตัวอย่างของผู้ที่สำเร็จปฐวีกลืนจากธรรมชาติโดยไม่ต้องทำอุปกรณ์ คือท่านมัลลเถระนั้น ขณะที่ท่านเพ่งดูดินที่เขาไถไว้ อุกคหนิมิตประมาณเท่าที่เขาไถไว้นั้นได้เกิดขึ้นแล้ว ท่านเจริญอุคคหนิมิตจนได้บรรลุลุณ ๕ แล้วเริ่มเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานอันมีฐานเป็นปัทมฐาน จนได้บรรลुพระอรหัตผล^{๗๘}

(๔) วิธีปฏิบัติขณะที่เพียรเพ่งกลืน

นิมิต หมายถึง เหตุปัจจัย ดังพระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุว่า “ อกุศลธรรมทั้งสิ้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยนิมิต ”^{๗๙} นี้เป็นความหมายของเหตุปัจจัย และอีกประการหนึ่งท่านกล่าวว่า นิมิต หมายถึง ปัญญา^{๘๐} ดังที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศว่า บุคคลผู้มีปัญญาอันได้ฝึกฝนแล้วควรละทิ้งกิเลสนี้เรียกว่าปัญญา อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าวไว้ว่า นิมิต หมายถึง จิตภาพ เหมือนกับภาพในความคิดของบุคคลที่เห็นภาพสะท้อนของใบหน้าและเงาของตนนั่นเอง

(๕) กรณีที่ยังไม่เกิดอุคคหนิมิต

ในระหว่างกำลังเพ่งดูสัณนิษฐานปฐวี หรือ อุตฺปฐวีองค์กลืน พร้อมกับใช้ปากปริกรรมว่า ปฐวีๆ อยู่ นั้น โยคีบุคคลนั้นย่อมมีความต้องการให้อุคคหนิมิตปรากฏขึ้นโดยเร็วที่สุดที่จะเร็วได้แต่อุคคหนิมิตนั้นก็ได้ปรากฏโดยเร็วตามความประสงค์ของพระโยคี ฉะนั้น จิตใจของพระโยคีจึงรู้สึกเหน็ดเหนื่อย เมื่อจิตใจรู้สึกเหน็ดเหนื่อยขึ้นมาแล้วร่างกายก็พลอยอ่อนเพลียและเหน็ดเหนื่อยตามใจไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้สันนิษฐานนิรณันก็ได้โอกาสเกิดขึ้นครอบงำ ดังพุทธพจน์ดังนี้

“มหาบพิตร ภิกษุจักพิจารณาเห็นนิรณัน ๕”^{๘๑} ที่ตนยังละไม่ได้ เหมือนหนิโรค เรือนจำ ความเป็นทาส และทางไกลกันดาร และมหาบพิตรภิกษุพิจารณาเห็นนิรณัน ๕ ที่ตนละได้แล้ว เหมือน

^{๗๗} จรูญ วรณกลีสมาพันธ์, การเพ่งกลืน วิธีการฝึกกรรมฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว, หน้า ๙-๑๐.

^{๗๘} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถระ), หน้า ๒๑๕ - ๒๑๘.

^{๗๙} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ธัมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปฏิบัติ, ปริเฉทที่ ๙, หน้า ๔๕.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๓/๗๕.

ความไม่มีหนี้ ความไม่มีโรค การพ้นจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตัวเอง และภูมิสถานอันสงบร่มเย็น โดยนิรณัมทำให้หายากหยุดพัก” ถ้าอาการดังกล่าวนี้บังเกิดแก่โยคีบุคคลแล้ว จงเตือนตนเองว่ามีวันใดก็วันหนึ่ง ความตายก็จะบังเกิดแก่เราอย่างแน่แท้ ทั้งอุคคหนิมิตก็ยังมีได้เกิดขึ้นเลย ถ้าเราขึ้นหยุดพัก หรือมัวไปกังวลอยู่กับการงานอื่นๆ แล้ว สมาธิของเราก็จะเสียไปทั้งการงานเหล่านี้ เราก็คเคยกระทำมาแล้วหลายภพหลายชาติ จนกระทั่งภพนี้ก็ยังคงทำอยู่ ฉะนั้นในขณะที่เรากำลังเพ่งปฐวีกสิณอยู่นี้ ไม่ควรที่จะไปทำกิจต่างๆ เหล่านั้นเลย จงมีความพยายามอดทนเพ่งดูอยู่ต่อไปให้มาก และอย่า กระพริบตาบ่อยนัก ประมาณ ๒ หรือ ๓ นาที จึงค่อยใช้ปากบรกรรมว่า ปฐวีฯ หรือ ดินฯ เสียครั้งหนึ่ง เป็นระยะห่างกันไปตามสมควร จนกว่าอุคคหนิมิตจะปรากฏขึ้น^{๘๒}

(๖) กรณีเมื่อเกิดอุคคหนิมิตขึ้นมาควรปฏิบัติอย่างไร

เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นทางใจแล้วก็ไม่จำเป็นต้องเพ่งปฐวีกสิณที่เป็นบริกรรมนิมิตซึ่งเป็นอารมณ์ภายนอกอีก แต่ต้องเพ่งปฐวีกสิณที่ปรากฏทางใจนั้น และในเวลานั้นความเป็นไปขององค์ปฐวีกสิณ ที่เป็นอุคคหนิมิตกับจิตใจของผู้ปฏิบัติ นั้น เสมือนแม่เหล็กที่มีกำลังดึงดูดเอาสิ่งของที่เป็นเหล็กด้วยกันให้มาติดอยู่ได้ฉับใด จิตใจของโยคีบุคคลก็ดึงดูดปฐวีองค์กสิณที่เป็นอุคคหนิมิตให้ติดแนบอยู่กับใจได้ ฉะนั้น

การเจริญสมถภาวนานี้ บุคคลใดจะได้สำเร็จเป็นฉานลาภีบุคคล บุคคลนั้นต้องปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ หรือติเหตุบุคคล ดูที่ว่าได้ปฏิภาคนิมิตอย่างไร ถ้าการเจริญสมถภาวนาของบุคคลเข้าถึงขั้นปฏิภาคนิมิตก็ตัดสินได้ว่า บุคคลนั้นมีปฏิสนธิเป็นไตรเหตุ ถ้าหากว่าการเจริญภาวนาของโยคีบุคคลมิได้เข้าถึงปฏิภาคนิมิต เพียงแต่ได้ถึงขั้นอุคคหนิมิตเท่านั้น เช่นนี้แล้วก็พึงตัดสินใจได้ว่าไม่ใช่เป็นติเหตุปฏิสนธิบุคคล จะให้ได้รับผลเป็นฉานลาภีบุคคลในภพนี้นั้นยังไม่ได้

ฉะนั้น เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งทำการเจริญสมถภาวนาได้เพียง ๑ เดือน หรือ ๒-๓ เดือนแล้วแต่ปฏิภาคนิมิตก็ยังไม่ปรากฏขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือเอาว่า ผู้นั้นไม่ได้เกิดด้วยเหตุ ๓ ก็ไม่จำเป็นว่าจะถูกต้องแน่นอนเสมอไป เหตุนี้จึงควรปฏิบัติต่อไปเรื่อยๆ จนทราบเท่าสิ้นชีวิตนั้นแหละจึงจะเป็นการดี เพราะใครๆ ก็มีอาจทราบได้ว่าบุคคลผู้นั้นจะต้องใช้เวลาปฏิบัติอยู่นานเท่าใด จึงจะเป็นเครื่องพิสูจน์ได้ว่าเป็นไตรเหตุหรือมิใช่ไตรเหตุ สำหรับการที่จะสำเร็จเป็นฉานลาภีหรือไม่นั้นไม่ต้องนำมาคำนึงถึง ถึงแม้ว่าภพนี้จักไม่สำเร็จก็ตามที ก็ยังเป็นที่พักผ่อนบรมสั่งสมอินทรีย์เอาไว้เพื่อจะให้ได้มาในภพข้างหน้าต่อไป^{๘๓}

(๗) เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นแล้วควรทำอย่างไร

เมื่อโยคีบุคคลเพ่งปฐวีกสิณ จนอุคคหนิมิตปรากฏขึ้นทางใจแล้วนั้น ไม่ต้องไปนั่งเพ่งปฐวีกสิณนั้นอีก แต่ต้องย้ายไปปฏิบัติที่อื่น สุดแต่จะเห็นว่าที่ใดสะดวกสบายและสมควรก็จงพักอาศัยอยู่

^{๘๒} พระอุปัชฌาย์ธรรมะ, วิมุตติธรรม, แปลโดย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, หน้า ๗๘.

^{๘๓} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ธรรมจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๕๑-๕๒.

ณ ที่แห่งนั้น แล้วตั้งต้นเพ่งอุคคหนิมิตที่ได้มาแล้วนั้นต่อไป หากกรณีอุคคหนิมิตนั้นเลื่อนลง หรือ หายไปเนื่องมาจากป्लीโพธเครื่องกังวลใจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จงรีบกลับไปยังที่เก่าเริ่มต้นเพ่งปฐวี กสิณเสียใหม่ เมื่อได้อุคคหนิมิตแล้วจึงกลับไปยังที่ใหม่ตามเดิม แล้วเริ่มเพ่งอุคคหนิมิตนั้นต่อไป ทั้งนี้ เพราะถ้าเพ่งองค์กสิณเดิมอยู่อีก จะทำให้ปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้นได้โดยยากครั้งพยายามเพ่งอุคคห นิมิตอยู่ต่อไปอย่างไม่ขาดสายแล้ว อุคคหนิมิตที่เพ่งอยู่นั้นก็จะมีสภาพ สะอาดปราศจากวีรรอยต่าง พริ้วยมลทินต่างๆ มีแต่ความละเอียดประณีตยิ่งขึ้นมากกว่าอุคคหนิมิตที่ปรากฏเมื่อขณะแรก คือ ค่อยๆ ใสขึ้นมาเป็นลำดับเหมือนหนึ่งกับเนื้อกระจก จิตใจขณะนั้นมีแต่ความชุ่มชื้น อิ่มเอิบอยู่ได้โดย ไม่รู้เบื่อต่อการเพ่งนั้นเลย อุคคหนิมิตเช่นนี้เรียกว่า “ปฏิภาคนิมิต” เมื่อนั้นจึงเรียกว่า อุปจารภาวนา หรืออุปจารสมาธิ ด้วยอำนาจแห่งอุปจารสมาธินี้ นิเวรณธรรมต่าง ๆ ย่อมสงบลงเป็นอย่างดี ไม่มีโอกาส จะปรากฏขึ้นมาเป็นปรัญฐานะได้คือ^{๘๔}

ไม่มีกามฉันทนิเวรณ ที่มีความยินดีพอใจติดใจในการเสวยกามคุณอารมณ์

ไม่มีพยาบาทนิเวรณ ที่ทำให้เกิดความโกรธ ความเสียใจ กลุ่มใจ

ไม่มีถีนมิทธนิเวรณ ที่ทำให้เกิดความง่วงเหงา ท้อถอย

ไม่มีอุทธัจจกุกกุกจนิเวรณ ที่ทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ

ไม่มีวิจิกิจฉานนิเวรณ ที่ทำให้เกิดความเคลือบแคลง สงสัย ลังเลใจในครูอาจารย์ที่ทำการ แนะนำสั่งสอนถึงวิธีปฏิบัติ พร้อมกับแนวทางที่กำลังปฏิบัติอยู่ กับทำให้วิชขานิเวรณ และกิเลสอื่นๆ บรรเทาเบาบางลงไปด้วย

เมื่อโยคีบุคคลพยายามเพ่งจนเกิดปฏิภาคนิมิต ถ้าโยคินั้นเป็นตีกขบุคคลแล้ว ในไม่ช้าก็จะ สำเร็จเป็นฉานลาภีบุคคล คือ รูปาวจรปฐมฉาน ที่ชื่อว่าอัปนาภาวนา หรือ อัปนาสมาธิ ได้บังเกิด แก่บุคคลนั้น หากรูปาวจรปฐมฉานยังไม่เกิดขึ้น ให้รักษาปฏิภาคนิมิตไว้เสมือนหนึ่ง พระราชินีที่กำลัง ทรงพระครรภ์ ดังพระพุทธโฆสจารย์ได้แสดงไว้ในวิสุทธิมรรคว่า พระโยคีบุคคลที่มีการรักษาปฏิภาคนิ มิตไว้เป็นอย่างดี ย่อมไม่มีการเสื่อมจากอุปจารสมาธิที่ตนได้มาแล้ว ถ้าไม่มีการรักษาปฏิภาคนิมิตให้ ดีแล้ว อุปจารฉานสมาธิที่ตนได้มานั้น ก็ย่อมเสื่อมหายไป^{๘๕}

(๘) วิธีการรักษาปฏิภาคนิมิต

โยคีบุคคลเมื่อมีความประสงค์ที่จะรักษาปฏิภาคนิมิตไว้ให้ได้เป็นอย่างดีนั้น พึงเว้นจากอัสป ปายะอันเป็นสิ่งที่ไม่ควรแก่ภาวนาสมาธิมี ๗ อย่างคือ อวาส ที่อยู่อาศัยที่หลับนอนโคจรระ หมู่บ้าน ที่จะต้องเข้าไปบิณฑบาต ภัตตเส ถ้อยคำ บุคคล โภชนา อาหาร อุตุ ฤตุ อิริยาบถการเดิน นั่ง นอน แล้วพึงเสพแต่สัปปายะ อันเป็นสิ่งที่สมควรแก่ภาวนาสมาธิมี ๗ อย่างเช่นเดียวกันเมื่อพระโยคีบุคคล ได้ปฏิบัติตามดังที่กล่าวมาแล้วนี้ บางท่านก็ได้อัปนาฉานในเวลาไม่นานนัก

^{๘๔} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจารย์, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๕๓.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

(๙) การขยายปฏิภาคนิมิต

โยคีบุคคลเมื่อได้ปฏิภาคนิมิตแล้วมีความประสงค์ที่จะขยายปฏิภาคนิมิตนั้นพึงกำหนด (ขยาย) ขนาดแห่งนิมิตที่ได้ไว้อย่างไรนั้นว่า (จงขยาย) ประมาณ ๑ องคุลี ๒ องคุลี ๓ องคุลี ๔ องคุลี โดยลำดับแล้วจึงขยายเท่าที่กำหนด หากมิได้กำหนด (ตั้งกล่าว) ไม่ควรขยาย เปรียบเหมือนชวานา กำหนดที่จะพึงไถด้วย(รอยไถ) ไถแล้วจึงไถตามภายในที่กำหนดไว้ฉะนั้น อนึ่งเหมือนภิกษุทั้งหลายจะผูกพัทธสีมา กำหนดนิมิตทั้งหลายก่อนแล้วจึงผูกภายหลัง ฉะนั้นแต่นั้นเมื่อจะขยาย(ต่อไป) ก็พึงกำหนดโดยขนาดคือ ๑ สอก ๑ เท่าบริเวณด้านหน้า(แห่งวิหาร) เท่าแดนวิหาร และแล้วเท่าแดน หมู่บ้าน แดนนิคม แดนชนบท แดนราชอาณาจักร และแดนสมุทร หรือโดยขนาดเท่าจักรวาล หรือแม้ ยิ่งกว่านั้นก็ขยายไปได้ เปรียบเหมือนลูกหงส์ ตั้งแต่กาลที่ (ขน) ปีกออกไป (มันหัด) ไปทีละน้อยๆ กล้า แข็งเข้าก็ (บิน) ไปสู่ที่ใกล้พระจันทร์ พระอาทิตย์ได้โดยลำดับฉนั้น ฤกษ์ก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อ กำหนด (ขนาด) แล้วขยายนิมิตไปโดยนัยที่กล่าวแล้ว ก็ย่อมขยายไปจนเท่าขนาดจักรวาล หรือ ยิ่งกว่านั้นก็ได้ ที่นินิมิตก็ย่อมเป็น(ปรากฏ) แก่เธอดุจหนึ่งโคตัวผู้ที่ถูกสับด้วยขอ ตั้ง๑๐๐ แผล ใน เพราะที่สูงๆ ต่ำๆ เป็นแม่น้ำหล่มเลน เป็นภูเขาขรุขระแห่งแผ่นดินในที่ๆ ขยายไป^{๘๖}

ในกรรมฐาน ๔๐ นี้ กสิณ ๑๐ เท่านั้นควรขยาย (นิมิต) เพราะว่าโยคีบุคคลแผ่ไปด้วยกสิณ ตลอดโอกาสเท่าใด ภายในโอกาสนั้น เธอย่อมเป็นผู้สามารถจะได้ยินเสียง (ทุกอย่าง) ด้วยโสฬสทิพย์ และรู้จักของสัตว์อื่นๆ ด้วยใจ (ของตนได้)^{๘๗}

(๑๐) สิ่งที่ได้จากกสิณ คือ องค์ฌาน ๕ มี ดังนี้

๑) วิตก แปลว่า ความตรึง หมายถึง การจรดหรือปักจิตลงไปในอารมณ์หรือยักจิตใส่ อารมณ์มีในปฐมฌาน

๒) วิจาร แปลว่า ความตรอง หมายถึงการพิน เฉล้า หรือเอาจิตผูกพันกับอารมณ์มีใน ปฐมฌาน (มีในทุติยฌานแบบปัญจกนัยด้วย) องค์ฌาน ๒ ข้อนี้ต่อเนื่องกัน คือ วิตกเอาจิตจรดไว้กับ อารมณ์ วิจารเอาจิตเฉล้าอารมณ์นั้น เปรียบได้กับคนเอาภาชนะสำริดที่สนิมจับไปขัด วิตกเหมือนมือ ที่จับภาชนะไว้ วิจารเหมือนมือที่ถือแปรงขัดสีไปมา หรือเปรียบกับช่างปั้นหม้อ วิตกเหมือนมือที่กดไว้ วิจารเหมือนมือที่แต่งไปทั่วๆ

๓) ปีติ แปลว่า ความอิมใจ ตี๋มตำ หรือเอิบอิม หมายถึงเอาปีติชนิดแผ่เอิบอาบซ่านไป ทั่วสรรพางค์กาย ที่เรียกว่า ฌณาปีติ ปีติในฌานที่ ๑ และ ๒ (ฌานที่ ๑,๒ และ ๓ ของปัญจกนัย)

๔) สุข แปลว่า ความสุข หมายถึงความสำราญ ชื่นฉ่ำ คล่องใจ ปราศจากความบีบคั้นหรือ รบกวนใดๆ มีในฌานที่ ๑ ถึงที่ ๓ (ในปัญจกนัยถึงที่ ๔)

^{๘๖} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจารย์, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙, หน้า ๕๖- ๕๙.

^{๘๗} พระพุทธโฆสจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๑๗ - ๒๒๐.

๕) อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย หรือความมีใจเป็นกลาง หรือแปลให้เต็มว่า ความวางที่
 ดูเฉยดูอยู่ หมายถึง การดูอย่างสงบ หรือดูตามที่เกิด ไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ในกรณีของฌานไม่ติดค้ำ
 แม้แต่ในฌานที่มีความสุขอย่างยอดเยี่ยม และความหมายที่สูงขึ้นไปอีก หมายถึง วางที่ดูเฉยในเมื่ออะไรทุก
 อย่างเข้าที่ดำเนินด้วยดี จัดเป็นองค์ฌานโดยเฉพาะของฌานที่ ๔ (ที่ ๕ ของปัญจกนัย)

ความจริงอุเบกขามีอยู่ในทุกฌาน แต่ในขั้นต้นๆ ไม่เด่นชัดยังถูกรวมที่เป็นข้าศึก เช่นวิตก
 วิจารณ์ และสุข เป็นต้นข่มไว้ เหมือนดวงจันทร์ในเวลากลางวันถูกแสงจากดวงอาทิตย์ข่มไว้

๖) เอกัคคตา แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ได้แก่ ตัวสมาธินั่นเอง มีในฌานทุก
 ขั้นโดย^{๘๘}

วิตก เป็นปฏิปักษ์กับ ถีนมิทธะ

วิจารณ์ เป็นปฏิปักษ์กับ วิจิกิจฉา

ปีติ เป็นปฏิปักษ์กับ พยาบาท

สุข เป็นปฏิปักษ์กับ อุทัจจกุกกัจจะ

เอกัคคตา เป็นปฏิปักษ์กับ กามฉันทะ

(๑๑) การปฏิบัติเพื่อให้ปฐมฌานเกิด

เมื่อโยคีบุคคลได้ปฏิบัติถูกต้องดังที่ได้พรรณามาแล้วนี้ รูปร่างปฐมฌานที่มีองค์ฌาน ๕
 ก็เกิดขึ้นแก่โยคีบุคคลเป็นไปดังนี้คือ มโนทวารวัชขณะที่มีปฐมวิปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ตัด
 กระแสภวังค์ขาด ในลำดับนั้นมหากุศลญาณสัมปยุตตขณะดวงใดดวงหนึ่งก็เกิดขึ้น ๔ ขณะแก่มัน
 บุคคลหรือ ๓ ขณะ แก่ตักขบุคคล ซึ่งมีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ในฐานะที่เป็นบริกรรม อุปจาร อนุโลม
 โคตรภู หรือ อนุโลม โคตรภู เรียกว่าอุปจารสมาธิขณะในฌานวิถิแล้วก็ดับไป ต่อจากนั้นปฐมฌาน
 กุศลที่เป็นอุปนาสมาธิที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วก็ดับลง จากนั้นภวังคจิตก็เกิด
 ต่อไปหลังจากภวังคจิต ปังเวกขณะวิถิที่มีมโนทวารวัชชนจิต ๑ ครั้ง มหากุศลขณะ ๗ ครั้ง ก็เกิดขึ้น
 หลากๆ รอบ ทำการพิจารณาองค์ฌานทั้ง ๕ โดยเฉพาะ เป็นวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา เสมือนผู้ที่
 ตื่นจากหลับ แล้วพิจารณาถึงความฝันของตนว่าได้ฝันเรื่องอะไรบ้าง^{๘๙}

(๑๒) การปฏิบัติเพื่อให้ทุติยฌานเกิด

ในขั้นแรกฌานลาภีบุคคลพึงกระทำปฐมฌานกุศลขณะ ให้เกิดติดต่อกันอยู่ตลอด ๑ วัน
 ถึง ๗ วันเสียก่อน เพื่อจะได้อบรมจิตใจให้มีสมาธิกล้าแข็งขึ้น เพื่อเป็นบาทแห่งการฝึกวสีภาวะ ๕
 ประการต่อไป ที่ต้องกระทำดังนี้เพราะการเจริญทุติยฌานหรือตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน ให้
 เกิดต่อไปตามลำดับนั้น จำเป็นต้องอาศัยวสีภาวะทั้ง ๕ นี้เป็นเหตุสำคัญ ถ้าขาดวสีภาวะทั้ง ๕ นี้เสีย
 แล้ว ฌานเบื้องต้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ วสีภาวะทั้ง ๕ จะสำเร็จลงได้ต้องอาศัยการเข้าปฐมฌานอยู่เสมอๆ
 เสียก่อนจนจิตใจมีสมาธิกล้าแข็งขึ้น ความสามารถเข้าปฐมฌานได้ต่อกันอยู่เรื่อยๆ ตลอด ๑ วันหรือ

^{๘๘} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๗๓-๘๗๔.

^{๘๙} พระสังฆมณฑลสังฆราช, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๖๕.

๗ วัน อันนี้เป็นจิตใจที่มีสมาธิกล้าแข็งอันเป็นเหตุสำคัญขั้นแรก จงพยายามเข้าปฐมฌานไว้เสมอๆ อย่าให้ขาดสาย เพื่อเป็นการอบรมจิตใจให้สมาธิมีกำลังกล้าแข็งขึ้น ในระหว่างที่กำลังพยายามเข้าปฐมฌานอยู่ยังไม่ได้ตลอด ๑ วัน ๒ วัน เป็นต้นนั้น ในเวลานั้นอย่าสนใจการพิจารณาองค์ฌาน ๕ มีวิตก วิจารณ์ เป็นต้นให้มากนัก ควรสนใจแต่ในการเพ่งปฏิภาคนิมิต เพื่อจะได้เข้าปฐมฌานประการที่เดียว เพราะว่าถ้าพิจารณาองค์ฌานมากไปในขณะนั้น องค์ฌานเหล่านั้นก็จะปรากฏเกิดขึ้นเป็นของหายาบและมีกำลังน้อย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะทำให้ปฐมฌานที่ได้มาแล้วเสื่อมไป ทุติฌานที่จะเกิดขึ้นใหม่ก็เกิดไม่ได้ เมื่อพยายามเข้าปฐมฌานได้อยู่เสมอๆ ตลอด ๑ ถึง ๗ วัน ดังนี้แล้ว ต่อจากนั้นก็ควรฝึกหัดในด้านการทำวสีภาวะทั้ง ๕ ให้ชำนาญ ต่อไป^{๙๐}

วจนัตถะของคำว่า วสีภาวะ “วสน สมตถน=วโส, วโส ยสส อตถิติ=วสี” ความสามารถชื่อว่า วสะ ความสามารถที่มีอยู่แก่ผู้ใด ฉะนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า วสี “วสีโน ภาโว =วสีภาโว” ความเป็นผู้มีความสามารถ ชื่อว่า วสีภาวะ^{๙๑}

วสี ๕ อย่าง คือ

- ๑) อาวัชชนาวสี สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวาราวชชณะ
- ๒) สมาปัชชนาวสี สามารถในการเข้าฌาน
- ๓) อธิฐฐานาวสี สามารถในการกำหนดเวลาเข้า
- ๔) วุฏฐฐานาวสี สามารถในการกำหนดเวลาออก
- ๕) ปัจจเวกขณาวสี สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของชวณะ

เมื่อปฐมฌานลาภบุคคลได้ฝึกฝนในวสีภาวะทั้ง ๕ จนชำนาญแล้ว จากนั้นจึงเข้าปฐมฌานก่อน ออกจากปฐมฌานแล้วก็พิจารณาปฐมฌานนั้นว่า ปฐมฌานนี้ เป็นฌานที่ยังใกล้กับนิรวรณอยู่ ทั้งวิตกองค์ฌานก็มีสภาพหายาบ ซึ่งเป็นเหตุทำให้องค์ฌานอื่นๆ มีวิจารณ์ เป็นต้น มีกำลังน้อยไปทำให้จิตใจมีสมาธิไม่เข้มแข็งพอ นิรวรณก็ถูกประหารไปแล้วนั้นอาจกลับเกิดขึ้นอีกได้ ทำให้ปฐมฌานที่ได้มาแล้วนี้กลับเสื่อมสูญไป ส่วนทุติยฌานนั้นย่อมห่างไกลจากนิรวรณ ทั้งองค์ฌานก็มีความประณีตสุขุมอีกด้วย^{๙๒}

เมื่อได้ใคร่ครวญดูอย่างถี่ถ้วน จนเกิดความเบื่อหน่ายในปฐมฌานปราศจากนิกันตัตถินหา คือไม่มีการติดใจในปฐมฌานแต่อย่างใดแล้ว จากนั้นก็จึงเริ่มต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตพร้อมกับปริกรรมในใจว่า ปฐวีๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งทุติยฌานนั้น ภาวนาจิตใจในขณะนั้นชื่อว่าปริกรรมภาวนาและนิมิตของปริกรรมภาวนาในระยษนี้คือ ปฏิภาคนิมิต มิใช่ปริกรรมนิมิตหรืออุคคหนิมิตไม่ ซึ่งต่างกับปริกรรมภาวนาที่เบื้องต้นของปฐมฌาน ที่มีปริกรรมนิมิตหรืออุคคหนิมิตเป็นอารมณ์

^{๙๐} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๖๖.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๙๒} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๗๐.

ครั้งการเพ่งเข้าถึงขั้นอุปจารภาวณาเวลาใด หากพยายามเพ่งต่อไปในไม่ช้าอุปปนาภาวณา คือทุตติยฆานก็จักเกิดขึ้นโดยลำดับ ดังนี้ คือ ภาวังค์ ภาวังคจลนะ ภาวังคูปัจเฉทะ มโนทวาราวัชชนะ บริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรฎุ ทุตติยฆาน ๑ ครั้ง ภาวังคจิตต่อไป จากนั้น ปัจเวกขณวิถิ ที่มีการ พิจารณองค์ฆาน ๔ ตามลำดับโดยเฉพาะๆ ก็เกิดขึ้น เป็นอันว่าได้สำเร็จเป็นทุตติยฆานลาภีบุคคล

(๑๓) การปฏิบัติเพื่อให้ได้ตติยฆาน

จากทุตติยฆานเป็นต้น จนถึงปัญจฆานเกิดต่อไปนั้น เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทุก ประการคงต่างกันแต่เพียงการพิจารณาให้เห็นโทษขององค์ฆานนั้นๆ ตามลำดับคือ ทุตติยฆานลาภี บุคคล เมื่อจะเกิดขึ้นตติยฆานก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของวิจาร์ที่มีสภาพหยาบกว่าปีติ สุข เอกัคคตา แล้วตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวณาทั้งสามตามลำดับอันเป็นวิจาร์วิราคภาวณาต่อไป

ตติยฆานลาภีบุคคลเมื่อจะเกิดขึ้นจตุตถฆานก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของปีติ ที่มีสภาพ หยาบกว่าสุข เอกัคคตา แล้วตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวณาทั้งสามตามลำดับอันเป็นปีติวิราคภาวณา ต่อไป จตุตถฆานลาภีบุคคล เมื่อจะขึ้นปัญจฆานก็ต้องพิจารณาให้เห็นโทษของสุข ที่มีสภาพหยาบ กว่า อุเบกขา เอกัคคตา แล้วก็ตั้งต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตโดยภาวณาทั้งสามตามลำดับ อันเป็นสุขวิราค ภาวณาต่อไป

(๑๔) ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสมณะ^{๙๓} (สมาธิวิปฬารอิทธิ)^{๙๔}

ฤทธิ์วิเศษที่เกิดด้วยอำนาจสมณะ ซึ่งเกิดได้ทั้งก่อนหรือหลังสมาธิก็มี ในขณะที่เข้าสมาธิก็มี เรียกอีกอย่างว่า ฤทธิ์สมาธิแผ่คุ้มครอง เช่น ภิกษุกำลังเข้าฆานอยู่ภัยอันตรายใดๆ ก็ทำร้ายท่านไม่ได้ ดังตัวอย่างที่ ครั้งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรกับพระมหาโมคคัลลถานะ^{๙๕} พักอยู่ที่วิหารชื่อ กโปต-กันทรา (ชอกเขานกพิราบ) ขณะปลงผมใหม่ๆ ในคืนเดือนหงายจึงพากันนั่งอยู่กลางแจ้ง ได้มียักษ์ร้ายตนหนึ่ง ใช้มือตีลงที่ศีรษะของท่านพระสารีบุตร มีเสียงดังราวกับฟ้าร้องในขณะที่พระสารีบุตรกำลังเข้าฆาน อยู่ ดังนั้นความเจ็บปวดหรืออันตรายใดๆ จึงไม่เกิดแก่ท่าน คุณวิเศษเช่นนี้เรียกว่า ฤทธิ์สมาธิแห่ง สมณะปกป้องคุ้มครองภัย เป็นฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่า อริยะ เป็นอย่างไร คือ สมณะหรือ พรหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่นความหมั่นประกอบความ ไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ก็แสดง ฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวได้ แสดงให้ปรากฏ หรือให้หายไปได้ ทะลุฝากำแพง(และ)ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่าง ผุดขึ้นหรือดิ่งลงไป

^{๙๓} สมาธิวิปฬารอิทธิ เป็นฤทธิ์ที่เกิดขึ้นป้องกันภัยอันตราย เนื่องด้วยอำนาจสมาธิ ดังเช่น พระสารี บุตร นางอุตตรา นางสาวาวดี เป็นต้น.

^{๙๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี, ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๒๕๗.

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๒๓๙.

แผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญนี่คือฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่าอริยะ^{๙๖}

(๑๕) ฤทธิ์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งผลของกรรมวิบาก (กัมมวิปากชาอิทธิ)

ฤทธิ์ที่เกิดจากกรรมวิบาก ได้แก่ นกทั้งหลาย ฤทธิ์ของเทวดาทั้งหลาย ฤทธิ์ของมนุษย์บางพวก ฤทธิ์ของวินิปาติกะบางเหล่า เช่น นกทั้งหลายสามารถบินไปในอากาศได้โดยปราศจากฉานหรือวิปัสสนา นี่ก็คือว่าเป็นฤทธิ์ที่เกิดจากกรรมวิบากของนกทั้งหลาย (ฉานที่ทำนพุดถึงนี้หมายถึง ฉานที่ได้อภิญญา ส่วนวิปัสสนา หมายถึงวิปัสสนาแก่กล้า เกิดอุปเพงคาปิตี ทำให้ร่างกายโลดลอยไปในอากาศได้) ส่วนเทวดาทั้งปวงและมนุษย์ที่เกิดในปฐมกัปป์บางพวกก็เหาะไปมาในอากาศได้ พวกวินิปาติกะบางเหล่า เช่น ยักษิณียังกรมาตา ยักษิณีอุตตรมาตา ยักษิณีธัมมัตตดา เป็นต้น ก็เหาะไปมาในอากาศได้ เพราะอำนาจของกุศลกรรมบางอย่างจึงมีฤทธิ์ได้ ทั้งหมดที่กล่าวมารวมเรียกว่า ฤทธิ์เกิดจากกรรมวิบากทั้งนั้น

(๑๖) ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยการกระทำสิ่งนั้นๆ อย่างถูกต้องชอบธรรม

ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยการกระทำสิ่งนั้นๆ อย่างถูกต้องชอบธรรมก็ทำให้สำเร็จได้ ฤทธิ์ตามที่แปลนี้หมายถึงความสำเร็จ ถ้ามนุษย์ทำอะไรสำเร็จบริบูรณ์อย่างถูกต้องชอบธรรมก็ถือว่าเป็นฤทธิ์อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน เช่น ทำเหตุคือการละกิเลสทั้งปวงได้ ย่อมได้ผลคือ อรหัตตผล ทำเหตุด้วยการละความพอใจอยากได้ (กามฉันท) ย่อมได้ผลคือเนกขัมมะ (การสลัดออกจากฉาน) เป็นต้น รวมไปถึงการกระทำอื่นๆ ที่ทำเหตุให้ถูกต้องแล้วได้ผลสำเร็จตามความมุ่งหวัง ก็ได้ชื่อว่ามีฤทธิ์^{๙๗}

(๑๗) การเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นอนิสงส์

การเจริญอัปนาสมาธิ และอุปจารสมาธิ เช่น กสิณ ๑๐ โดยนัยแห่งการได้ช่องในที่คับแคบแห่งพระเสขะและปุณฺชนทั้งหลายผู้เจริญ(สมาธิ) ด้วยประสงค์ว่า ออกจากฉานสมาบัติแล้ว จักทำวิปัสสนาทั้งที่จิตยังตั้งมั่นอยู่เชื่อว่ามิใช่วิปัสสนาเป็นอนิสงส์ เพราะฉานนั้นเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้ที่สุด) แห่งวิปัสสนา ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง”

สมาธิภาวนาที่บุคคลพึงเจริญให้มาก ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้แจ้งเวทนาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งเวทนาที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งเวทนาที่ดับไป รู้แจ้งสัญญาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งวิตกที่เกิดขึ้น รู้แจ้งวิตกที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งวิตกที่ดับไป สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

สมาธิภาวนาที่บุคคลทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ฉานทัสสนะคือภิกษุในธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงอาโลกสัญญา (ความกำหนดหมายว่ากลางวัน) ว่ากลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวัน

^{๙๖} รุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๙/๑๒๐.

^{๙๗} จรูญ วรณกสิณานนท์, ดร., การเพ่งกสิณ, หน้า ๑๐๐-๑๐๕.

เหมือนกลางคืน มีใจสว่างไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่ สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มาก แล้วย่อมเป็นไปเพื่อได้ฌานที่สสนะ^{๙๘}

(๑๘) มีภวิเศษเป็นอานิสงส์

ปุถุชนเหล่าใดมีฌานไม่เสื่อม ปรารถนาความเข้าถึงพรหมโลกว่า เราจักเกิดในพรหมโลก หรือแม้ไม่ปรารถนาก็ตาม (แต่) ไม่เสื่อมจากสมาธิ การเจริญอุปนาสมาธิ (ได้ฌาน เช่น จากกสิณ ๑๐) แห่งปุถุชนเหล่านั้น เหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “ถามว่า บุคคลทั้งหลายบำเพ็ญปฐมฌาน อันยังเป็นปริตกุศลได้แล้ว (ตายไป) ได้กำเนิดที่ไหน ตอบว่า ได้กำเนิดร่วมกับพวกเทพเหล่าพรหมปาริสาชชาเป็นต้น” ดังนี้เป็นอาทิ ส่วนการเจริญอุปจารสมาธิเล่า ก็นำภวิเศษ คือ สุขคติของมนุษย์ เพราะปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า ทิพยภูมิ^{๙๙} ภูมิ ๓ คือ ๑) กามภพ ๒) รูปภพ ๓) อรูปภพ^{๑๐๐}

(๑๙) การเจริญสมถกัมมัฏฐานเพื่อเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนาต่อไป

โยคีบุคคลผู้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๐๑} มีความต้องการที่จะเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไปนั้น จำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานในการปฏิบัติเสียก่อนคือ มีความรู้ทางด้านปริยัติที่เกี่ยวกับสภาวะของรูปนาม เหตุปัจจัยของรูปนาม และสภาวะของพระไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ ๓ คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ เสียก่อน จากนั้นจึงปฏิบัติต่อไป ดังนี้

เมื่อโยคีบุคคลได้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจนเกิด “ปฏิภาคนิมิต” ซึ่งจัดเป็นสมาธิระดับอุปจารสมาธิแล้ว ให้เพียรเจริญต่อไปจนถึงระดับอุปนาสมาธิ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌานและจตุตถฌานไปโดยลำดับ พิจารณาฌานที่ตนได้แล้ว จากนั้นก็ให้กำหนด สภาวะอารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖

เมื่อกำหนดมากๆ เข้า นานๆ เข้า จิตหรือร่างกายของโยคีจะเหนื่อยอ่อน ก็ให้กลับไปเข้าฌานสมาบัติใหม่และตั้งอยู่ฌานสมาบัตินั้นประมาณ ๑๕ - ๓๐ นาที และเมื่อออกจากฌานสมาบัติแล้ว ให้กำหนดในฌานจิตตูปาทแล้วจึงกำหนดต่อด้วยอารมณ์อันปรากฏขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ทำสลับอยู่เช่นนี้ แต่ทั้งนี้โยคีจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของพระวิปัสสนาจารย์ผู้สามารถและมีการสอบอารมณ์ต่อเนืองปกติ เพราะหากปฏิบัติเอง จะไม่เกิดผลดี คืออาจหลงทางได้

เมื่อสามารถกำหนดได้ต่อเนื่อง วิปัสสนามีกำลังมากขึ้นแล้ว โยคีก็จะหายเหนื่อยอ่อน ทำให้สามารถ กำหนดวิปัสสนากัมมัฏฐานได้ดีขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งสามารถกำหนดติดต่อกันตลอดวันตลอดคืน ครั้นการปฏิบัติสม่ำเสมอแล้วก็ค่อยๆ ปรากฏสภาวะของรูปและนามด้วยอำนาจของ

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๙.

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน อด.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๘/๒๑-๒๒.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๓/๔๙๓.

^{๑๐๑} เกษิณี เฉลิมติระกุล, **คู่มือวิปัสสนา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สหธรรมมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑-๖๓.

สมาธิในวิปัสสนา ต่อจากนั้นก็จะต้องรู้ถึงเหตุปัจจัยของรูปและนาม และหลังจากนั้นก็รู้ถึงเหตุปัจจัยของรูปและนามแล้ว การปรากฏของพระไตรลักษณ์ก็จะมีขึ้น เมื่อภาวะของพระไตรลักษณ์ (สามัญญลักษณ์) แก่กล้ามากขึ้นแล้ว มัคคญาณ ผลญาณ ก็จะปรากฏซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์

ดังนั้น การปฏิบัติเช่นที่กล่าวมานี้จึงเรียกว่า สมถยานิกัมมัฏฐาน คือ หมายถึง การมีสมถะเป็นยวดยานขับเคลื่อนเข้าสู่วิปัสสนา

อีกนัยหนึ่ง พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สะยาตอ)^{๑๐๒} อัครมหาบัณฑิตได้ให้แนวสมถยานิกไว้ว่า “ฉานลาภีบุคคล เมื่อปรารถนาจะก้าวไปสู่วิปัสสนาพึงศึกษาให้มีความรู้สุดมยฉาน คือ ปริยัติ ๓ ปราการ โดยสังเขปหรือโดยพิสดารเสียก่อน ดังนี้คือ

- ๑) ต้องมีความรู้สภาวะของรูปนาม ในชั้นธสันดานของสัตว์
- ๒) ต้องมีความรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม ในชั้นธสันดานของสัตว์
- ๓) ต้องมีความรู้สภาวะของพระไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

เมื่อมีความรู้สุดมยฉานถูกต้องบริบูรณ์แล้ว เบื้องแรกต้องเข้าฉานก่อน แล้วต้องพิจารณาซึ่งฉานที่ตนได้แล้วนั้น หลังจากพิจารณาแล้ว ต้องกำหนดสภาวะอารมณ์ ๖ อันปรากฏในทวารทั้ง ๖ ของตน ครั้นกำหนดมาก ๆ นาน ๆ เข้า บางทีจิตหรือร่างกายจะเหนื่อยมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ต้องเข้าฉานสมาบัติใหม่ที่เคยได้มาก่อนต่อไป ต้องเข้าอยู่ในฉานสมาบัตินั้นประมาณ ๑๕ นาที หรือ ๓๐ นาที ออกจากฉานสมาบัติแล้วพึงพิจารณาหรือกำหนดในฉานจิตตูปบาท หลังจากพิจารณาฉานจิตตูปบาทแล้วพึงพิจารณาสภาวะของอารมณ์ทั้ง ๖ อันปรากฏในทวารทั้ง ๖ ของตนปฏิบัติอย่างนี้เป็นทำนองเดียวกันเรื่อยไป ถ้าสมาธิวิปัสสนาภาวนามีกำลังมากขึ้นแล้ว รูปนามจะปรากฏขึ้นด้วยอำนาจภาวนาต่อไป จะรู้เห็นเหตุของรูปนาม หลังจากรู้เหตุของรูปนามแล้ว ก็จะมีพระไตรลักษณ์ด้วยอำนาจภาวนา ถ้ารู้พระไตรลักษณ์มากขึ้นแล้ว ต่อไป มัคคฉาน ผลญาณก็จะปรากฏแก่ฉานลาภีบุคคล

๒) วิปัสสนายานิกะ^{๑๐๓}

วิปัสสนายานิกะ หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาอย่างเดี่ยวโดยไม่อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผล นิพพาน ด้วยวิปัสสนายานล้วนๆ บุคคลประเภทนี้มีขณิกสมาธิอย่างเดี่ยวเป็นจิตวิสุทธิ มีวิปัสสนาภูมิ ๖ เป็นอารมณ์^{๑๐๔} ซึ่งได้แก่รูปและนาม การฝึกอบรมจิตให้เกิดปัญญา รู้แจ้ง รู้สภาวะธรรมว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีศีล สมาธิ ปัญญา ผลขั้นสูง คือ มรรค ผล นิพพาน สิ้นอาสวะกิเลส พันทุกข์ธรรมอันเป็นที่ตั้งเป็นที่เกิดของวิปัสสนา หรือที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ” คือ พันเพ

^{๑๐๒} พระโสภณมหาเถระ, (มหาสีสะยาตอ), **จุดมุ่งหมายของปฏิบัติกัมมัฏฐาน**, (เอกสารประกอบการอบรมหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อพัฒนาบุคลากรมหาวิทยาลัย รุ่นที่ ๕, ๒๑-๒๘ มิถุนายน ๒๕๔๗), หน้า ๒๓.

^{๑๐๓} พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, หน้า ๖๑.

^{๑๐๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ.๙), **คำบรรยาย วิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า ๕.

ในการเจริญวิปัสสนากาวานานั้น มี ๖^{๑๐๕} ได้แก่ ๑.ขั้นธ ๕ ๒.อายตนะ ๑๒ ๓.ธาตุ ๑๘ ๔.อินทรีย์ ๒๒ ๕.ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ๖.อริยสัจ ๔^{๑๐๖} มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

รูป เป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลกขณฺ์) ในเมื่อได้กระทบกัน กับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้น เหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่า วิโรธปัจจัย ได้แก่ ความเย็น, ร้อน, หิว, กระจาย, ยุ้ง, รื่น, เหลือบ, ไร, ลม, แดด เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า สัตถุณาทิวโรธิจจเยหิ รูปปตฺติ = รูป ธรรมชาติโดยอม เปลี่ยนแปลงสลายไปเพราะวิโรธปัจจัย มีความเย็น ร้อน เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า รูป^{๑๐๗}

จากการศึกษาภูมิของวิปัสสนาพบว่า วิปัสสนาต้องมีเครื่องยึดเหนี่ยวเป็นอารมณ์ที่จะให้ สังเกต เพื่อให้สติเกิดขึ้น ซึ่งก็ได้แก่ รูป และนาม ในรูปและนามนี้ย่อมมีลักษณะพิเศษหรือเรียกอีก อย่างหนึ่งว่า ลักษณะที่จตุกกะอยู่ ๔ ประการ คือ

ลักษณะ	คือ คุณภาพหรือสภาพโดยเฉพาะ ที่มีประจำสำหรับธรรมนั้นๆ
รสนะ	คือ หน้าที่หรือการงานที่ธรรมนั้นๆ พึงกระทำไปตามลักษณะของตนๆ
ปัจจุภูฏฐาน	คือ ผลของรสนะหรืออาการปรากฏที่เกิดจากธรรมได้ทำการงานตามหน้าที่ ของตนๆ
ปทัฏฐาน	คือ เหตุใกล้ที่ทำให้ธรรมนั้นๆ เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ได้ ซึ่งมีลักษณะหน้าที่ เฉพาะ และจะทำให้เข้าใจเนื้อแท้ของรูป-นาม ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะที่จตุกกะของรูป^{๑๐๘}

รูปปนลกขณฺ์	มีความเสื่อมสลายไปเป็นลักษณะ
วิกิรณรสนํ	มีการแยกจากกัน (จิต) ได้เป็นกิจ
อวยยากตปัจจุภูฏฐานํ	มีความเป็นอพยากตธรรมเป็นผลปรากฏในปัญญาของบัณฑิต
วิถญาณปทัฏฐานํ	มีวิถญาณเป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จตุกกะของนาม^{๑๐๙}

นมนลกขณฺ์	มีการน้อมไปสู่อารมณ์เป็นลักษณะ
สมปโยครสนํ	มีการประกอบกับจิตและประกอบกันเอง โดยอาการที่เป็น เอกุปปาพะเป็นต้น เป็นกิจ
อวินิพโมคปัจจุภูฏฐานํ	มีอันไม่แยกจากกันกับจิตเป็นผลปรากฏ

^{๑๐๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.จรียา.อ. (บาลี) ๓๖๗, อัง.ปมจก.อ. (บาลี) ๓/๗๓/๓๖, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๘๒.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒/๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๘๓, อภิ.ปมจก.อ. (บาลี) ๑/๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๐๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจรียะ, **จิต เจตสิก รูป นิพพาน**, ปรจเฉทที่ ๑-๒-๖, (กรุงเทพฯ : หจก. ทิพยวิสุทฺธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐.

^{๑๐๘} ประชุม เรื่องวารี (เปรียญ ๙), **ลักษณะที่จตุกกะ**, หน้า ๒๐.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

วิถญาณปทภูฐาน มีวิถญาณเป็นเหตุไถ่

๑. ชั้นธ มี ๕ คือ^{๑๑๐}

๑) รูปชั้นธ กอกรูป องคธรรม ไถ่แก รูป ๒๘

๒) เวทนาชั้นธ กอเวทนา องคธรรม ไถ่แก เวทนาเจตสิก ที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑

๓) สัญญาชั้นธ กอสัญญา องคธรรม ไถ่แก สัญญาเจตสิกที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑

๔) สังขารชั้นธ กอสังขาร องคธรรม ไถ่แก เจตสิก ๕๐ (เวทนา, สัญญา) ที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ตามสมควร

๕) วิถญาณชั้นธ กอจิต องคธรรม ไถ่แก จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑

จากการศึกษาพบว่า ชั้นธ ๕ เมื่อศึกษาจริงก็มีแค รูปและนาม เท่านั้น คือ รูปเป็นรูปธรรม นอกนั้นเป็นนามธรรมทั้งหมด

๒. อายตนะ มี ๑๒ คือ^{๑๑๑}

๑) จักขายตนะ จักขุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรมไถ่แก จักขุประสาท

๒) โสตายตนะ โสตะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรมไถ่แก โสตประสาท

๓) ฆานายตนะ ฆานะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรมไถ่แก ฆานประสาท

๔) ชิวหายตนะ ชิวหา ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรมไถ่แก ชิวหาประสาท

๕) กายายตนะ กายะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรม ไถ่แก กายประสาท

๖) รูปายตนะ รูปารมณ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรมไถ่แก สีส่างๆ

๗) สัททายตนะ สัทธารมณ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรม ไถ่แก เสียงต่างๆ

๘) คันธายตนะ คันธารมณ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรม ไถ่แก กลิ่นต่างๆ

๙) รสายตนะ รสารมณ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องคธรรมไถ่แก

^{๑๑๐} พระสัทธัมมโชติกะ ฐมาจริยะ, **ปริจเฉทที่๓ และ ปริจเฉทที่๗**, พิมพ์ครั้งที่๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

รสต่างๆ

๑๐) โฝงฐัพพายตนะ โฝงฐัพพารมณฺ์ ชื่อว่า आयตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด
องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่างๆ

๑๑) มนายตนะ จิต ชื่อว่า आयตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์ธรรมได้แก่ จิต
ทั้งหมด

๑๒) ฐัมมายตนะ สภาพธรรมต่างๆ ชื่อว่า आयตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์
ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

จากการศึกษาพบว่า आयตนะ หมายถึง เครื่องเชื่อมต่อ เป็นแดนต่อ ให้เกิดการกระทบทั้ง
ภายในภายนอก อย่างละ ๖ รวมเป็น ๑๒ พอดี

๓. ธาตุ มี ๑๘ คือ^{๑๑๒}

๑) จักขุธาตุ จักขุ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่รูปารมณฺ์มากระทบได้ องค์ธรรม
ได้แก่ จักขุประสาท

๒) โสตธาตุ โสตะ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่สัททารมณฺ์มากระทบได้ องค์ธรรม
ได้แก่ โสตประสาท

๓) ฆานธาตุ ฆานะ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่คันธารมณฺ์มากระทบได้ องค์
ธรรมได้แก่ ฆานประสาท

๔) ชิวหาธาตุ ชิวหา ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่รสารมณฺ์มากระทบได้ องค์
ธรรมได้แก่ ชิวหาประสาท

๕) กายธาตุ กายะ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่โฝงฐัพพารมณฺ์มากระทบได้ องค์
ธรรมได้แก่ กายประสาท

๖) รูปธาตุ รูปารมณฺ์ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับจักขุประสาทได้ องค์ธรรม
ได้แก่ สีต่างๆ

๗) สัทธาธาตุ สัททารมณฺ์ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับโสตประสาทได้ องค์
ธรรมได้แก่ เสียงต่างๆ

๘) คันธธาตุ คันธารมณฺ์ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับฆานประสาทได้ องค์ธรรม
ได้แก่ กลิ่นต่างๆ

๙) รสธาตุ รसरมณฺ์ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับชิวหาประสาทได้ องค์ธรรม
ได้แก่ รสต่างๆ

๑๐) โฝงฐัพพธาตุ โฝงฐัพพารมณฺ์ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การกระทบกับกายประสาทได้
องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่างๆ

^{๑๑๒} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๔๓-๑๔๕.

๑๑) จักขุวิญญูณธาตุ จักขุวิญญูณ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การเห็น องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญูณจิต ๒

๑๒) โสตวิญญูณธาตุ โสตวิญญูณ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การได้ยิน องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญูณจิต ๒

๑๓) ฆานวิญญูณธาตุ ฆานวิญญูณ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้กลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานวิญญูณจิต ๒

๑๔) ชิวหาวิญญูณธาตุ ชิวหาวิญญูณ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้รส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาวิญญูณจิต ๒

๑๕) กายวิญญูณธาตุ กายวิญญูณ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้สัมผัส องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญูณจิต ๒

๑๖) มโนธาตุ จิต ๓ ดวง ชื่อว่ามโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้ปัญญาารมณอย่างสามัญ องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจันจิต ๒

๑๗) มโนวิญญูณธาตุ จิต ๗๖ ชื่อว่า มโนวิญญูณธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้ อารมณเป็น พิเศษ องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ (เว้นทวิปัญญาวิญญูณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)

๑๘) ธัมมธาตุ สภาธรรม ๖๙ ชื่อว่า ธัมมธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง สภาวลักษณะของตนๆ องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก๕๒ สุขุมรูป๑๖ นิพพาน

จากการศึกษาพบว่า ในธาตุ ๑๘ ที่จริงก็อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และ วิญญูณที่เป็นสภาวะรับรู้อารมณภายในภายนอกอีก ๖ นั้นเอง

๔. อินทรีย์ มี ๒๒ คือ^{๑๑๓}

๑) จักขุอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเห็น องค์ธรรมได้แก่ จักขุประสาท

๒) โสตอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การได้ยิน องค์ธรรมได้แก่ โสตประสาท

๓) ฆานินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้กลิ่น องค์ธรรมได้แก่ ฆานประสาท

๔) ชิวหาอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้รส องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาประสาท

๕) กายินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การสัมผัส องค์ธรรมได้แก่ กายประสาท

๖) อิตถินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน ความเป็นหญิง องค์ธรรมได้แก่ อิตถิการูป

๗) ปุริสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน ความเป็นชาย องค์ธรรมได้แก่ ปุริสการูป

๘) ซีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรักษารูปและนาม องค์ธรรมได้แก่ ซีวิต

รูป และซีวิตินทรีย์เจตสิก

๙) มนินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรับอารมณ องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

๑๐) สุขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเสวยความสุขกาย องค์ธรรมได้แก่

^{๑๑๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๐๕-๑๐๘.

เวทนาเจตสิก ที่ใน สุขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๑๑) ทุกขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเสวยทุกข์กาย องค์กรธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน ทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๑๒) โสมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเสวยความสุขใจ องค์กรธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ใน โสมนัสสหคตจิต ๖๒

๑๓) โทมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเสวยความทุกข์ใจ องค์กรธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ใน โทสมูลจิต ๒

๑๔) อุpekขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเสวยอารมณ์เป็นกลาง องค์กรธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ใน อุpekขาสหคตจิต ๕๕

๑๕) สัทธาเจตสิกที่ใน โสภณจิต ๙๑

๑๖) วิริยินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครอง ในความเพียร องค์กรธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในวิริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕

๑๗) สตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การระลึกชอบ องค์กรธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในโสภณเจตสิก ๙๑

๑๘) สมาธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว องค์กรธรรมได้แก่ เอกัตตเจตสิก ที่ใน จิต ๗๒ (เวินอวิริยจิต ๑๖ วิจิกิจนสัมปยุตตจิต ๑)

๑๙) ปัญญินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้ตามความเป็นจริง องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน ญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙

๒๐) อนัญญาตัญญุสสามิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้แจ้งอริยสัจจ ๔ ที่ตนไม่เคยรู้ องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน โสคาปัตติมรรคจิต ๑

๒๑) อัญญินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้แจ้งอริยสัจจ ๔ ที่ตนเคยรู้ องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน มรรคจิตเบื้องบน ๓ และผลจิตเบื้องต้น ๓

๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้แจ้งอริยสัจจ ๔ สิ้นสุดแล้ว องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน อรหัตตผลจิต ๑

จากการศึกษาพบว่า อินทรีย์ คือความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนๆ เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็นรูป หูเป็นใหญ่ในการฟังเสียง จมูกเป็นใหญ่ในการดมกลิ่น ลิ้นเป็นใหญ่ในการลิ้มรส กายเป็นใหญ่ในการสัมผัส เป็นต้น เป็นการทำหน้าที่ของใครของมันซึ่งจะไม่สามารถทำงานแทนกันได้ เช่น ตาไม่สามารถฟังเสียงแทนหูได้ หูไม่สามารถดมกลิ่นแทนจมูกได้ เป็นต้น จึงได้ชื่อว่า อินทรีย์ แปลว่า เป็นใหญ่, เป็นเจ้านาย, เป็นประธาน, เป็นผู้ปกครอง นั่นเอง

๕. ปฏิจจสมุปบาท ^{๑๑๔}

- ๑) อวิชชา ธรรมชาตินี้เป็นไปตรงกันข้ามกับปัญญา คือ การไม่รู้ตามความเป็นจริงที่ควรรู้ รู้แต่สิ่งที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงที่ควรรู้ ได้แก่ โมหเจตสิก
 - ๒) สังขาร ธรรมชาตินี้ปรุงแต่งสังขตธรรมที่เป็นผลโดยตรง ได้แก่ เจตนาที่ในอกุศล และ โลภียกุศล
 - ๓) วิญญาณ ธรรมชาตินี้รู้อารมณ์เป็นพิเศษ ได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณ คือปฏิสนธิจิต ๑๙ และปวัตติวิญญาณ คือ โลภียวิปากจิต ๓๒
 - ๔) นามรูป ธรรมชาตินี้โน้มไปในอารมณ์ ชื่อว่า นาม ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับ โลภียวิปากจิต ๓๒ ธรรมชาตินี้สลายไปเพราะปัจจัยเป็นปฏิปักษ์ ชื่อว่า รูป ได้แก่ ปฏิสนธิกัมมชรูป, ปวัตติกัมมชรูป, จิตตชรูป
 - ๕) สฬายตนะ ธรรมชาตินี้ทรงไว้ ซึ่งวิญญูสงสารที่ยืนยาว ได้แก่ อัชฌัตติกายตนะ ๖
 - ๖) ผัสสะ ธรรมชาตินี้กระทบอารมณ์ ได้แก่ ผัสสะเจตสิก ที่ประกอบกับโลภียวิปากจิต ๓๒
 - ๗) เวทนา ธรรมชาตินี้เสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสัมผัสผัสสะ มีจักขุสัมผัสสชาเวทนา เป็นต้น
 - ๘) ตัณหา ธรรมชาตินี้ติดใจซึ่งวัตถุสาม ได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘
 - ๙) อุปาทาน ธรรมชาตินี้เข้าไปยึดมั่น ได้แก่ ตัณหาและทิวฐิ ที่มีกำลังมาก
 - ๑๐) ภาวะ (กัมมภาวะ,อุปัตติภาวะ) ธรรมชาตินี้เป็นเหตุให้ผลเกิดขึ้น ชื่อว่า กัมมภาวะ ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลภียกุศลเจตนา ๑๗ ธรรมชาตินี้เข้าไปเกิดในภพใหม่ด้วย ได้เกิดขึ้นเพราะอาศัยกรรมด้วย ชื่อว่า อุปัตติภาวะ ได้แก่ โลภียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕, กัมมชรูป ๒๐
 - ๑๑) ชาติ ธรรมชาตินี้เป็นเหตุแห่งการปรากฏเกิดขึ้นของสังขารธรรมได้แก่ปฏิสนธิชาติ (การเกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่)
 - ๑๒) ชรา มรณะ และ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ชรา ความเก่าแก่ของวิปากนามขันธ ๔ และ นิพผันนรูป ชื่อว่า ชรา
- มรณะ ความตาย คือ อากาโรที่กำลังดับของ โลภียวิปาก และกัมมชรูป
- โสกะ ความเศร้าโศก ได้แก่ โทมนัสเวทนาที่ประกอบกับ โทสมูลจิต ๒ ซึ่งเกิดจากพยสนะ ๕ อย่าง

^{๑๑๔} ปฏิจจสมุปบาท หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นปัจจัย และสภาวะธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นอันเป็นกระบวนการทางปัจจัยภาพ (causality) ซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างนั้น แม้ว่าพระตถาคตจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม เช่น ชรามรณะมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๖-๔๗.

ปริเทวะ การร้องไห้รำพัน ชื่อว่า ปริเทวะ ได้แก่ จิตตวิปลาสสัททะที่เกิดขึ้นโดยมีการร้องไห้รำพัน เพราะ อาศัยพยสนะ ๕^{๑๑๕} อย่างๆ โดยอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

ทุกขะ เวทนาที่อดทนได้ยาก ชื่อว่า ทุกข์ ได้แก่ กายิกทุกขเวทนาโทมนัส สภาพที่เป็นเหตุให้เป็นผู้มีใจคอไม่ดี ได้แก่ เจตสิกทุกข์คือ ทุกข์ใจ

อุปายาส ความลำบากใจอย่างหนัก ชื่อว่า อุปายาส ได้แก่ โทสเจตสิก ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพยสนะ ๕ อย่างโดยอย่างหนึ่ง^{๑๑๖}

๖. อริยสังขจะ มี ๔ คือ^{๑๑๗}

๑) ทุกขสังขจะ ธรรมที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘

๒) สมุทยสังขจะ ธรรมที่เป็น เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก

๓) นิโรธสังขจะ ธรรมที่เป็น เครื่องดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรม ได้แก่ นิพพาน

๔) มรรคสังขจะ ธรรมที่เป็น เหตุให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ มัคคังคเจตสิก ๘ ดวง มี ปัญญาเจตสิก เป็นต้น ที่ในมรรคจิต ๔

จากการศึกษาพบว่า การเจริญวิปัสสนาภาวนา ต้องอาศัยพื้นที่ หรืออารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา โดยการกำหนดรู้อยู่ที่วิปัสสนาภูมิ ๖ ประการ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทั้งชั้นธ आयตนะ ๓๓ อินทรีย์ ปฏิจจสมุปปาท และอริยสังข เมื่อย่อลงแล้วได้แก่ นามรูป ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา หรือเป็นธรรมที่อบรมให้เกิดปัญญา พอสรุปได้ดังนี้

วิปัสสนาภูมิ ๔ ภูมิแรก เมื่อย่อลงก็ได้แก่ รูปและนาม เท่านั้นเอง

วิปัสสนาภูมิ ที่ ๕ คือ ปฏิจจสมุปปาท ได้แก่ ปัจจัยแห่งรูปและนาม

วิปัสสนาภูมิ ที่ ๖ คือ อริยสังข ๔ ได้แก่ รูป นาม ปัจจัยแห่งรูปนาม ความเกิด-ดับแห่งนามรูป และ นิพพาน และสรรพสิ่งทั้งปวงล้วนเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาหรือกัมมัญฐานทั้งสิ้น เพราะว่าเมื่อเรากำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีสติและไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงนั้น พิจารณาตามความเป็นจริง ดิ่งลงสู่พระไตรลักษณ์ ก็จัดเป็นอารมณ์กัมมัญฐานได้อย่างแท้จริง

^{๑๑๕} พยสนะ ๕ คือ ๑.ญาติพยสนะ ความพินาศแห่งญาติ ๒. โภคพยสนะ ความพินาศแห่งโภครทรัพย์ ๓.โรคพยสนะ ความพินาศเพราะโรค ๔. สีสพยสนะ ความพินาศแห่งสีล ๕. ทิฏฐิพยสนะ ความพินาศแห่งทิฏฐิ ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๒/๕๙๖.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๕/๒๑๙ ,วิสุทติ ๒/๑๖๖.

^{๑๑๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๔๕.

จากการศึกษาพบว่าในภาวนาทั้งสองอย่างนั้น บุคคลใดอาศัยความสงบ หรือ สมาธิ คือ ได้ปฏิบัติสมถะมาก่อนแล้วจนได้บรรลุฌานสมาบัติ แล้วเอาฌานสมาบัติเป็นบาท (พื้นฐาน) เจริญวิปัสสนาต่ออีกจนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน บุคคลนั้นเรียกว่า สมถยานิกะ และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีชื่อเรียกว่า ฌานลาภีบุคคล หรือบางที่เรียกว่า เจโตวิมุตติบุคคล คือบุคคลที่หลุดพ้นด้วยความสามารถแห่งสมาธิ ส่วนบุคคลใดอาศัยความเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของรูปนามชั้น ๕ โดยที่ยังไม่ได้เจริญสมถะมาก่อนและยังไม่ได้ฌานสมาบัติ เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาทีเดียว ได้สมาธิเพียงระดับขณิกสมาธิ คือ รู้ทันปัจจุบันทุกขณะของรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน บุคคลนั้นเรียกว่า วิปัสสนายานิกะ และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์มีชื่อเรียกว่า สุขวิปัสสกบุคคล หรือ ปัญญาวิมุตติบุคคล คือ บุคคลที่หลุดพ้นด้วยความสามารถแห่งปัญญา สมถยานิกบุคคลนั้นใช้สมาธิระดับอุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ส่วนวิปัสสนายานิกบุคคลใช้สมาธิระดับขณิกสมาธิ ดังในคัมภีร์มหาภูทิกแสดงไว้ว่า ผู้เจริญสมถะต้องใช้อุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ส่วนผู้เจริญวิปัสสนาต้องใช้ขณิกสมาธิ จึงสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ แม้ทั้งสองประเภทนั้น หากเว้นจากพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสียแล้ว ไม่สามารถบรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้ การปฏิบัติวิปัสสนาก็มุ่งจุดหมายสูงสุดอยู่ที่การบรรลุคุณวิเศษ คือ มรรค ผล นิพพาน มีเป้าหมายการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ทั้งปวง ไม่ต้องไปเกิดในแหล่งกำเนิดใดอีก ความทุกข์เป็นสิ่งที่ชีวิตไม่ต้องการ พระพุทธศาสนาแบ่งความทุกข์ไว้ ๒ อย่าง คือทุกข์ประจำและทุกข์จร ทุกข์ประจำ หมายถึง ทุกข์ที่มาพร้อมชีวิต คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครหลีกเลี่ยงทุกข์ประจำนี้ได้ ส่วนทุกข์จรได้แก่ ความเศร้าโศก ความร่ำไรร่ำพัน การไม่สมปรารถนา และการพลัดพรากจากของรัก เป็นต้น เป็นเพียงทุกข์ที่ผลัดกันเกิดขึ้นในระหว่างที่เกิด แก่ เจ็บ และตายนั่นเอง อาจจะบรรเทาได้บางส่วนตามสมควร แต่ก็ไม่อาจทำให้ทุกข์จรรนั้น หหมดไปได้เช่นกัน สังคมในอดีตเคยต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายอย่างไร ปัจจุบันแม้จะมีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทันสมัยเพียงไร เทคโนโลยีเหล่านั้น ก็ไม่อาจแก้ปัญหาชีวิตที่ต้องเกิดแก่ เจ็บ ตายของชีวิตใครได้

๒.๑.๓ เจริญมรรคมืองค์ ๘ บรรลุธรรม

การเจริญมรรค ต้องเพียรที่จะเจริญพร้อมกันทั้ง ๘ องค์กร จะเลือกทำอันใดอันหนึ่งก็คงไม่สำเร็จ เพราะมีสภาวะเกี่ยวเนื่องอาศัยกันอยู่ จึงจะสำเร็จประโยชน์เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นประจักษ์ในความจริงแท้ที่ถูกต้อง ไม่ใช่คิดนึกเอาหรือจำได้ วิปัสสนาต้องการให้เกิดปัญญาให้เห็นเอง ไม่ใช่เราตัวตนเข้าไปรู้เข้าไปเห็น เป็นแต่ให้สติกำหนดดูอยู่ เมื่อปัญญาเกิดขึ้นเห็นประจักษ์แจ้งตามสภาพความจริง กิเลสก็ลดน้อยถอยหมดไปตามความรู้ความเห็นนั้น เหตุที่ให้เอาสติกำหนดอยู่ที่ปัจจุบัน

มรรค ๘ คือ หนทางสู่ความพ้นทุกข์อันชอบ ประกอบด้วย ๑. สัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ - ดำริชอบ ๓. สัมมาวาจา - วาจาชอบ ๔. สัมมากรรมันตะ - การงาน

ชอบ หรือ ๕. สัมมาอาชีวะ - เลี้ยงชีพชอบ ๖. สัมมาวายามะ - ความเพียรชอบ ๗. สัมมาสติ - ระลึกชอบ ๘. สัมมาสมาธิ - ตั้งใจมั่นชอบ

แนวทางการปฏิบัติแยกย่อย คือ

๑. สัมมาทิฐิ ในเบื้องต้น มีความเห็นถูกเห็นชอบว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ชั้น ๕ นามรูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ชีวิตความเป็นอยู่เป็นกองทุกข์ ตัดหาความอยากได้เป็นสาเหตุให้ทุกข์เกิด จะพ้นทุกข์ได้ก็ด้วยการออกจากโลกียารมณ์ และต้องกระทำวิปัสสนาปัญญาให้เกิดจากการฟังพิจารณาในมหาสติปัฏฐาน เช่น มีอานาปานสติเป็นกรรมฐาน หรือกรรมฐานอื่น

๒. สัมมาสังกัปปะ คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน (อานาปานสติคือ กำหนดการหายใจเข้าและออก) ทั้งนี้เท่ากับยกเอาจิตออกไปเสียจากกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก เอาไปตั้งไว้ที่อารมณ์การหายใจเข้าออก ในขณะที่จึงไม่มีความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ไม่มีโกรธเคือง พยาบาท และคิดเบียดเบียนแต่ประการใด

๓. สัมมาสติ คือ มีสติกำหนดรู้ที่อยู่ทุกขณะที่ลมหายใจเข้าและออกกระทบริมฝีปากบนหรือปลายจมูก กำหนดรู้ที่อยู่ที่ลมหายใจกระทบร้อนหรือเย็นตลอดไป มิให้จิตไปสอดรู้สอดเห็นอย่างอื่น นอกจากการกระทบเข้าออกของลมหายใจ

๔. สัมมาวายามะ คือ เพียรพยายามให้สติตั้งอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก มิให้สติตกไปหรือผลอไปที่อื่น เป็นความเพียรชอบ คือเพียรให้กุศลธรรมเกิดอยู่ตลอด ส่วนอกุศลธรรมก็เป็นอันไม่เกิด

๕. เมื่อเพียรเอาสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์เดียว คือลมหายใจกระทบอันเป็นปัจจุบันขณะอยู่ตลอดเวลา ดั่งนี้กายทุจริตและวจีทุจริตก็ย่อมเกิดไม่ได้ เป็นศีลในทางวาจา คือสัมมาวาจา ในทางกายคือสัมมากัมมันตะ และการดำรงชีพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นก็เป็นสัมมาอาชีวะ การเพียรมีสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์เดียวเป็นสมาธิ

๖. ขณะที่สติเพ่งดูสภาวะในปัจจุบันอยู่นั้น ก็เลสตัณหาย่อมไม่เกิด และทิฐิความเห็นว่าเป็นเที่ยงเป็นตัวตนก็ไม่เกิดเช่นกัน คงเห็นแต่เพียงเป็นนามเป็นรูปเกิดดับอยู่ เมื่อสติเกิดกำหนดอยู่ที่นามรูป ความยินดีพอใจในกามารมณ์ พยาบาทความไม่ชอบ ความง่วงเหงาหุดหู่ จะความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ความสงสัยลังเล และอวิชชาความไม่รู้ตามความเป็นจริงก็ย่อมไม่เกิด เมื่อนิเวรณธรรมถูกปิดกั้นไม่มีโอกาสปรากฏขึ้น จิตก็เข้าสู่ความสงบเป็นสมาธิเรียกว่า สัมมาสมาธิ จิตในขณะนั้นมีการรู้รอบอยู่แต่ในอารมณ์ที่เพ่งนั้นเพียงอารมณ์เดียว เป็นสัมปชัญญะ (ปัญญา) คือความรู้รอบถี่ถ้วนตรงตามสภาวะสัมปชัญญะนั้นนอกจากจะควบคุมให้กำลังแก่สติตั้งอยู่ได้แล้ว ยังทำให้เห็นความจริงโดยแจ้งชัดตามสภาวะสูงขึ้นตามลำดับ จนถึงญาณทัสสนะ คือ ปัญญาที่เห็นถูกตามความจริงอันบริสุทธิ์ คือ เห็นในอริยสัจ ๔ มีความละเอียดประณีตสูงกว่าความเห็นถูกเห็นชอบที่กล่าวแล้วในตอนต้น

จะเห็นได้ว่า มรรคทั้ง ๘ นี้ รวมแนวปฏิบัติทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา และยังรวมเอา สติปัฏฐาน ๔ เอาไว้อีก ซึ่งก็หมายถึงทั้งสมถะ ทั้งวิปัสสนา เมื่อเราพิจารณาเจริญตามมรรคแล้ว จะเกิดผลของมรรค คือสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ก็ออกจากบ่วงวัฏสงสารได้ คำสอนของพระธรรมนั้นละเอียดมาก จงเพียรศึกษาหมั่นเพียรปฏิบัติไป จิตของเราแท้จริงเป็นจิตผู้รู้อยู่แล้ว ไม่ต้องไปหาความรู้จากที่ไหน เพียงแค่ค้นเข้าไปให้เจอจิตพุทธะที่มีด้วยกันหมดทุกคน แล้วจิตนั้นจะให้คำตอบทั้งหมดเอง ธรรมะก็คือสิ่งต่างๆที่เราพบเจอแต่ละวัน มันเป็นข้อธรรมได้หมด เพราะธรรมชาติมันเอง

๒.๒ การปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

๒.๒.๑ สมถกัมมัฏฐาน

สมถกัมมัฏฐานเป็นวิชาที่มีอยู่ก่อนการตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเมื่อได้ทรงผนวชแล้ว ก็ได้ทรงไปศึกษากับ "อาหารดาบสกาลามโคตร" เป็นคนแรก ทรงบรรลุอาภิญญาญาณตนฌาน พระองค์เห็นว่าเป็นเพียงธรรมเครื่องอยู่อาศัยแห่งความสงบ จึงได้ไปทรงศึกษาต่อจาก "อุทุกดาบสรามยุส" ก็สามารถบรรลุฌานในขั้นสูงสุดคือ "เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน" แต่พระองค์ก็ยังทรงเห็นว่า เป็นเพียงธรรมเครื่องอาศัยเพื่ออยู่เป็นสุขด้วยความสงบเท่านั้น จึงได้ทูลลาอาจารย์ทั้งสองเพื่อทรงแสวงหาทางหลุดพ้นจากวัฏฏะด้วยพระองค์เอง โดยในขั้นแรกได้ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา แต่ก็ไม่สามารถที่จะปราบกิเลสได้ สมถกัมมัฏฐานจัดอยู่ในประเภทโลกีย์ธรรม เมื่อปฏิบัติได้แล้ว ต้องทำให้เกิดความชำนาญยิ่งขึ้น ถ้าทอดทิ้งจะทำให้เสื่อมไป ความสงบที่ได้รับขณะดำรงอยู่ในสมาธิในขั้นฌานจิตนั้น จะระงับดับกิเลสด้วยอำนาจของการข่มไว้ด้วยองค์ฌานเรียกว่าวิกัมภนปราบผู้เจริญจะต้องทำความเข้าใจในกัมมัฏฐานชนิดนั้นๆ ก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ นั่นคือ สมถกัมมัฏฐาน ๔๐ อันได้แก่ ๑) กสิณ ๑๐ ๒) อนุสติ ๑๐ ๓) อสุภะ ๑๐ ๔) อัปมัณญา ๔ ๕) อรูป ๔ ๖) อาหารเพิกุลสัญญา ๑ ๗) จตุธาตุนิวัตถานะ ๑ สมถกัมมัฏฐานใช้ "บัญญัติอารมณ์" อย่างในอย่างหนึ่งในอารมณ์ ๔๐ ตามต้องการ จึงได้ชื่อว่า "อารัมมณูปนิฉาน" ใช้สติจับอยู่ ณ อารมณ์ที่กำหนด พร้อมบริการภวาทตามกัมมัฏฐานจนกว่าความสงบแห่งจิตจะเกิดขึ้นมีผลในการทำจิตให้สงบจากนิวรณ์ ๕ ช่วงขณะ โดยสามารถยังความสงบให้เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นคือ ขณิกสมาธิ จนถึงอัปนาสมาธิ และสามารถทำความเข้าใจพิเศษ คือ อภิญญาจิตให้เกิดขึ้นได้ เมื่อปฏิบัติได้ตามขั้นตอนแห่งญาณจิตแล้ว ปัญญาจะไม่ติดตามไปอนาคตชาติ ถ้าจะทำการปฏิบัติต้องขึ้นต้นกันใหม่ แต่อาจมีความเร็วกว่าบุคคลที่ไม่เคยปฏิบัติมาใน

อดีตชาติ สมถกัมมัฏฐานที่เป็นโลกียธรรมสามารถปฏิบัติสูงสุดได้ถึงสมบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ แต่ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๓๑ ภพภูมิอีกต่อไป ไม่สามารถพ้นออกจากวัฏฏะได้^{๑๑๘}

๒.๒.๒ วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากัมมัฏฐานได้เกิดขึ้นในสมัยการตรัสรู้เพราะเมื่อทรงค้นคว้าทางหลุดพ้นในขั้นแรก พระองค์ทรงเข้าถึงตถุฌาน โนมจิตทำการสร้างวิชา ๓ ตัวแรกคือ "บุพเพนิวาสานุสติญาณ" (การระลึกชาติได้) ในขั้นที่ ๒ ทรงสร้าง "จตุปปาทญาณ" (มีตาทิพย์) ให้เกิดขึ้น แล้วใช้วิชาทั้ง ๒ พิจารณาการจุติปฏิสนธิของสัตว์ในอดีตและปัจจุบัน เมื่อรู้ความเป็นจริงแล้ว ได้ใช้วิชาทั้ง ๒ เป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนา จึงได้บรรลุ "อสาวกขยญาณ" คือความรู้ที่สามารถทำให้สิ้นกิเลส แล้วทรงพิจารณาถึงเหตุปัจจัยในการเวียนว่ายตายเกิดนั่นคือ "ปฏิจกสมุปบาท ๑๒" เป็นเหตุให้เห็นแจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ ด้วยการบรรลุเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่สุดวิปัสสนากัมมัฏฐานจัดอยู่ในประเภทโลกุตระธรรม เพราะเมื่อเจริญจนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลแล้ว ปัญญาอ่อนไม่เสื่อม กิเลสที่ถูกทำลายไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นอีก เรียกว่า "สมุจเฉทปหาน" ผู้เจริญจะต้องศึกษาในเรื่องวิปัสสนาภูมิ ๖ ให้เข้าใจ ก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ คือ ๑) ชั้นที่ ๕ ๒) อายุตนะ ๑๒ ๓) ธาตุ ๑๘ ๔) อินทรีย์ ๒๒ ๕) ปฏิจกสมุปบาท ๑๒ ๖) อริยสัจ ๔ วิปัสสนากัมมัฏฐานใช้ "ปรมัตถอารมณ์" คือเพ็งวิเสสลักษณะของรูปธรรมนามธรรม จึงได้ชื่อว่า "ลักขณูปนิมิต" ฝึกสติให้ระลึกอารมณ์ที่ปรากฏในปัจจุบันธรรมแล้วพิจารณา

วิเสสลักษณะของรูปนามตามหลักสามัญลักษณะต่อไปมีผลในทางให้เกิดปัญญารู้ความจริงตามสภาวะธรรมตามขั้นตอน เรียกว่า "วิปัสสนาญาณ" มีจำนวน ๙ ขั้นตอน ตั้งแต่ "อุทกัพพญาณ" ถึง "อนุโลมญาณ" ส่วนโสฬสญาณที่ ๑-๓ ยังเป็นปัญญาพื้นฐาน ยังไม่เป็นวิปัสสนาญาณเมื่อผู้เจริญเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลในขั้นต้นแล้ว ปัญญาอ่อนมติดตามไปไม่สูญหาย และสามารถปฏิบัติสืบต่อไปจากที่ได้รับมาแล้วในอดีตชาติวิปัสสนากัมมัฏฐานซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อไปสู่โลกุตระกุศลสามารถปฏิบัติเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล

๑๑๙

๑๑๘ เรียบเรียงโดย จิต เหมทัต อ่างถึงใน ยุพา อร่ามกุล การเจริญสติปัฏฐาน ๔ หจก.ทิพย์

วิสุทธิ กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๔ [ÃÄÝ××,Ü×ÆÄ Ø]

:<http://www.dhammathai.org/buddhistdic/buddhistdictionary.php> [14 มีนาคม ๒๕๕๘]

๑๑๙ เรียบเรียงโดย จิต เหมทัต อ่างถึงใน ยุพา อร่ามกุล การเจริญสติปัฏฐาน ๔ หจก.ทิพย์

วิสุทธิ กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๔ [ÃÄÝ××,Ü×ÆÄ Ø]

:<http://www.dhammathai.org/buddhistdic/buddhistdictionary.php> [14 มีนาคม ๒๕๕๘]

กายคตาสติสูตร แสดงแนวทางปฏิบัติเป็น ๗ แบบด้วยกัน

๑. อานาปานสติ. การมีสติ โดยการใช้สติไปในการพิจารณาลมหายใจเข้าและออก เมื่อกายวิเวกจากสถานที่อันสงบ ดังนั้นเมื่อปฏิบัติอานาปานสติอันย่อมยังให้เกิดจิตวิเวก. กล่าวคือละความคิดปรุงแต่งฟุ้งซ่านหรือความดำริพล่านลงไปเสีย ก็เพื่อเป็นกำลังไปดำเนินการเจริญวิปัสสนาในกายแบบต่างๆ อาทิเช่น ปฏิกุลมณสิการบ้าง ธาตุมนสิการบ้าง หรือนวสวธิกาบ้าง

๒. อิริยาบถ. สติในอิริยาบถต่างๆ อันย่อมยังให้เกิดจิตวิเวกละความคิดหรือความดำริพล่านลงไปเสียได้ ย่อมส่งผลให้ไม่ถูกรบกวนงำหรือกวัดแกว่งไปเกิดทุกข์ขึ้น ด้วยจุดประสงค์เดียวกันกับอานาปานสติข้างต้นนั่นเอง

๓. สัมปชัญญะ. สติในอิริยาบถที่ต่อเนื่องหรือเนื่องสัมพันธ์ หรือรู้ตัวทั่วพร้อม อันย่อมยังให้เกิดจิตวิเวก. ละความคิดหรือดำริพล่านลงไปเสียเช่นเดียวกัน

๔. ปฏิกุลมณสิการ. สติและจิตที่ตั้งมั่นขึ้นเหล่านั้นจากการระงับความดำริพล่านลงไปแล้ว นำมาพิจารณาใส่ใจให้เห็นความจริงเกี่ยวกับกายว่าไม่งาม มีความเป็นปฏิกุลในกาย เพื่อให้เกิดนิพพิทา. จึงคลายความกำหนัด. ความมัวเมาความหลงใหลไปทั้งในกายตนแลผู้อื่น

๕. ธาตุมนสิการ. สติพิจารณาแบบแยกกาย ที่เล็ดเป็นขึ้นเป็นมวลเป็นก้อนเดียวกันนั้น ด้วยขณะ. จึงเป็นมายาล่องลางจิตให้เห็นผิดไปจากความจริง จึงจำแนกแยกออกให้เห็นความจริงในธาตุ ๔ ให้เห็นความจริงที่ว่า กายสักประกอบมาแต่ธาตุ ๔ ที่เมื่อไม่เป็นสังขารปรุงแต่งกันแล้ว ล้วนแต่ไม่งาม ไม่สะอาด ล้วนปฏิกุล เหมือนกันทั้งหมดทั้งสิ้นทุกบุคคล เขา เรา

๖. นวสวธิกา. สติพิจารณาอสุภะหรือศพในระยะหรือแบบต่างๆ ให้เห็นว่า กายนี้ถ้าทิ้งไว้ดังนี้ ย่อมมีความเป็นอย่างไร ไม่ล่วงพ้นจากนี้ไปได้ แม้ในกายนี้ หรือกายใดๆก็ตามที่

๗. เจริญในฌานต่างๆ ยามเมื่อสงบจากกามและอกุศลธรรม. กล่าวคือเมื่อทั้งกายวิเวกและอุปธิวิเวก. ฌานก็เจริญขึ้นได้, อุปธิวิเวกหรือสงบจากกามและอกุศลธรรมจึงสามารถเกิดขึ้นจากการพิจารณากายในข้อ ๔,๕,๖ หรือก็คือเมื่อระงับความดำริพล่านลงไปได้แล้ว ก็นำเอาข้อธรรม ๔,๕,๖ มาเป็นวิตก วิจารณ์การเจริญฌาน หรือเป็นอารมณ์ในการเจริญสมาธิเสียโดยตรง กล่าวคือวิปัสสนาสมาธิ. โดยการนำปฏิกุลมณสิการ หรือธาตุมนสิการ หรือนวสวธิกาเป็นหัวข้อในการคิดพิจารณาอย่างแนบแน่น แทนคำบริกรรมหรือลมหายใจเลยก็ได้ และสามารถเกิดฌานระดับประณีตต่างๆขึ้นตามลำดับได้เองอีกด้วย

กายคตาสติ. คือการใช้สติไปรู้วาระในร่างกายของตน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ ให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นของไม่งาม ปฏิกุศล น่าเกลียด โสโครก ไม่ควรยึดมั่น ถือมัน พิจารณาไปจนเห็นความจริง จิตยอมรับความจริงได้ เกิดความเบื่อหน่าย คลายความกำหนัดยินดีในกาย ไม่ยึดมั่น ถือมันกายต่อไป

กายคตาสติ. เมื่อระลึกถึงอยู่เนือง ๆ ย่อมส่งผลให้หมดความยินดีในร้าย หมดภัยและความขลาดลงได้ ใจวางอุเบกขาต่อทุกขเวทนาได้ ส่งผลให้จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน บรรเทาโรคและความยึดมั่นถือมันในกาย ถอนความเห็นผิดว่าสวยว่างามลงได้^{๑๒๐}

๒.๓ สรุปการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้นต้องศึกษาหลักพุทธธรรม คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ท่องแท้แล้วสามารถนำมาปฏิบัติต่อตนเองและเผยแพร่ให้ผู้อื่นนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องจนเข้าถึงพระนิพพาน จึงขอยกตัวอย่างการศึกษาเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม และการปฏิบัติสติปัฏฐานเป็นวิธีเดียวที่ทำให้เกิดอริยสัจ ๔ หรือเรียกอีกชื่อว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณ และส่งผลไปสู่การบรรลุมรรคญาณผลญาณ และนิพพาน^{๑๒๑}

๒. ศึกษาสภาวะของนิรวณ ตัวอย่างในวิมมิกสูตร นิรวณ ๕ คือ กามฉันทนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ติดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ อันมี รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง เมื่อว่าโดยลักษณะทิจตูกกะ คือ มีการถือมันซึ่งอารมณ์ เป็นลักษณะ พยาบาทนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความโกรธที่มุ่งจะ ปองร้ายผู้อื่น เมื่อว่าโดยลักษณะทิจตูกกะ คือ มีความหยาบกระด้าง เป็นลักษณะ ถินมิทณนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความหดหู่ ความท้อถอย เมื่อว่าโดยลักษณะทิจตูกกะ คือ มีความไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ อุทธัจจกุกกัจจนนิรวณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อว่า

^{๑๒๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ พ.ศ. 2548

^{๑๒๑} วรวิชากรย์ พุ่มสฤษฎ์, “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโก (ศิริมหา)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนากาวนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

โดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความไม่สงบ เป็นลักษณะ วิจิกิจฉานิวรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความสงสัยลังเลในใจในสิ่งที่ควรเชื่อ ไม่นั่นใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือมีความสงสัย เป็นลักษณะ^{๑๒๒}

ความเป็นอัจฉริยจิตของบุคคลผู้สามารถเอาชนะความตายหลุดพ้นจากการเวียนว่ายเกิดตายในสังสารวัฏ สามารถนำไปตรวจสอบตนเอง ภายใต้หลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเดินมาอย่างถูกต้อง ถูกทาง ก้าวหน้าไปแค่ไหนอย่างไร โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นมาตัดสินให้สมดังที่ พระองค์ตรัสว่า ให้บุคคลทั้งหลายพึงตนพึงธรรม ด้วยพระศาสดาตรัสไว้ว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้ปรากฏขึ้นยากในโลก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว และ ๓) กตัญญูกตเวทิตบุคคล^{๑๒๓}

๓. ศึกษาหลักการใช้ปฏิภาณโวรหาร และลักษณะธรรมที่ยังปฏิภาณเกิด เช่น กรณีพระกุมารกัสสปเถระใช้ปฏิภาณโวรหารกับเจ้าปายาสี เป็นต้น ทำให้บรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงพระนิพพาน เป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๔. ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติของพระโสภณมหาเถระ พบว่า วิปัสสนาภาวนา คือการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการฝึกสติที่เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔ อารมณ์ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อารมณ์ ทั้ง ๔ นี้สามารถสังเคราะห์ในรูปและนาม คือ กายานุปัสสนาจัดเป็นรูป เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนาจัดเป็นนาม ธัมมานุปัสสนาจัดเป็นทั้งรูปและนาม โดยอาศัยองค์ธรรมที่สำคัญ คือ อาตาปี ได้แก่ ความเพียร สติมา มีสติระลึกสำนึกขานโน ประกอบด้วยสัมปชัญญะ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบ เป็นวิธีการปฏิบัติที่คิดค้นแนวทางการเจริญโดยพระโสภณมหาเถระ หรือ(มหาสี สยาดอ) โดยท่านค้นพบวิธีเจริญวิปัสสนาแบบพอง-ยุบ ตามหลักฐานที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร กายานุปัสสนา หมวดธาตุนสการปัพพะ ว่าด้วย วาโยธาตูปัพพะ คือ การพิจารณาธาตุนส เป็นลมในท้องที่ดันลมให้พองออกและยุบลง โดยความเป็นรูปและนาม พิจารณารูปนามโดยความเป็นพระไตรลักษณ์^{๑๒๔}

^{๑๒๒}พระมหาวิเชียร โชติธมโม (จันทะมัน) , “การศึกษาสภาวะของนิวรณ์ในวัมมิกสูตร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๒๓}พุทธวจนะสถาบัน มูลนิธิพุทธโฆษณ์, “**พุทธวจนะ ฉบับ ๒ คู่มือโสดาบัน**”, (วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี: บริษัท คิว พรินท์แมเนจเม้นท์ จำกัด , ๒๕๕๔), ๒๔๘ หน้า.

^{๑๒๔}พระครูปลัดสุนทร สุนทรโร, “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติของพระโสภณมหาเถระ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

๕. ศึกษาเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การปฏิบัติตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ คือ มีสติกำหนดพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งจะต้องมีธรรมประกอบด้วยกันในการกำหนดพิจารณา ๓ ประการ คือ ความเพียรเพิกเลส (อาตปปี) มีความรู้ตัว (สัมปชาโน) มีความระลึกในปัจจุบันอารมณ์ (สติมา) เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างจดจ่อต่อเนื่อง ย่อมสามารถรู้แจ้งแทงตลอดในสภาวะรูปนามที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนา คือ การเสวยอารมณ์หรือความรู้สึก ในสังยุตตนิกาย ชันธวรรค พระพุทธองค์ตรัสว่า เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง เพราะเสวย จึงเรียกว่า เวทนา ในการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ย่อมกำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ กล่าวโดยการปฏิบัติ คือ มีสติระลึก รู้ ฝ่าสังเกตพิจารณาความรู้สึกภายในกายและใจที่เป็นสุข เป็นทุกข์ และไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ตามที่ปรากฏจริงโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา เพื่อให้เห็นว่าเวทณาก็สักแต่ว่า เวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายตามความจริงที่ปรากฏ ย่อมสามารถถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ทั้งที่ชอบและไม่ชอบใจได้^{๑๒๕}

๖. ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ พบว่า ศรัทธาตามรูปศัพท์ หมายถึง ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาที่แตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ ๒ ประการ คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา กับ ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศรัทธาหมายถึง อธิโมกข์ ที่เป็นทางผ่านของผู้ได้เริ่มเข้าสู่วิปัสสนาญาณ เมื่อเกิดปัญญาหยั่งรู้ในรูปนามที่มีความแปลกประหลาดอัศจรรย์ เช่น แสงสว่าง ญาณรู้ มีสติคมชัด มีปิติ มีความเพียรเป็นพิเศษ มีความตั้งมั่น ความสุข ความวางเฉย ความยินดี ในสภาวะธรรมต่าง ๆ ก็ปักใจเชื่ออย่างแรงกล้า เพราะไม่เคยพบเจอในสภาวะต่าง ๆ ดังกล่าว ความจริงศรัทธา กับ อธิโมกข์ความแตกต่างกันโดยองค์ธรรมคือ ตัวหนึ่งเป็นสัทธาเจตสิก อีกตัวหนึ่งเป็นอธิโมกข์ หมายความว่า ศรัทธา มีลักษณะผ่องใสดังกล่าว เป็นสภาวะที่เชื่อมั่นในคุณงามความดีทุกอย่าง เพราะเป็นศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของเจตสิกที่ติงาม คือ มีความเชื่อในศีล สมาธิ และปัญญา ความสำคัญของศรัทธาคือการพัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ ได้แก่ เป็นพระอริยะบุคคลระดับพระโสดาบัน ตัวอย่างเช่น ศรัทธาอนุสารีบุคคล ผู้แล่นไปตามศรัทธา และศรัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา

^{๑๒๕} พระครูสมุห์เกิด ปุณฺณกาโม (ด่านขุนทด), “ศึกษาเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

เพราะเข้าใจอริยสังได้ถูกต้อง จึงเห็นว่าศรัทธาทั้งหมดล้วน มีปัญญาคอยประคับประคองเอาไว้เพื่อไม่ให้หลุดออกไปนอกรอบของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะศรัทธาในพระรัตนตรัย^{๑๒๖}

๗. ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณณิวาสสูตร พบว่า ปุณณิวาสสูตรเป็นโอวาทของพระพุทธองค์ที่แสดงแก่ พระปุณณมีเนื้อหาหลักธรรมสำคัญ คือ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ อริยสัง ๔ วิชชา ๓ มรรคผลในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โลกุตตรมรรค อันได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรคผลในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โลกุตตรผล ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผลสำหรับการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลที่ปรากฏในปุณณิวาสสูตรนั้น ท่านพระปุณณะท่านได้เจริญสมณะก่อนที่จะเจริญวิปัสสนา เรียกว่าสมถยานิก จนจิตเข้าถึงฌานได้บรรลุวิชา ๓ โดยอาศัยสมณะเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาและได้กำหนดอายตนะเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพราะอายตนะเป็นภูมิหนึ่งของวิปัสสนา พระพุทธองค์ ได้ให้โอวาทพระปุณณะโดยการชี้ให้เห็นอริยสัง ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และได้ชี้ให้เห็นคุณและโทษของอายตนะ ในการปฏิบัติต้องมีสติเข้าไประลึกถึงผัสสะกับอารมณ์ที่มากระทบจากภายในและภายนอก พิจารณาให้เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่าไม่สามารถที่จะไปบังคับบัญชาหรือให้คงสภาพได้อายตนะ ๑๒ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอายตนะภายใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ เป็นอายตนะภายนอก เป็นองค์ธรรมที่สำคัญ เพื่อให้ปัญญารู้รูป-นามเกิดขึ้น เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ เพราะการปฏิบัติวิปัสสนา คือ การรู้รูป-นามโดยความเป็นพระไตรลักษณ์สามารถจัดอริยสัง ทำภพชาติให้สิ้นสุดได้ โดยกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์^{๑๒๗}

๘. เน้น กระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์ให้บรรลุถึงภาวะของความรู้ทุกข์ประสบกับภาวะแห่งความสะอาด สงบ สว่าง เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยหลักการ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา จนเข้าถึงการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา

๙. ศึกษาวิธีการปฏิบัติต่ออโณโกฏ ควรกำหนดรู้สภาวะลักษณะของอโณโกฏว่า อาการที่เกิดขึ้นนี้มีเพียงรูปนามว่า เป็นสิ่งไม่เที่ยง ทยอยไม่ได้ และไม่มีตัวตน เมื่อกำหนดรู้บ่อย ๆ มาก ๆ ด้วยสติสัมปชัญญะในรูปนามทางในทวารทั้ง ๖ คือ (๑) เวลาเห็นกำหนดว่า เห็นหนอ (๒) เวลาได้ยินเสียงกำหนดว่า ได้ยินหนอ (๓) เวลาได้กลิ่นกำหนดว่า กลิ่นหนอ (๔) เวลาลิ้มรสกำหนดว่า รสหนอ (๕)

^{๑๒๖} พระชัยพร จนทวโส (จันทวงศ์), “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๒๗} พระทรงยศ ยศโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล), “ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุณณิวาสสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

เวลาถูกต้องสัมพันธ์กำหนดว่า ถูกหนอ และ (๖) เวลาคิดกำหนดว่า คิดหนอ ก็จะมีข้ามพ้นสภาวะแห่ง อธิโมกข์ไปได้^{๑๒๘}

๑๐. ศึกษาบทบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืด ๔ ในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในพระ วินัยปิฎก ทรงอนุญาตไตรจีวรและผ้าอื่นๆ เท้าที่จำเป็นสำหรับนุ่งห่มปกปิดร่างกาย ทรงบัญญัติการ บิณฑบาตและข้อวัตรเกี่ยวกับการบริโภคน้ำจืดอย่างผู้มีมารยาทที่ดีในสังคม ทรงอนุญาตเสนาสนะที่สงบ สงัดบนพื้นฐานที่มีแก่น้อยสั้นโดยรบกวนผู้อื่นน้อยและใช้ประโยชน์ได้สูงสุด และทรงอนุญาต คิลานเภสัชเฉพาะที่จำเป็นแก่การรักษาโรคที่เกิดขึ้นเท่านั้น

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น การเจริญวิปัสสนา (สติปัฏฐาน ๔) ของผู้เจริญวิปัสสนาที่ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหลักการปฏิบัติด้วยวิธีวิปัสสนา ก็มีภูมิตำหนะจะทำให้บรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงพระนิพพาน

การเจริญวิปัสสนานั้นต้องอาศัย รูปนามชั้น ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ในการ กำหนดรู้รูปนามที่เป็นปรมาัตถ์อารมณ์จนเห็นไตรลักษณ์นั้นต้องอาศัยปริยัติ มีความเข้าใจปริยัติและ นำไปปฏิบัติ อันเป็นปัจจัยส่งผลถึงปฏิบัติอย่างถูกต้อง ฉะนั้น ผู้เจริญวิปัสสนาและเข้าใจใน รูปนาม กำหนดรู้ได้นั้น โดยลงมือปฏิบัติ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามอันเป็นปรมาัตถ์อารมณ์จึงจะสามารถทำได้ อย่างถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๑) การเจริญสติในกายที่เป็นวาโยธาตุ

ในสติปัฏฐานสูตร^{๑๒๙} ซึ่งเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญมากในพระพุทธศาสนา ก่อนที่จะ ทรงแสดงเนื้อความในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถึงพุทธประสงค์ ๕ ประการ ดังนี้ เพื่อความ บริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อก้าวล่วงโสกะปริเทว เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อ ทำนิพพานให้แจ้ง

ความแตกต่างในการกำหนดอานาปานสติกับการกำหนดพอง-ยุบ คือ อานาปานสติ ภาวนาเป็นการกำหนดรู้จุดสัมผัสที่ลมกระทบ เรียกว่าโณภูมิจิตตนะ ซึ่งอรรถกถาหมัชฌิมนิกาย อธิบายว่า อานาปานะ (ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า) เป็นกายชนิดหนึ่ง เพราะสงเคราะห์เข้าไป ในโณภูมิจิตตนะ^{๑๓๐}

การกำหนดรู้พอง-ยุบ เป็นการกำหนดรู้อาการเคลื่อนไหวของวาโยธาตุในท้อง จัดเป็น วาโยโณภูมิจิตตนะ

^{๑๒๘} พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคุ) “ศึกษาอธิโมกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตาม หลักสติปัฏฐาน ๔” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๓๐} ม.อ.อ. (บาลี) ๔/๑๐๘/๙๙.

ดังนั้นการเจริญวิปัสสนา คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้ในกายของวาโยธาตุ คือธาตุลม ที่มีลมหายใจเข้า หายใจออก ซึ่งเป็นการเจริญสติประเภทหนึ่งซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธองค์ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดปัญญาในการหยั่งเห็นไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง

คัมภีร์อรรถกถาให้ความหมายที่พอจะสรุปได้ดังนี้

ด้วยเหตุนี้ วิปัสสนาจึงหมายถึง การอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยการพิจารณาทางปัญญา จนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์^{๑๓๑} ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึงการบรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงพระนิพพาน เป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหลักการปฏิบัติด้วยวิธีวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้น

สรุปได้ว่าหลักการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทที่สำคัญต้องศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ท่องแท้ดีเสียก่อน นำมาประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง จนเข้าถึงการบรรลุธรรม และสามารถนำไปเผยแผ่ให้ผู้อื่นปฏิบัติตามได้

^{๑๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๙.

บทที่ ๓

วิเคราะห์ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ

การศึกษาวิจัยบทนี้ ได้ศึกษาวิเคราะห์ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ จากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ โดยกำหนดประเด็น การศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ ประวัติของพระกุมารกัสสปเถระ

๓.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

๓.๓ สรุป

๓.๑ ประวัติของพระกุมารกัสสปเถระ

ประวัติของพระกุมารกัสสปเถระ

เอตทัคคมหาสาวกผู้แสดงธรรมได้วิจิตร ในบาลีปรากฏพระเถระที่มีนามว่า “กัสสป” อยู่หลายองค์ จึงต้องมีการกำหนดชื่อให้แตกต่างกัน คือ

๑. พระมหากัสสป ท่านเป็นพระมหาเถระที่ทรงคุณอันยิ่งใหญ่ มีอาวุโสมาก จึงเรียกกันว่า มหากัสสปะ

๒. พระอรุเวลกัสสป ท่านบวชเป็นฤๅษีตำบลอรุเวลา จึงได้ชื่อว่า อรุเวลกัสสป

๓. พระนทีกัสสป ท่านบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่คังมหาคงคานที จึงได้ชื่อว่า นทีกัสสป

๔. พระคยากัสสป ท่านบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่คยาสิสประเทศ จึงได้ชื่อว่า คยากัสสป

๕. พระกุมารกัสสป เพราะท่านบวชตั้งแต่วัยเยาว์ จึงได้ชื่อว่า กุมารกัสสป

การที่ท่านพระกุมารกัสสปเถระ ท่านนี้ได้รับการสถาปนาจากพระบรมศาสดาให้อยู่ในตำแหน่งที่เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้แสดงธรรมได้วิจิตร นั้นก็เนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการคือ ๑. อุตถูปัตติเหตุ (เหตุเกิดเรื่อง) คือ ท่านได้จับสลากภัตได้ที่ ๑ ถึงสามครั้ง คือเมื่อพระศาสดาจะเสด็จไปสู่อุคคนคร ในกัณนิมนต์ของนางมหาสุภัททา ๑ เมื่อเสด็จไปสู่เมืองสาเกต ในกัณนิมนต์ของนางจุลสุภัททา ๑ เมื่อเสด็จไปสู่สุนาปรีนตชนบท ๑ ในกัณนิมนต์ของพระปุณณเถระ ซึ่งในการไปในกัณนิมนต์แต่ละแห่ง ต้องการแต่พระชีณาสพ(อรหันต์)ล้วนๆ ๕๐๐ องค์ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงชื่อว่าเป็นยอดของเหล่าภิกษุสาวกผู้รับสลากก่อน และอีกเหตุหนึ่งก็คือเนื่องด้วยท่านได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งนั้นตลอดแสนกัป ตามเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

บุรพกรรมในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า

ได้ยินว่า ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตรระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐี ในพระนครหงสาวดี วันหนึ่งท่านได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อฟังพระธรรมเทศนา ได้ยินฟังธรรมอยู่ทำยหุ่มพุทธบริษัท ได้แลเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสถาปนาภิกษुरुบหนึ่ง ไว้ในตำแหน่งภิกษุผู้เลิศ แห่งภิกษุผู้กล่าวธรรมได้ วิจิตร ท่านก็ปรารถนาจะได้อยู่ในตำแหน่งเช่นนั้นบ้างในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอนาคต จึงได้นิมนต์พระตถาคตแล้ว ประดับประดาฉาบให้สว่างไสวด้วยรัตนนานาชนิด ด้วยผ้าอันย้อมด้วยสีต่าง ๆ ถึง ๗ วัน แล้วเอาดอกไม้ที่สวยงามต่าง ๆ ชนิดบูชา แล้วแสดงความปรารถนาในตำแหน่งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาแล้วเห็นว่าความปรารถนาของเขาหาอันตรายมิได้ จึงได้ทรงพยากรณ์ดังนี้

ในกัปที่แสนแต่ภัทรกัปนี้ พระศาสดามีนามว่าโคดม ซึ่งสมภพในวงศ์พระเจ้าโอภากราช จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ผู้มีจักเป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น จักได้เป็นสาวกของพระศาสดามีนามว่า กุมารกัสสปะ เพราะอำนาจดอกไม้ และผ้าอันวิจิตรก็บริบูรณ์ เขาจักถึงความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวธรรมกถาอันวิจิตร

จากนั้นเขากระทำการอันเป็นกุศลอยู่เป็นนิจ ครั้นสิ้นชีวิตแล้วก็ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิเทวดา และภูมิมนุษย์ทั้งหลาย

บุรพกรรมในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า

ต่อมา ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เขาได้บังเกิดในตระกูลแห่งหนึ่ง ได้ออกบวชหลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ในเวลาต่อมาเมื่อพระศาสนาใกล้จะเสื่อมสิ้นลง เขาและภิกษุอีก ๖ รูป มองเห็นความเสื่อมในการประพฤติของบริษัท ๔ ก็พากันสังเวชสลดใจ คิดว่า トラบใดที่พระศาสดายังไม่เสื่อมสิ้นไป พวกเราจงเป็นที่พึ่งแก่ตนเองเถิด จึงพากันไปสักการะพระสุวรรณเจดีย์สูงหนึ่งโยชน์ที่มหาชนได้ร่วมกันสร้างเมื่อครั้งพระกัสสปพุทธเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว ได้มองเห็นภูเขาสูงชันลูกหนึ่ง จึงชวนกันขึ้นไปปฏิบัติธรรมอยู่บนภูเขาลูกนั้น โดยตั้งใจว่าถ้าไม่สำเร็จมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะยอมสิ้นชีวิตอยู่บนนั้น แล้วจึงตัดไม้ไผ่มาทำเป็นพะอง (บันไดไม้) เพื่อปีนป่ายขึ้นไปตามหน้าผาของภูเขานั้น เมื่อทั้งหมดพากันขึ้นไปยังยอดสูงของภูเขาลูกนั้นแล้ว ก็ผลักพะองให้ตกหน้าผาไปเพื่อไม่ให้มีทางกลับลงมาได้ แล้วต่างก็บำเพ็ญสมณธรรมอยู่บนนั้น

ในบรรดาภิกษุทั้ง ๗ รูปเหล่านั้น พระเถระผู้อาวุโสสูงสุด ก็ได้บรรลุประอรหัตพร้อมด้วยอภิญญา ๖ ในคตินั้นเอง ครั้นรุ่งเช้าพระมหาเถระจึงไปสู่ หิมวันตประเทศด้วยฤทธิ์ ล้างหน้าทีสระอนาคต เทียวไปบิณฑบาตในอุตรกฐทวีป ฉันทอาหารเสร็จแล้วได้ไปยังที่อื่นต่อไป ได้ภัตตาหารเต็มบาตรแล้ว เอน้ำที่ สระอนาคตล้างหน้าแล้วและเคี้ยวไม้สีฟันชื่อ อนาคลดา แล้วจึงนำภัตและสิ่งของเหล่านั้นมายังพระภิกษุเหล่านั้นที่ยังไม่บรรลุธรรมอันวิเศษ แล้วกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย บิณฑบาตนี้ผมนำมาจากแคว้นอุตรกฐ น้ำและไม้สีฟันนี้นำมาจากหิมวันตประเทศ ท่านทั้งหลายจงฉันทาอาหารนี้

บำเพ็ญ สมณธรรมเถิด ผมจะอุปฐากพวกท่านอย่างนี้ตลอดไป ภิกษุเหล่านั้นได้ฟัง แล้วจึงกล่าวว่า พระคุณเจ้าขอรับ พระคุณเจ้าทำกิจเสร็จแล้ว พวกกระผม แม้เพียงสนทนากับพระคุณเจ้าก็เสียเวลา อยู่แล้ว บัดนี้ ขอพระคุณเจ้าอย่ามาหา พวกกระผมอีกเลย พระมหาเถระนั้นเมื่อไม่สามารถจะให้ภิกษุ เหล่านั้นยินยอม ได้โดยวิธีใด ๆ ก็หลีกไป

แต่นั้นบรรดาภิกษุเหล่านั้นรูปหนึ่ง โดยล่องไป ๒-๓ วันได้เป็น พระอนาคามีได้อภิญญา ๕ ภิกษุนั้นก็ได้ทำเหมือนอย่างเช่นที่พระเถระที่บรรลุพระอรหัตทำเหมือนกัน ครั้นถูกภิกษุที่เหลือที่ยังไม่ บรรลุธรรมใด ๆ ห้ามก็กลับไปเช่นเดียวกัน ภิกษุที่เหลือ ๕ องค์นั้น ครั้นถึงวันที่ ๗ จากวันที่ขึ้นไปสู่ ภูเขาก็ยังไม่บรรลุคุณวิเศษไร ๆ จึงมรณภาพแล้วก็ไปเกิดในเทวโลก ฝ่ายพระเถระผู้เป็นชีนาสพท์ ปรินิพพานในวันนั้นนั่นเอง ท่านที่เป็นพระอนาคามีได้บังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส เทพบุตรทั้ง ๕ เสวยทิพย์สมบัติใน สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้นกลับไปกลับมา กำเนิดเป็นกุมารกัสสปะในสมัยพระ สมณโคตมพุทธเจ้า

ในพุทธอุปบาทกาลนี้ จูติจากอัฐภาพนั้นแล้ว บังเกิดในมนุษย์โลก ในบรรดาชน ๕ คน เหล่านั้น คนหนึ่งไปเป็น โอรสเจ้ามัลละนามว่าปุกกุสะ (ต่อมาได้พบพระพุทธองค์ ได้ฟังธรรมและ ประกาศตนเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต) คนหนึ่งชื่อว่า พาหิยทารุจิริยะ คนหนึ่งชื่อว่าทัฬหมัลล บุตร (ต่อมาได้ออกบวชและบรรลุเป็นพระอรหันต์เป็นเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุผู้จัดแจงเสนาสนะ) และ คนหนึ่งชื่อว่า สภียปริพพาชก (ต่อมาได้พบพระพุทธองค์ ทูลขอบรพชาและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ รูปหนึ่ง)

อีกคนหนึ่งมาเกิดในกรุงตักกสิลา แคว้นคันธาระ ชื่อว่ากุมารกัสสปะ มารดาของพระเถระ นั้น เป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ มีกุลศลมุลอันสั่งสมมาแต่เดิมเป็นอันมาก กำเนิดมาเป็นปัจฉิมภ วิกสัตว์ (สัตว์ผู้มีภพนี้เป็นภพสุดท้าย-จะไม่มาเกิดอีก) มีอุปนิสัยแห่งพระอรหัตอยู่เต็มในหทัยของนาง ครั้นนั้น เมื่อเติบโตใหญ่แล้วธิดาของเศรษฐีนั้นไม่ยินดีในการครองเรือน มีความประสงค์จะบวชอยู่เป็น นิตย จึงกล่าวกะบิดามารดาว่า ข้าแต่คุณพ่อและคุณแม่ จิตใจของข้าพเจ้าไม่ยินดีในฆราวาส ข้าพเจ้า มีความประสงค์จะบวชในพระพุทธศาสนาอันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ท่านทั้งหลาย จงให้ข้าพเจ้า บวชเถิด บิดามารดากล่าวว่า แม่ เจ้าพูดอะไรอย่างนั้น ตระกูลเรานี้มีทรัพย์สมบัติมาก และเจ้าก็เป็น ธิดาคนเดียวของเราทั้งหลาย เจ้าไม่ควรจะบวช นางแม่จะอ่อนวอนอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่ได้อนุญาตให้ บรพชาจากบิดามารดา จึงคิดว่า ช่างเถอะ เราจะรอดต่อไปจนกระทั่งเราแต่งงาน เมื่อแต่งงานแล้วเรา จะขออนุญาตสามีเพื่อออกบวช

นางเจริญวัย แต่งงานแล้วไปอยู่ในตระกูลของสามี ซึ่งเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมครองเหยา เรือน ต่อมานางก็ตั้งครรรค์ โดยที่นางไม่รู้ตัวว่าตั้งครรรค์ ในครั้งนั้น ก็เกิดมีงานนักขัตฤกษ์ขึ้นในพระ นครเป็นงานใหญ่ ชาวพระนครทั้งสิ้นพากันเล่นงานนักขัตฤกษ์ ทว่าทั้งพระนครก็ได้มีการประดับ ประดาตกแต่งเหมือนดังเทพนคร แม้งานนักขัตฤกษ์นั้นจะยิ่งใหญ่ถึงเพียงนั้น แต่นางก็ไม่สนใจประดับ

ประดาร์่างกายตนให้สวยงาม เทียวไปด้วยการแต่งกายตามปรกตินั่นเอง สามิจึงกล่าวกะนางว่า นี่เธอ พระนครทั้งสี่มีงานนักขัตฤกษ์ที่ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนี้ แต่เธอไม่ปฏิบัติร่างกาย ไม่ทำการตกแต่ง เพราะเหตุใดหรือ นางจึงกล่าวว่า ข้าแต่พี่ท่าน ร่างกายนั้นเต็มด้วยซากศพ ๓๒ ประการที่เดียว ประโยชน์อะไรด้วยร่างกายนี้ที่ประดับแล้ว เพราะกายนี้ เทวดา พรหมไม่ได้นิรมิต ไม่ใช่สำเร็จด้วยทองด้วยแก้ว มณี แต่เต็มไปด้วยคุณ ไม่สะอาด มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด มีการขัดสีและการนวดพื้นเป็นนิตย์ และมีการแตกทำลายและการกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา เป็นเหตุแห่งความโศก เป็นที่อยู่อาศัยแห่งโรค ทั้งปวง เป็นที่รับของเสียภายใน ไหลออกภายนอกเป็นนิตย์ เป็นที่อยู่ของหมู่หนอนหลายตระกูลมีความตายเป็นที่สุด

ข้าแต่พี่ท่าน ข้าพเจ้าจักประดับประดาร์่างกายนี้ไปเพื่ออะไร การกระทำความประดับกายนี้ ย่อมเหมือนกระทำจิตรกรรมภายนอกหม้อ คุณ เศรษฐีบุตรได้ฟังคำของนางดังนั้นจึงกล่าวว่า เธอเห็นโทษทั้งหลายแห่งร่างกายนี้ เพราะเหตุใดจึงไม่บวช นางกล่าวว่า ข้าแต่พี่ท่าน ถ้าท่านยอมให้ข้าพเจ้าได้บวช ก็จะมีบวชวันนี้แหละ เศรษฐีบุตรกล่าวว่า ดีแล้ว ฉันจักให้เธอบวช แล้วจึงบำเพ็ญทาน แล้วนำไปสำนักของภิกษุณีด้วยบริวารเป็นอันมาก

นางได้บวชในสำนักของภิกษุณีผู้เป็นฝักฝ่ายของพระเทวทัต ครั้นนั้น เมื่อครรถ์ของนางแก่แล้ว ภิกษุณีทั้งหลายเห็นความที่อินทรีย์ทั้งหลายแปรเป็นอื่นไป ความที่หลังมือและเท้าบวม และความที่ท้องใหญ่ขึ้น จึงถามนางว่า นีรูปร่างเธอเหมือนสตรีมีครรภ์ นี่เป็นเรื่องอย่างไรกัน ภิกษุณีนั้นกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าก็ไม่รู้ว่าเป็นเรื่องใด แต่ศีลของข้าพเจ้ายังบริบูรณ์อยู่ ลำดับนั้น ภิกษุณีเหล่านั้นจึงนำนางภิกษุณีนั้นไปยังสำนักของพระเทวทัต ถามพระเทวทัตว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า กุลธิดานี้ไม่สามารถทำให้สามีโปรดปรานได้จึงได้บรรพชา ก็บัดนี้ ครรถ์ของนางปรากฏ ข้าพเจ้าทั้งหลายยอมไม่รู้ว่ากุลธิดานี้ได้ตั้งครรภ์ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ หรือในเวลาบวชแล้ว บัดนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะกระทำอย่างไร

เพราะความที่ตนไม่รู้ และเพราะขาดขันติ เมตตา และความเอ็นดู พระเทวทัตจึงคิดอย่างนี้ว่า ความครหานินทาจักเกิดแก่เราว่า ภิกษุณีผู้อยู่ในฝ่ายของพระเทวทัตมีครรภ์ แต่พระเทวทัตกลับเพิกเฉยเสีย เราให้ภิกษุณีนี้สึกจึงจะควร พระเทวทัตนั้นก็ไม่ได้พิจารณาให้ถี่ถ้วนรอบคอบ กล่าวว่า พวกท่านจงให้ภิกษุณีนั้นสึกเสีย ภิกษุณีเหล่านั้นฟังคำของพระเทวทัตแล้ว ลุกขึ้นไหว้แล้วไปยังสำนัก

ภิกษุณีสาวเมื่อทราบว่พระเทวทัตตัดสินใจให้ตนสึกเสียจากเพศบรรพชิต จึงกล่าวกะภิกษุณีทั้งหลายว่าท่านทั้งหลาย พระเทวทัตเถระไม่ใช่พระพุทธเจ้า เรามิได้บรรพชาในสำนักของพระเทวทัต เราบรรพชาในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นบุคคลเลิศในโลก อีกประการหนึ่ง การบรรพชาของเรานั้นกว่าจะเกิดขึ้นได้ก็ยากยิ่งนัก ท่านทั้งหลายอย่าทำให้การบรรพชานั้นอันตรธานหายไปเสียเลย มาเถิดท่านทั้งหลาย จงพาเราไปยังพระเชตวัน ในสำนักของพระศาสดา ภิกษุณีทั้งหลายจึงพา

ภิกษุณีสาวนั้นไปจากกรุงราชคฤห์ลั่นหนทาง ๔๕ โยชน์ถึงพระเชตวันมหาวิหารโดยลำดับ ถวายบังคม พระศาสดาแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

พระศาสดาทรงทราบว่ ภิกษุณีนี้ตั้งครรภในเวลาเป็นคฤหัสถ์เป็นแน่ แต่ถึงเป็นอย่างนั้น พวกเดียรถีย์จักได้โอกาสว่า พระสมณโคตมพาภิกษุณีที่พระเทวทัตทิ้งแล้วเที่ยวไปอยู่ เพราะฉะนั้น เพื่อจะตัดถ้อยคำนี้ ควรจะวินิจฉัยอธิกรณ์นี้ในท่ามกลางบริษัทซึ่งมีพระราชาอยู่ด้วย

ในวันรุ่งขึ้น จึงให้ทูลเชิญพระเจ้าโกศล และเชษฐมหาอนาถบิณฑิกเศรษฐี จุลอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขามหาอุบาสิกา และตระกูลใหญ่ ๆ อื่น ๆ ที่มีชื่อเสียง ครั้นในเวลาเย็น เมื่อบริษัททั้ง ๔ ประชุมกันแล้ว จึงตรัสเรียกพระอุบลีเถระมาว่า เธอจงไปชำระกรรมของภิกษุณีสาวนี้ ในท่ามกลางบริษัท ๔ พระเถระทูลรับพระดำรัสแล้ว จึงไปยังท่ามกลางบริษัท นั่งบนอาสนะที่เขาตกแต่งไว้เพื่อตน แล้วให้เรียกนางวิสาขามหาอุบาสิกามาตรงเบื้องพระพักตร์ของพระราชา ให้รับอธิกรณ์นี้ว่า คุณอนาถบิณฑิก ท่านจงไป จงทำให้รู้โดยถ่องแท้ว่า ภิกษุณีสาวนั้นบวชในเดือนโน้น วันโน้น แล้วจงรู้ว่าเธอมีครรภนี้ ก่อนหรือหลังบวช มหาอุบาสิการับคำแล้วจึงให้กั้นม่านขึ้น นางและนางภิกษุณีสาวนั้นอยู่ในม่าน นางได้ตรวจดูที่สุตมมือ เท้า สะตือ และท้องของภิกษุณีสาว ภายในม่าน นับเดือนและวัน รู้ว่านางได้ตั้งครรภในภาวะเป็นคฤหัสถ์โดยถ่องแท้ จึงไปยังสำนักของพระเถระแล้วบอกเนื้อความนั้น ครั้นนั้น พระเถระได้ทำให้ความเป็นผู้บริสุทธิ์ของนาง ให้ปรากฏขึ้นในท่ามกลางบริษัทแล้ว พระศาสดาได้ทรงสดับเรื่องนั้นแล้วตรัสประทานสาธุการว่าท่านพระอุบลีวินิจฉัยอธิกรณ์ถูกต้องดีแล้ว นางภิกษุณีนั้น เมื่อเป็นผู้บริสุทธิ์แล้วจึงให้ไว้ภิกษุสงฆ์และถวายบังคมพระศาสดา แล้วไปยังสำนักนั้นแล พร้อมกับภิกษุณีทั้งหลาย ต่อมา เมื่อนางภิกษุณีครรภแก่แล้ว ได้คลอดบุตรผู้มีมานุภาพมาก

ครั้นวันหนึ่ง พระราชาเสด็จไปโดยใกล้ ๆ สำนักของภิกษุณี ได้ทรงสดับเสียงทารก จึงตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลาย อำมาตย์ทั้งหลายรู้เหตุนี้จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ภิกษุณีสาวนั้นคลอดบุตรแล้ว นั้นเสียงของบุตรภิกษุณีสาวนั้นนั่นเอง พระราชาตรัสว่า แน่ะอำมาตย์ ชื่อว่าการปรณนิติตารกเป็นเครื่องกังวลสำหรับภิกษุณีทั้งหลาย พวกเราจักปรณนิติตารกนั้นเอง พระราชาทรงให้หมอบทารกนั้นแก่หญิงพื่อนทั้งหลาย ให้เติบโตโดยการบริบาลดูแลอย่างกุมาร ก็ในวันตั้งชื่อกุมารนั้น ได้ตั้งชื่อว่ากัสสป ในเวลาเมื่ออายุ ๗ ขวบ กุมารกัสสปนั้นก็ได้บวชในสำนักของพระศาสดา พอมีอายุ ๒๐ ปี บริบูรณ์ก็ได้อุปสมบท แต่เพราะท่านบวชเวลายังเป็นเด็กหนุ่ม เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พวกเธอจงเรียกกัสสปมา จงให้ผลไม้หรือของขบฉันอันนี้แก่กัสสป พวกภิกษุสงฆ์ก็ทูลถามว่า กัสสปองค์ไหน พระเจ้าข้า ตรัสว่ากุมารกัสสป กัสสปองค์เด็ก นะสิ เพราะได้รับขนานนามอย่างนี้ ตั้งแต่นั้นมา ท่านก็ถูกเรียกว่า กุมารกัสสป แม้ในเวลาที่ท่านแก่เฒ่าแล้ว อีกนัยหนึ่ง คนทั้งหลาย จำหมายท่านว่ากุมารกัสสป เพราะเหตุที่เป็นบุตรชุลีของพระราชาก็มี

อยู่มาวันหนึ่ง พระตถาคตเสด็จกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วเสด็จเข้าพระคันธกุฎี ภิกษุทั้งหลายรับพระโอวาทแล้ว ปฏิบัติธรรมอยู่ในที่พักของตน ใน

เวลาเย็น จึงมาประชุมกันในโรงธรรมสภา นั่งพรรณนาพระพุทธรูปว่า ดูก่อนอาวุธทั้งหลาย พระเทวทัตทำคนทั้งสอง คือ พระกุมารกัสสปเถระและพระเถรีให้พินาศ เพราะความที่ตนไม่รู้ และเพราะความไม่มีขันติและเมตตาเป็นต้น แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นปัจจัยแก่ท่านทั้งสองนั้น เพราะพระองค์เป็นพระธรรมราชา และเพราะทรงถึงพร้อมด้วยขันติพระเมตตา และความเอ็นดู

พระศาสดาเสด็จมายังโรงธรรมสภา ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ แล้วตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าด้วยเรื่องพระคุณของพระองค์เท่านั้น แล้วกราบทูลเรื่องทั้งปวงให้ทรงทราบพระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นปัจจัยและเป็นที่ยิ่งแก่ชนทั้งสองนี้ ในบัดนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ในกาลก่อน ก็ได้เป็นแล้วเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลายจึงทูลอ้อนวอนพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อต้องการให้เรื่องนั้นแจ่มแจ้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงชาดกเรื่อง นิโครธมิกชาดก

ครั้นจบแล้วพระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นที่พึ่งอาศัยของพระเถรีและพระกุมารกัสสป ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อนก็ได้เป็นที่พึ่งอาศัยแล้วเหมือนกัน ก็ครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดงแล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า เนื้อชื่อสาขะในครั้งนั้น ได้เป็นพระเทวทัต แม้บริษัทของเนื้อสาขะนั้น ก็ได้เป็นบริษัทของพระเทวทัตนั้นแหละ แม่นเนื้อในครั้งนั้น ได้เป็นพระเถรี ลูกเนื้อในครั้งนั้นได้เป็นพระกุมารกัสสป พระราชาได้เป็นอนานนท์ ส่วนพระยาเนื้อชื่อวานิโครธ ได้เป็นเราเองแล

มารดาพระกุมารกัสสปบรรลุพระอรหัต

ตลอดระยะเวลา ๑๒ ปี ตั้งแต่วันที่พระเจ้าโกศลได้นำพระเถระนั้นไปอุปถัมภ์แล้ว นางภิกษุณีผู้เป็นมารดา ผู้มีทุกข์เพราะบุตรโดนพรากไปจากอก น้ำตาไหลออกจากนัยน์ตาทั้งสองของนางตลอด ๑๒ ปี นางเมื่อเดินออกไปเพื่อบิณฑบาต ก็เดินบิณฑบาตด้วยหน้าอันชุ่มไปด้วยน้ำตาที่เดียว วันหนึ่ง ระหว่างที่นางเดินอยู่บนถนนเพื่อบิณฑบาต พร้อมกับรำลึกถึงบุตรของตนอยู่ ก็ได้พบพระเถระในระหว่างทาง ครั้นพอเห็นพระเถระที่ตนรำลึกถึงอยู่ตลอดเวลา จึงร้องว่า “ลูก ลูก” วิ่งเข้าไปเพื่อจะจับพระเถระ ชวนกายล้มลงแล้ว นางมีถันหลังน้ำนมอยู่ ลูกขึ้นมีจิวรเปียก ไปจับพระเถระแล้ว พระเถระจึงคิดว่า “ถ้าเราจักพูดกับมารดานี้ด้วยถ้อยคำอันไพเราะแล้ว นางจักฉิบหายเสีย เราจักเจรจากับมารดานี้ ด้วยคำอันกระด้างเทียว” คิดดังนั้นแล้วพระเถระจึงกล่าวกะนางภิกษุณีผู้เป็นมารดานั้นว่า “ท่านมัวเทียวทำอะไรอยู่ ? จึงไม่อาจตัดแม้มาตราว่าความรักได้” นางคิดว่า “โอ ถ้อยคำของพระเถระหยาบคาย ” จึงกล่าวว่า “พ่อ พ่อพูดอะไร ?” พระเถระก็กล่าวเหมือนอย่างเดิมนั้นนั่นแหละ นางภิกษุณีจึงคิดว่า “เราไม่อาจดกกลั่นน้ำตาไว้ได้สิ้น ๑๒ ปี เพราะเหตุแห่งบุตรนี้ แต่บุตรของเรา มีหัวใจกระด้าง ประโยชน์อะไรของเราด้วยบุตรนี้” จึงทักใจ ตัดความเสนาหาในบุตรแล้ว บำเพ็ญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตผลในวันนั้นนั่นเอง

ทำมหาพรตมาแสดงอุบายถามปัญหาธรรม ๑๕ ข้อ

จำเดิมแต่บวชแล้ว ท่านก็บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐาน และศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรวจนะ แต่ก็ยังไม่ได้มรรคผลอันใด กล่าวถึงพระเถระที่ร่วมปฏิบัติธรรมอยู่บนยอดเขาในชาติก่อนสมัย พระกัสสปพุทธเจ้าครั้งกระโน้น และบรรลุดุธรรมเป็นพระอนาคามี เมื่อสิ้นชีวิตลงก็ได้ไปบังเกิดใน พรหมโลกชั้นสุทธาวาส ตรวจสอบพรหมสมบัติของตน ก็นึกรำลึกถึงเรื่องราวก่อนที่ตนจะมาเกิดในพรหม โลก รำลึกถึงเรื่องที่ตนขึ้นไปยังภูเขาก็ก็นึกสรรเสริญ เห็นที่บำเพ็ญสมณธรรมแล้ว จึงนึกถึงสถานที่ที่ คนที่เหลืออีก ๖ คนไปเกิด ก็รู้ว่าท่านหนึ่งปรินิพพานแล้ว และรู้ว่า นอกนี้อีก ๕ คนไปบังเกิดใน เทวโลกชั้นกามาวจร

ครั้นเวลาต่อมาก็ได้รำลึกถึงคนทั้ง ๕ เหล่านั้นอีก ก็สงสัยว่าเวลานี้คนทั้ง ๕ เหล่านั้นไป บังเกิดในที่ไหนหนอ เมื่อตรวจดูจึงได้เห็นพระกุมารกัสสป คิดว่า สหายของเรากำลังลำบากในการ เจริญวิปัสสนา เราจักไปแสดงทางแห่งวิปัสสนาแก่เธอ กระทำอุบายให้บรรลุมรรคผล ดังนี้แล้ว จึงแต่ง ปัญหาขึ้น ๑๕ ข้อ แล้วไปปรากฏภายในสถานที่อยู่ของพระกุมารกัสสปเถระ ในเวลาหลังเที่ยงคืน พระเถระเห็นแสงสว่างจากรัศมีของทำมหาพรตมา จึงถามว่า ใครอยู่ที่นั่น มหาพรตตอบว่า เราคือ พรหม ผู้กระทำความสมณธรรมกับท่านมาแต่ก่อน บรรลุนาคามีผล แล้วบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส พระเถระถามว่า ท่านมาด้วยการงานอะไรเล่า มหาพรตบอกปัญหาเหล่านั้น เพื่อแสดงเหตุที่ตนมา แล้วกล่าวว่า ท่านจงเล่าเรียนปัญหาเหล่านี้ เมื่ออรุณขึ้น ก็จงเข้าไปเฝ้าพระตถาคต ถวายบังคมแล้วทูล ถวายถาม ด้วยว่านอกจากพระตถาคตแล้ว ผู้อื่นที่สามารถแก้ปัญหานั้น ไม่มีดอก แล้วก็กลับไปยังพรหม โลกตามเดิม

วันรุ่งขึ้น พระเถระจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามปัญหาตามที่ มหาพรตได้กล่าวไว้ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ปัญหา ๑๕ ข้อ

พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า ดูกรภิกษุ จอมปลวก นั้นเป็นชื่อของกายนี้ อัน ประกอบด้วยมหาธาตุรูปทั้ง ๔ ซึ่งมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส ไม่เพียง ต้องอบรม ต้องนวดพื้น มีอันทำลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดาอย่างไรชื่อว่าพนควันใน กลางคืนนั้น ดูกรภิกษุ ได้แก่การที่บุคคลปรารภการทำงานในกลางวัน แล้วตริกถึง ตรวงถึงในกลางคืน นี้ ชื่อว่าพนควันในกลางคืนอย่างไรชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน นั้น ดูกรภิกษุ ได้แก่การที่บุคคลตริกถึง ตรวงถึง (การทำงาน) ในกลางคืน แล้วยอมประกอบการทำงานในกลางวัน ด้วยกาย ด้วยวาจา นี้ชื่อว่าลูก โพลงในกลางวันพราหมณ์ นั้น เป็นชื่อของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สุเมธะนั้น เป็นชื่อ ของเสขภิกษุศาคตรา นั้นเป็นชื่อของปัญญาอันประเสริฐ จงชุด นั้นเป็นชื่อของการปรารภความเพียรลิม สลัก นั้น เป็นชื่อของอวิชชาอธิบายดังนี้พอสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดังศาคตรา ยกลิ้มสลักขึ้น คือจง ละอวิชชาเสีย จงชุดมันขึ้นเสีย อิง นั้น เป็นชื่อแห่งความคับแค้นด้วยอำนาจความโกรธ อธิบายดังนี้

พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกอึ่งขึ้นเสีย คือจงละความคับแค้นด้วยอำนาจความโกรธเสีย จงขุดมันเสีย ทาง ๒ แพร่ง นั้น เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉา อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรากันทาง ๒ แพร่งเสีย คือจงละวิจิกิจฉาเสีย จงขุดมันเสีย หม้อกรองน้ำต่าง นั้น เป็นชื่อของนิวรรณ์ ๕ คือ กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิทนิวรรณ์ อุทัจจกุกกัจฉนิวรรณ์ วิจิกิจฉานิวรรณ์ อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกหม้อกรองน้ำต่างขึ้นเสีย คือจงละนิวรรณ์ ๕ เสีย จงขุดขึ้นเสีย เตา นั้น เป็นชื่อของอุปาทานชั้น ๕ คือ รูปุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น สัตถูปาทานชั้นสังขารูปาทานชั้น วิญญาณูปาทานชั้น อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกเตาขึ้นเสียคือ จงละอุปาทานชั้น ๕ เสีย จงขุดขึ้นเสีย เชียงहनเนื้อ นั้น เป็นชื่อของกามคุณ ๕ คือ รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ น้าปรารธนา น้าใคร่ น้าพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงอันจะพึงรู้แจ้งด้วยโสทกลิ่นอันจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ .. รสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยชีวหา .. โผฏฐัพพะอันจะพึงรู้แจ้งด้วยกายน้าปรารธนา น้าใคร่ น้าพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด อธิบายดังนี้พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกเชียงहनเนื้อเสีย คือ จงละกามคุณ ๕ เสีย จงขุดขึ้นเสีย ขึ้นเนื้อ นั้น เป็นชื่อของนันทิราคะ อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกขึ้นเนื้อขึ้นเสีย คือ จงละนันทิราคะ จงขุดขึ้นเสีย นาค นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้ชีณาสพ อธิบายดังนี้ นาคจงหยุดอยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบน้อมต่อนาคดังนี้ พระเถระเล่าเรียนโดยทำนองที่พระศาสดาตรัสไว้ ไปป่าอันธวันเจริญวิปัสสนาแก่กล้า จิตจึงพ้นจากอัสวะกิเลส ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทานโดยประการทั้งปวง ก็บรรลुพระอรหัตเหตุบัญญัติเรื่องการนับอายุครบบวช

สมัยหนึ่ง ท่านพระกุมารกัสสปเมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปี (รวมอายุที่อยู่ในครรภ์มารดา) จึงได้อุปสมบท ต่อมาท่านได้มีความดำริว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า บุคคลมีอายุหย่อน ๒๐ ปี ภิกษุไม่พึงอุปสมบทให้ ก็เรามีอายุครบ ๒๐ ทั้งอยู่ในครรภ์ จึงได้อุปสมบท จะเป็นอันอุปสมบทหรือไม่หนอ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตดวงแรกใดเกิดแล้วในอุทรมารดา วิญญาณดวงแรกปรากฏแล้วอาศัยจิตดวงแรก วิญญาณดวงแรกนั้นนั่นแหละเป็นความเกิดของสัตว์นั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทกุลบุตรมีอายุครบ ๒๐ ปี ทั้งอยู่ในครรภ์ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคมหาสาวกผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร ในอรรถกถาหาเวทลสูตร ได้กล่าวไว้ว่า พระเถระผู้มีปัญญามากนั้น เมื่อตั้งปัญหาขึ้นเองแล้วจะตัดสินปัญหานั้นเสียเอง ก็สามารถแต่งพระสูตรนั้นตั้งแต่เริ่มต้นให้จบได้ ก็แหละบางคนอาจตั้งปัญหาขึ้นได้ แต่ตัดสินไม่ได้ บางคนตัดสินได้ แต่ตั้งขึ้นไม่ได้ บางคนไม่ได้ทั้งสองอย่าง บางคนก็ได้ทั้งสองอย่าง ในคนเหล่านั้น มีพระเถระที่เป็นได้ทั้งสองอย่างอยู่หลายองค์ทีเดียว พระเถระหลายรูปที่บรรลุฐานะพิเศษในศาสนานี้คือ พระสารีบุตรเถระ พระมหาจักจายนเถระ พระปุลณเถระ พระกุมารกัสสปเถระ พระอานนท์เถระ และพระมหาโกฏฐิกเถระ ในส่วนของ

พระกุมารกัสสป อรรถกถานั้นกล่าวว่า ภิกษุที่มีปัญญาน้อย เมื่อจะกล่าวธรรมกถาก็ดำเนินไปอย่าง สะเปะสะปะ เหมือนคนตาบอดถือไม้เท้าเดินสะเปะสะปะ และเหมือนคนไต่สะพานไม้ที่เดินไปได้เพียง คนเดียว. แต่ผู้มีปัญญามาก ยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วชักเอาข้อเปรียบเทียบแลเหตุผลมารวมทำ ให้พระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระพุทธานุศาสน์ ซึ่งมีทั้งแบบต่ำและแบบสูงแสดงอยู่. ก็เพราะความเป็นผู้มี ปัญญามาก พระกุมารกัสสปเถระ จึงยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วนำเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุผล มาประกอบเข้ากับบทเหล่านั้น ทำให้พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระพุทธานุศาสน์ มีทั้งแบบต่ำและแบบสูง แสดงอยู่ เหมือนทำให้ดอกไม้ห้าสีบานอยู่ในสระธรรมชาติ หรือเหมือนจุดตะเกียงน้ำมัน พันไส้ให้ โพลงอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ฉะนั้น อรรถกถาอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า ท่านพระเถระเมื่อจะกล่าวธรรมกถา แก่บริษัท ๔ ไม่ว่าจะบริษัทจะมากก็ตาม หรือไม่มากก็ตาม พระธรรมกถานั้นจะพร้อมไปด้วยอุปมาและ เหตุทั้งหลาย กล่าวเสียอย่างวิจิตรทีเดียว นั้น เมื่อครั้งท่านแสดงสูตรประดับประดาอุปมาต่าง ๆ เป็น อันมาก แก่เจ้าปายาสี จนเจ้าปายาสี ละทิฏฐิที่ผิดเสียได้ พระศาสดาทรงทำ พระสูตรนั้นให้เป็นอรรถ ุบายปิดต้นเรื่อง จึงทรงสถาปนาท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดเหล่าภิกษุสาวกผู้กล่าวธรรมได้ วิจิตร ในพระศาสนานี้แล

พระเถระกับการถือธุดงค์วัตร เล่ากันมาว่า พระมหาอนุกรมกัสสปเถระ ผู้ถือโอสถานิกังค ุรงค์อยู่ในป่าเข้ามาตลอด ๖๐ ปี ภิกษุอื่นแม้แต่รูปเดียวก็ไม่รู้ ด้วยเหตุ นั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า เราอยู่ ในป่าเข้ามาตลอด ๖๐ ปีรอด ภิกษุผู้เป็นเพื่อน ก็ไม่รู้เรา โอเราเป็นยอดของผู้ถือการอยู่ป่าเข้าเป็นวัตร เกิดร่วมสมัยกับพระโพธิสัตว์ ท่านได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์ ดังที่ปรากฏในชาดก คือ เกิดเป็น ลูกนางเนื้อ พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระยาเนื้อชื่อนิวโคธ ใน นิโครธมิตชาดก พระเถระ โปรตเจ้าปายาสีให้พ้นจากมิจฉาทิฏฐิ

เรื่องที่พระเถระทรมานเจ้าปายาสี ปรากฏอยู่ในปายาสีราชัญญสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่มี ความสำคัญอีกสูตรหนึ่งเกี่ยวกับ ความเห็นผิดว่า ชาติหน้าไม่มี ผลบุญบาปกรรมไม่มี ฯ เป็นพระสูตรที่ พระเถระใช้วิธีแตงนิทานอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบให้เข้าใจ ซึ่งวิธีดังกล่าวได้เป็นแบบอย่างให้แก่พระ อรรถกถาจารย์ในรุ่นหลัง ได้นำแบบอย่างมาใช้ขยายความในพระสูตรในกาลต่อมา เช่น ในมิลินท์ ปัญหา เป็นต้นฯ พระสูตรนี้ไม่ค่อยมีใครรู้จักชื่อสูตรเท่าไร แต่มีความสำคัญน่าศึกษาเป็นอย่างมาก ซึ่ง กล่าวถึงพระกุมารกัสสปได้แสดงแก่พระเจ้าปายาสีซึ่งครองเสตัพยนคร ดังมีความย่อดังนี้

สมัยหนึ่ง ท่านพระกุมารกัสสปเที่ยวจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป เมื่อถึงนครแห่งชาวโกศลชื่อเสตัพยะ ท่านพระกุมารกัสสปก็ได้พักอยู่ ณ ป่าไม้ สีเสียดด้านเหนือนครเสตัพยะ ก็สมัยนั้น เจ้าปายาสี ผู้ครองเสตัพยนครซึ่งคับคั่งด้วยประชาชน และ หมูสัตว์ สมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งเป็นราชสมบัติอันพระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชทานปูน บำเหน็จให้ เจ้าปายาสีนั้นมีความเห็นอันผิด ๆ ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบาก ของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วไม่มี ฯ พราหมณ์และคฤหบดีชาวนครเสตัพยะ ซึ่งเคยได้ยินกิตติศัพท์อัน

งามของท่านกุมารกัสสปองค์นั้นว่า เป็นบัณฑิต ฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำอันวิจิตร มีปฏิภาณดี เป็นพระอรหันต์ เมื่อได้ทราบข่าวว่า ท่านพระกุมารกัสสปะ สาวกของพระสมณโคดม เทียวจาริกมาถึงนครเสตัพพะพักอยู่ ณ ป่าไม้สีเขียว ด้านเหนือนคร ก็คิดว่าการได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมเป็นการดี จึงพากันออกจากนครเป็นหมู่ๆ บ่ายหน้าทางทิศอุดรไปยังป่าไม้ สีเขียว ๆ สมัยนั้น เจ้าปายาสีทรงพักผ่อนอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน ได้เห็นพราหมณ์และคฤหบดี พากันออกจากนครเป็นหมู่ๆ บ่ายหน้าไปทางทิศอุดร จึงเรียกนายนักการมาถามว่า พวกเหล่านั้นไปไหนกัน ๆ นายนักการทูลตอบว่า พวกนั้นพากันไปเพื่อดูท่านกุมารกัสสป ผู้เป็นสาวกของพระสมณโคดมฯ เจ้าปายาสี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเข้าไปบอกพวกเขาว่า ขอให้ท่านทั้งหลายจงรอก่อน เจ้าปายาสีจะเข้าไปหาพระสมณกุมารกัสสปด้วย เมื่อก่อนนี้พระกุมารกัสสปได้ทำให้พราหมณ์และคฤหบดี ผู้เขลา ไม่ฉียบแหลม เหล่านี้ให้เข้าใจว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ พ่อนักการ ความจริงนั้น โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วไม่มี ๆ นักการจึงไปดำเนินการตามรับสั่งของเจ้าปายาสี ๆ ลำดับนั้น เจ้าปายาสีแวดล้อมด้วยชาวนครเสตัพพะ จึงเสด็จเข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปยังป่าไม้สีเขียว แล้วได้ตรัสกะท่านพระกุมารกัสสปอย่างนี้ว่า "ดูกรท่านกัสสป ข้าพเจ้ามีวาทะอย่างนี้ มีที่รู้อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี" ท่านพระกุมารกัสสปกลวยพรว่า "ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะขอย้อนถามบพิตรว่า พระจันทร์ และพระอาทิตย์นี้อยู่ในโลกนี้หรือในโลกหน้า เป็นเทวดาหรือมนุษย์" เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป พระจันทร์และพระอาทิตย์นี้ อยู่ในโลกหน้ามิใช่ โลกนี้ เป็นเทวดา ไม่ใช่มนุษย์" ท่านพระกุมารกัสสป : ดูกรบพิตร ถ้าอย่างนั้น ก็ต้องเป็นอย่างนี้ว่าโลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วมีอยู่" เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้ายังคง มีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบาก ของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี" ท่านพระกุมารกัสสป : ดูกรบพิตร ก็เรื่องซึ่งเป็นเหตุให้บพิตรยังคงมีความเห็นอยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ" ๆ

กล่าวด้วยโทษของอกุศลกรรมบถ เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป เหล่าคนที่ข้าพเจ้ารู้จักในโลกนี้ ที่เป็นคนชั่ว ประพฤติชั่ว เมื่อคนเหล่านั้นป่วยหนัก ข้าพเจ้าเข้าไปหาคนเหล่านั้น แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย มีสมณะพวกหนึ่งกล่าวว่า บุคคลที่ทำชั่ว เมื่อตายก็ย่อมตกนรก พวกท่านก็เป็นผู้ประพฤติชั่ว เมื่อท่านตายเมื่อไร ขอจงมาบอกเรา พวกเหล่านั้นก็รับคำ แต่คนพวกนั้นเมื่อตายลงแล้ว ก็ไม่เห็นมีผู้ใดมาบอกเราเลยว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วมีอยู่ ดูกรท่านกัสสป ปริยายแม้นี้แล เป็นเหตุให้ ข้าพเจ้ายังคงมี ความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี" ๆ

กล่าวด้วยข้ออุปมาด้วยโจร พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะขอย้อนถามบพิตรในข้อนี้ ว่าเมื่อท่านจับโจรร้ายได้ รับสั่งให้นำตัวไปประหารชีวิต โจรนั้นขอผ่อนผันจาก

นายเพชรฆาตว่า ขอท่านจงรอนจนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่ ญาติมิตรของข้าพเจ้าก่อน นายเพชรฆาตนั้นจะผ่อนผันให้ หรือจะพึงตัดศีรษะโจรผู้กำลังอ่อนวอนอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป ที่แก่นายเพชรฆาตจะพึงตัดศีรษะโจร นั้นผู้กำลังอ่อนวอนอยู่ที่เดียว ฯ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร กิโระซึ่งเป็นมนุษย์ยังไม่ได้ได้รับความผ่อนผันในนายเพชรฆาตผู้เป็น มนุษย์เช่นนั้นเลย คนผู้ประพฤติชั่วเหล่านั้น เมื่อตายแล้ว โฉนจะได้รับการผ่อนผันจากนายนิบาลในนรกเล่าว่าจักขอผ่อนผันให้มาแจ้งแก่ท่านเสียก่อนว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผิดเกิดขึ้น มีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผิด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ

กล่าวด้วยอานิสงส์ของกุตถกรรมบถ ดูกรท่านกัสสป เหล่าคนที่ข้าพเจ้ารู้จักในโลกนี้ ที่เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อคนเหล่านั้นป่วยหนัก ข้าพเจ้าเข้าไปหาคนเหล่านั้น แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย มีสมณะพวกหนึ่งกล่าวว่า บุคคลที่ทำดี เมื่อตายก็ย่อมจะเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ พวกท่านก็เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อท่านตายเมื่อไร ขอจงมาบอกเรา พวกเหล่านั้นก็รับคำ แต่คนพวกนั้น เมื่อตายลงแล้ว ก็ไม่เห็นมีผู้ใดมาบอกเราเลยว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผิดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ดูกรท่านกัสสป ปริยายแม่นี้แล เป็นเหตุให้ ข้าพเจ้ายังคงมี ความเห็นอยู่ อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผิดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว ไม่มี ฯ

กล่าวด้วยอุปมาด้วยหลุมคูถ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมาจักยกอุปมาถวายบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษตกลงไปในหลุมอุจจาระจนจนมิดศีรษะ เมื่อได้ช่วยบุรุษนั้นขึ้นมาแล้ว ชัดล้างชำระกายจนสะอาด ประพรมเครื่องหอมต่าง ๆ ให้แต่งกายด้วยเสื้อผ้าใหม่อันวิจิตร แล้วเชิญขึ้นสู่ปราสาทบำรุงด้วยกามคุณ ๕ ท่านคิดว่าบุรุษนั้นจะยอมลงสู่หลุมอุจจาระอีกหรือไม่ และเพราะเหตุไร ฯ เจ้าปายาสี : บุรุษนั้นยอมไม่ปรารถนาลงสู่หลุมอุจจาระอีกเป็นแน่ เพราะหลุมอุจจาระทั้งไม่สะอาด ทั้งมีกลิ่นเหม็น ทั้งน่าเกลียด ทั้งเป็นสิ่งปฏิกูล ฯ พระกัสสปเถระ : ฉะนั้นแหละ บพิตร พวกมนุษย์นับเป็นผู้ไม่สะอาด ทั้งนี้ว่าเป็นสิ่งปฏิกูลของ พวกเทวดา กลิ่นมนุษย์ย่อมเหม็นฟุ้งไปในหมู่เทวดาตลอดร้อยโยชน์ เหล่าคนที่เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีลเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์แล้ว พวกเขาจักมาทูลพระ องค์ได้ละหรือว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผิดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ดูกรบพิตร โดยปริยายของบพิตรนี้แล ต้องเป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผิดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรม ที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผิด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ

กล่าวด้วยอานิสงส์ศีล ๕ ดูกรท่านกัสสป เหล่าคนที่ข้าพเจ้ารู้จักในโลกนี้ ที่เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อคนเหล่านั้นป่วยหนัก ข้าพเจ้าเข้าไปหาคนเหล่านั้น แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย

มีสมณะพวกหนึ่งกล่าวว่า บุคคลที่ทำดี เมื่อตายก็ย่อมจะเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถึงความเป็นสหายกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ พวกท่านก็เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อท่านตายเมื่อไร เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถึงความเป็นสหายกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ ขอจงมาบอกเรา พวกเหล่านั้นก็รับคำ แต่คนพวกนั้นเมื่อตายลงแล้ว ก็ไม่เห็นมีผู้ใดมาบอกเราเลยว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ดูกรท่านกัสสป ปริยายแม้นี้แล เป็นเหตุให้ ข้าพเจ้ายังคงมี ความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ

พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะขอย้อนถามบพิตรในข้อนี้ ร้อยปีของมนุษย์เป็นวันหนึ่งคืนหนึ่ง ของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ พันปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ บุคคลที่ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อตายก็ย่อมจะเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถึงความเป็นสหายกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถ้าพวกเขาคิดอย่างนี้ว่า รอเวลาที่พวกเราซึ่งเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ บำเรออยู่ตลอดสองคืนสองวัน หรือสามคืนสามวันก่อน จะพึง ไปทูลเจ้าปายาสีว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ พวกเขาจะพบท่านหรือไม่หนอ ฯ เจ้าปายาสี : หามิได้ ท่านกัสสป ด้วยว่า พวกเราถึงจะทำกาละไปนานแล้วก็จริง แต่ใครเล่า บอกความข้อนี้แก่ท่านกัสสปว่า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอยู่ หรือว่า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนเท่านี้ พวกเรามีได้เชื่อต่อท่านกัสสปว่า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอยู่ หรือว่าพวกเทวดาชั้น ดาวดึงส์มีอายุยืนเท่านี้ ฯ

กล่าวด้วยอุปมาด้วยคนบอดแต่กำเนิด พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดแต่กำเนิด เขา จะพึงพูดอย่างนี้ว่า รูปสีด้า สีขาว ฯลฯ รูปดาว พระจันทร์ พระอาทิตย์ ฯลฯ ไม่มี ผู้ที่เห็นรูปสีด้า สีขาว ฯลฯ รูปดาว พระจันทร์ พระอาทิตย์ก็ไม่มี เราไม่รู้สิ่งนี้ เราไม่เห็นสิ่งนี้ เพราะฉะนั้น สิ่งนั้นจึงไม่มี ดูกรบพิตร บุคคลจะพึงพูดดังนั้น หรือหนอ ฯ

เจ้าปายาสี : หามิได้ ท่านกัสสป รูปเหล่านั้นมีอยู่ ผู้ที่เห็น รูปเหล่านั้นก็มีอยู่ ดูกรท่านกัสสป บุคคลนั้น จะพึงพูดว่า เราไม่รู้สิ่งนี้ เพราะฉะนั้นสิ่งนั้นจึงไม่มี ดังนี้หาได้ไม่ ฯ

พระกัสสปเถระ : ฉะนั้นแหละ บพิตร บพิตรย่อมปรากฏเหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด ดูกรบพิตร สมณพราหมณ์พวกใด อยู่เสนาสนะอันสงัดในป่า เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์แล้ว ย่อมแลเห็นทั้งโลกนี้ทั้งโลกหน้า และเหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้น บุคคลจะพึงเห็นได้ด้วยประการฉะนี้แล หาเหมือนดังที่ พิตรทรงทราบด้วยมังสจักขุนี้ไม่ ฯ

เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ

กล่าวด้วยสมณพราหมณ์ผู้มีศีล ดูกรท่านกัสสป ข้าพเจ้าได้เห็นสมณพราหมณ์ในโลกนี้ ซึ่งเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ยังประสงค์จะมีชีวิตอยู่ ไม่ประสงค์จะตาย ยังปรารถนาความสุข เกลียดความทุกข์ ข้าพเจ้ามี ความคิดเห็นว่า ถ้าท่านสมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมพวกนี้ทราบว่า เมื่อเราตายไปจากโลกนี้แล้วคุณงามความดีจักมีเช่นนี้แล้ว พวกท่านสมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม

พวกนี้ ก็จะทำการฆ่าตัวตายเสีย (เพื่อที่จะได้รับผลแห่งความดีนั้น) แต่เพราะเหตุที่ท่านสมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม พวกนี้ไม่ทราบว่ เมื่อเราตายไปจากโลกนี้แล้ว คุณงามความดีจักมี ฉะนั้น จึงยังประสงค์จะมีชีวิตอยู่ ไม่ประสงค์จะตาย ยังปรารถนา ความสุข เกลียดความทุกข์นี้แหละ ท่านกัสสป จึงเป็นเหตุให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ

กล่าวด้วยอุปมาด้วยพราหมณ์มีเมีย ๒ คน พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมาถวายบพิตร พราหมณ์คนหนึ่ง มีภริยาสองคน ภริยาคนหนึ่งมีบุตรมีอายุได้ ๑๒ ปี ภริยาอีกคนหนึ่งก็ตั้งครรภ์ จวนจะคลอด พราหมณ์นั้นก็ตายโดยกะทันหัน เด็กหนุ่มนั้นจึงได้เรียกร้องในทรัพย์มรดกของบิดา นางพราหมณ์ก็ขอร้องให้รอนจนกว่านางจะคลอด เพื่อดูว่าลูกที่ออกมา จะเป็นหญิงหรือเป็นชาย ถ้าเป็นชาย เขาก็ควรได้รับมรดกส่วนหนึ่ง ถ้าเป็นหญิงก็จักเป็นหญิงในตระกูล เด็กหนุ่มนั้นต่อมาก็ได้พูดเรื่องนี้กับแม่เลี้ยงอีกเป็นครั้งที่สอง นางก็ยังคงยืนยันคำเดิม จนกระทั่งครั้งที่สาม เมื่อเด็กหนุ่มพูดเรื่องนี้ขึ้นมาอีก นางพราหมณ์นั้น ถ่อมใจเข้าไปในห้อง แหวะท้องตน เพื่อจะดูว่าบุตรเป็นชายหรือหญิง นางพราหมณ์ได้ทำลายตน ชีวิต ทรัพย์สมบัติ เพราะนางพราหมณ์เป็นคนพาล ไม่ฉลาด แสวงหามรดกโดยอุบายไม่แยบคาย ได้ถึงความพินาศ ฉันท บพิตรก็ ฉันทนั้นเหมือนกัน เป็นคนพาล ไม่ฉลาด แสวงหาโลกหน้าด้วยอุบายไม่แยบคาย จักถึงความพินาศ เหมือนนางพราหมณ์ผู้เป็นคนพาล ไม่ฉลาด แสวงหามรดกโดยอุบายไม่แยบคาย ได้ถึงความพินาศ ฉะนั้น ดูกรบพิตร สมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ย่อมจะไม่บ่มผลที่ยังไม่สุกให้รีบสุก และ ผู้เป็นบัณฑิตย่อมมรผลอันสุกเอง อันชีวิตของสมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ต่างจากคนอื่น ๆ ทั่วไป คือว่า สมณพราหมณ์ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ยิ่งอยู่นานเท่าใด ท่านย่อมสร้างบุญได้มากเท่านั้น และปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเป็นอันมาก เพื่อ อนุเคราะห์โลก เพื่อ ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถ้อยอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่ โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ ดูกร ท่านกัสสป เมื่อราชบุรุษของ ข้าพเจ้าจับโจรผู้ประพฤติชั่วหยาบมามอบต่อข้าพเจ้าเพื่อตัดสินลงโทษ ข้าพเจ้าจึงให้นำบุรุษนั้นใส่ หม้อใบใหญ่ทั้งเป็น ปิดฝา เอาเชือกรัด เอาดินเหนียวพอก แล้วเผาไฟ เมื่อบุรุษนั้นตายแล้ว จึงให้ยก หม้อนั้นลงแล้วค่อย ๆ เปิดปากหม้อ ตรวจดูว่า บางทีจะได้เห็นชีวะของบุรุษนั้นออกมาบ้าง พวกเรา ไม่ได้เห็นชีวะของเขาออกมาเลย ดูกรท่านกัสสป อย่างนี้แหละ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่ อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ

กล่าวด้วยอุปมาด้วยคนนอนฝัน พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะ ขอย้อนถามบพิตรในข้อนี้ บพิตรบรรทมกลางวัน ทรงรู้สึกฝันเห็นสวนอันน่ารื่นรมย์ ป่าอันน่ารื่นรมย์ พื้นที่อันน่ารื่นรมย์ สระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์ บ้างหรือ ฯ เจ้าปายาสี : เคยฝัน ท่านกัสสป ฯ

พระกัสสปเถระ : ในเวลานั้น หญิงค่อม หญิงเตี้ย นางพนักงานภูษามาลา หรือกุมาริกา คอยรักษา บพิตรอยู่หรือ ฯ เจ้าปายาสี : อย่างนั้น ท่านกัสสป ฯ พระกัสสปเถระ : คนเหล่านั้นเห็นชีวิตของ บพิตรเข้าหรือออกบ้างหรือเปล่า ฯ เจ้าปายาสี : หามิได้ ท่านกัสสป ฯ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ก็คนเหล่านั้น มีชีวิตอยู่ ยังมีได้เห็นชีวิตของบพิตรผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ เข้าหรือออกอยู่ ก็ไหนบพิตรจัก ได้ทอดพระเนตรชีวิตของผู้ที่ทำการไปแล้ว เข้าหรือออกอยู่เล่า ดูกรบพิตร อย่างนี้แหละ ต้องเป็น อย่างนี้ว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็น ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ

อ้างการขังโจร ดูกร ท่านกัสสป เมื่อราชาบุรุษของข้าพเจ้าจับโจรผู้ประพฤติชั่วหยาบมา มอบต่อข้าพเจ้าเพื่อตัดสินลงโทษ ข้าพเจ้าจึงให้เอาตาขัง ขังบุรุษนี้ผู้ยังมีชีวิตอยู่ แล้วเอาเชือกมัดให้ ขาดใจตาย แล้วเอาตาขัง ขัง อีกครั้งหนึ่ง เมื่อบุรุษนั้นยังมีชีวิตอยู่ยอมเบากว่า อ่อนกว่า และควรแก่ การงานกว่า แต่เมื่อเขาทำการไปแล้ว ย่อมหนักกว่า กระจ่างกว่า และ ไม่ควรแก่การงานกว่า ดูกร ท่านกัสสป อย่างนี้แหละ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อา ตมภาพจักยกอุปมาถวายบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษเอาตาขัง ขังก่อนเหล็กที่เผาไว้วันยังค่ำ จนลุกแดง แล้ว ต่อมาเอาตาขัง ขังเหล็กนั้น ซึ่งเย็นสนิทแล้ว เมื่อเทียบกันแล้วเมื่อไรที่ เหล็กก่อนนั้นจะเบากว่า อ่อนกว่า คือเมื่อติดไฟลุกแดงอยู่ หรือว่าเมื่อเย็นสนิทแล้ว ฯ อุปมาด้วยก้อนเหล็กก้อน เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป เมื่อใดก่อนเหล็กนั้น ติดไฟทั่วลุกแดงแล้ว เมื่อนั้น จึงจะเบากว่า อ่อนกว่า แต่เมื่อใด ก่อนเหล็กนั้น เย็นสนิทแล้ว เมื่อนั้น จึงจะหนักกว่า กระจ่างกว่า ฯ พระกัสสปเถระ : ฉะนั้นแหละ บพิตร เมื่อใด ภายนี้ประกอบด้วยอายุ ใสอุ่นและวิญญาณ เมื่อนั้น ย่อมเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การ งานกว่า แต่ว่า เมื่อใด ภายนี้ไม่ประกอบด้วยอายุ ใสอุ่น และวิญญาณ เมื่อนั้น ย่อมหนักกว่า กระจ่าง กว่า ไม่ควรแก่การงานกว่า ดูกรบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องเป็นอย่างนี้ว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรม ที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็น ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผล วิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ

อ้างการค้นหาชีวิตของโจรที่ตายแล้ว ดูกรท่านกัสสป เมื่อราชาบุรุษของข้าพเจ้าจับโจรผู้ ประพฤติชั่วหยาบมามอบต่อข้าพเจ้าเพื่อตัดสินลงโทษ ข้าพเจ้าจึงให้ประหารชีวิตเสียให้ตาย แต่อย่า ให้ผิวหนัง เนื้อเอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูกชอกช้า บางทีจะได้เห็นชีวิต ของบุรุษนั้นออกมาบ้าง เมื่อบุรุษนั้นเริ่มจะตาย ข้าพเจ้าสั่งบุรุษพวกนั้นว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงผลักบุรุษนี้ให้นอนหงาย บาง ทีจะได้เห็นชีวิต ของเขาออกมาบ้าง บุรุษพวกนั้นผลักบุรุษนั้นให้นอนหงาย พวกเรามีได้เห็นชีวิตของ เขาออกมาเลย ข้าพเจ้าจึงสั่งบุรุษพวกนั้นว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงพลิกบุรุษนี้ให้นอนคว่ำลง จงพลิก

ให้ นอนตะแคงข้างหนึ่ง จงพลิกให้นอนตะแคงอีกข้างหนึ่ง จงพยุงให้ยืนขึ้น จงจับเอาศีรษะลง จงทุบด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาดรา จงลากมาข้างนี้ จงลากไป ข้างโน้น จงลากไปๆ มาๆ บางทีจะได้เห็นชีวะของบุรุษนั้นออกมาบ้าง บุรุษพวกนั้นลากบุรุษนั้นมาข้างนี้ ลากไปข้างโน้น ลากไปๆ มาๆ พวกเรามีได้เห็น ชีวะของเขาออกมาเลย ตาของเขาก็ดวงนั้น แผละ แต่เขาเห็นรูปด้วยตาไม่ได้ หูก็อันนั้นแผละ แต่เขาก็ได้ยินเสียงด้วยหูไม่ได้ จมูกก็อันนั้นแผละ แต่เขาก็ได้กลิ่นด้วยจมูกไม่ได้ ลิ้นก็อันนั้นแผละ แต่เขาก็รู้รสด้วยลิ้นไม่ได้ กายก็อันนั้น แผละ แต่เขาก็ได้รู้สัมผัสด้วยกายไม่ได้ ดูกรท่านกัสสป อย่างนี้แผละ เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ

อุปมาด้วยคนเป่าสังข์ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมาถวายบพิตร คนเป่าสังข์คนหนึ่ง ถือเอาสังข์ไปยังบ้านป่าชายแดน ยืนอยู่กลางบ้าน เป่าสังข์ขึ้น ๓ ครั้ง แล้ววางสังข์ไว้ที่แผ่นดิน นั่งอยู่ พวกชาวบ้านเมื่อได้ยินเสียงสังข์ก็เกิดความตื่นตื่นว่าเสียงอะไรหนอ ช่างเพราะถึงเพียงนี้ ช่างจับจิตถึงเพียงนี้ จึงถามคนเป่าสังข์นั้นว่าเป็นเสียงอะไร คนเป่าสังข์ ตอบว่านั่นเป็นสังข์ พวกชาวบ้านจึงจับสังข์นั้นหมายขึ้นแล้วบอกว่า พุด ชิพ้อสังข์ พุดชิพ้อสังข์ สังข์นั้นหาได้ออกเสียงไม่ พวกเขาจับสังข์นั้นให้คว่ำลง จับให้ตะแคงข้างหนึ่ง จับให้ตะแคงอีกข้างหนึ่ง ชูให้สูง วางให้ต่ำ เคาะด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาดรา ลากมาข้างนี้ ลากไปข้างโน้น ลากไปๆ มาๆ แล้วบอกว่า พุดชิ พ้อสังข์ พุดชิ พ้อสังข์ สังข์นั้นหาได้ออกเสียงไม่ ลำดับนั้น คนเป่าสังข์คิดว่าพวกมนุษย์ชนบทเหล่านี้ ช่างโง่เหลือเกิน จักแสวงหา เสียงสังข์โดยไม่ถูกทางได้อย่างไรกัน เมื่อชาวบ้านพวกนั้นกำลังมองดูอยู่ เขาจึงหยิบสังข์ขึ้นมาเป่า ๓ ครั้ง แล้วถือเอาสังข์นั้นไป ชาวบ้านพวกนั้นก็ได้พุดกันว่า ท่านทั้งหลาย นัยว่าเมื่อใด สังข์นี้ประกอบด้วยคน ความพยายาม และลม เมื่อนั้นสังข์นี้จึงจะออกเสียง แต่ว่าเมื่อใด สังข์นี้มีได้ประกอบด้วยคน ความพยายาม และลม เมื่อนั้น สังข์นี้ไม่ออกเสียง ฉะนั้นเหมือนกัน บพิตร เมื่อใด กายนี้ประกอบด้วยอายุ ใจอุ่นและวิญญาณ เมื่อนั้น กายนี้เห็นรูปด้วยนัยน์ตาได้ ฟังเสียง ด้วยหูได้ ตมกลิ่นด้วยจมูกได้ ลิ้มรสด้วยลิ้นได้ ถูกต้องโณภูมิจักด้วยกายได้ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจได้ แต่ว่าเมื่อใดกายนี้ไม่ประกอบด้วยอายุ ใจอุ่นและวิญญาณ เมื่อนั้น เห็นรูปด้วยนัยน์ตาไม่ได้ ฟังเสียงด้วยหูไม่ได้ ตมกลิ่นด้วยจมูกไม่ได้ ลิ้มรสด้วยลิ้นไม่ได้ ถูกต้องโณภูมิจักด้วยกายไม่ได้ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจไม่ได้ ดูกรบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้แผละก็ต้องเป็นอย่างนี้ว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่ สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ ดูกรท่านกัสสป เมื่อราชบุรุษของข้าพเจ้าจับโจรผู้ประพฤติชั่วหยาบมามอบต่อข้าพเจ้าเพื่อตัดสินลงโทษ ข้าพเจ้าจึงให้เชือดผิวหนังของบุรุษ นี้ บางทีจะได้เห็นชีวะของบุรุษนั้นบ้าง พวกเขาเชือดผิวหนังของบุรุษ นั้น พวกเรามีได้เห็นชีวะของเขาเลย ข้าพเจ้าจึงบอกบุรุษพวกนั้นว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่าน จง เชือดหนัง ฉือนเนื้อ

ตัดเอ็น ตัดกระดูก ตัดเยื่อในกระดูกของบุรุษนี้ บางที จะได้เห็นชีวะ ของบุรุษนั้นบ้าง พวกเขาตัดเยื่อ ในกระดูกของบุรุษนั้น พวกเรามีได้ เห็นชีวะของเขาเลย ดูกร ท่านกัสสป เช่นนี้แหละ เป็นเหตุให้ ข้าพเจ้ายังคงมี ความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่ สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ

อุปมาด้วยเด็กก่อไฟ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมา ถวายบพิตร ชฎิลผู้บำเรอไฟผู้หนึ่ง อยู่ในกุฏิ ณ ที่ชายป่า วันหนึ่งมีหมูเกวียนหมูหนึ่งมาพักอยู่คั่นหนึ่ง ในที่ใกล้อาศรมชฎิล แล้วรุ่งขึ้นจึงเดินทางต่อไป ชฎิลผู้นั้นคิดขึ้นว่า ถ้ากระไร เราควรจะไปในที่ ที่ หมูเกวียนนั้นพัก บางทีจะได้เครื่องอุปกรณ์อะไรในที่นั้นบ้าง ชฎิลผู้นั้นจึงเข้าไปยังที่ที่หมูเกวียนนั้นพัก ครั้นแล้วจึงได้เห็นเด็กอ่อนนอนอยู่ ครั้นเห็นเกิดสงสัยจึงได้นำมาเลี้ยงไว้จนโต อายุย่างเข้า ๑๐ ปี หรือ ๑๒ ปี วันหนึ่งชฎิลผู้บำเรอไฟ มีธุระบางอย่างในชนบท จึงได้บอกทารกนั้นว่าตนจะไปยัง ชนบท ทารก เจ้าฟังบำเรอไฟ อย่าให้ไฟดับ ถ้าไฟดับ นี้มีด นี้มีสิ่ไฟ เจ้าฟังก่อไฟแล้วบำเรอไฟ เกิด เขาสั่งทารกนั้นอย่างนี้แล้ว ได้ไปยังชนบท เมื่อทารกนั้นมัวเล่นเสีย ไฟดับแล้ว ทารกนั้นนึกขึ้นได้ ว่า บิดาได้บอกเราไว้ให้บำเรอไฟ อย่าให้ไฟดับ ถ้าว่าไฟดับ เจ้าฟังก่อไฟเกิด ทารกนั้นจึงเอามีดากไม้ สี่ไฟ ด้วยเข้าใจว่า บางทีจะพบไฟบ้าง เขาไม่พบไฟเลย จึงผ่าไม้สี่ไฟออกเป็น ๒ ซีก แล้วผ่าออกเป็น ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ซีก แล้วเรียกให้เป็นชิ้นเล็กๆ ครั้นแล้ว จึงโยลกในครก ครั้นโยลกแล้ว จึง โปรยในที่มืดมามาก ด้วยเข้าใจว่า บางทีจะพบไฟบ้าง เขาไม่พบไฟเลย เมื่อชฎิลนั้นทำธุระในชนบท เสร็จแล้ว จึงกลับมายังอาศรมของตน ครั้นแล้วได้กล่าวกะทารกนั้นว่า พ่อ ไฟของเจ้าดับเสียแล้วหรือ ทารกนั้นตอบว่า ข้าแต่คุณพ่อ ขอประทานโทษเถิด กระผม มัวเล่นเสียไฟจึงดับ กระผมจึงทำอย่างนี้ อย่างนี้ แต่กระผมไม่พบไฟ เลย ลำดับนั้น ชฎิลผู้บำเรอไฟ นั้นได้มีความคิดว่า ทารกนี้ช่างโง่เหลือเกิน ไม่เฉียบแหลม จักแสวงหาไฟโดยไม่ถูกทางได้อย่างไรกัน เมื่อทารกนั้นกำลังมองดูอยู่ ชฎิลนั้นหยิบไม้สี่ ไฟมาสี่ให้เกิดไฟแล้ว ได้บอกทารกนั้นว่า เขาติดไฟกันอย่างนี้ ไม่เหมือนอย่างเจ้าซึ่งยังเขลา ไม่เฉียบ แหลม แสวงหาไฟโดยไม่ถูกทาง ดูกรบพิตร บพิตรก็ฉนั้นเหมือนกัน ยังทรงเขลา ไม่เฉียบแหลม ทรงแสวงหาปรโลกโดยไม่ถูกทาง ขอบพิตรจงทรงเปลี่ยนความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ขอบพิตรจงทรง ปล่อยวางความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ความคิดที่ผิดนั้นอย่าได้มีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความ ทุกข์ สิ้นกาลนานเลย ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้ายังไม่ อาจเปลี่ยนความคิดที่ผิดนี้เสียได้ก็เพราะพระราชาทั้งหลายทรงรู้จักข้าพเจ้าว่า มีทิฐิเชื่อว่า โลกหน้า ไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ท่านกัสสป ถ้าข้าพเจ้าเปลี่ยน ความคิดนี้เสียก็จักมีผู้ว่าข้าพเจ้าได้ว่า ช่างโง่เขลาเหลือเกิน เชื่อในสิ่งที่ผิดมาโดยตลอด ข้าพเจ้าก็จัก คงความเชื่อนั้นไว้ ฯ

อุปมาด้วยพ่อค้าเกวียน พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมา ถวายบพิตร ดูกร บพิตร เรื่องเคยมีมาแล้ว พ่อค้าเกวียนหมูใหญ่ มีเกวียนประมาณพันเล่ม ได้เดิน

ทางไกลไปยังชนบท เมื่อพ่อค้าเกวียนหมูนั่นไป เสบียงกรังก็หมดเปลืองไปโดยรวดเร็ว ในหมูนั่นมี นายกองเกวียน ๒ คนได้ปรึกษากันว่า หมูเกวียนเรานี้มีเกวียนประมาณพันเล่ม ถ้ารวมกันอยู่ เสบียงก็ จะหมดเปลืองไปโดยรวดเร็ว พวกเราควรจะแยกหมูเกวียนหมูใหญ่นี้ออกเป็น ๒ หมู หมูละ ๕๐๐ เล่ม แล้วแยกกันเดินทาง พ่อค้าเกวียนก็ทำดังนั้น นายกองเกวียนคนแรกออกหมูเกวียนไปก่อน เมื่อขับไป ได้สองสามวัน ก็ได้เห็นบุรุษผิวดำ นัยน์ตาแดง ผูกสอดแล่งธนู ทัดดอกกุมุฑ มีผ้าเปียก ผมเปียก แล่น รถอั้งดงามมีล้อเปื้อนตมสวนทางมา จึงได้ถามขึ้นว่า ดูรท่าน ในหนทางข้างหน้า ฝนตกมากหรือ ๑ อย่างนั้นท่าน ในหนทางมีน้ำบริบูรณ์ หญ้า ฟืน และน้ำมีมาก พวกท่านจงทิ้งเสบียงของเก่าเสียเถิด เกวียนจะได้เบา จะไปได้รวดเร็ว วัวเทียมเกวียนก็ไม่ลำบาก ลำดับนั้น นายกองเกวียนจึงได้ทิ้งเสบียง ของเก่า ขับหมูเกวียนไป ตลอดทางที่ผ่านไปก็หาเสียงหาน้ำมิได้ ถึงความวอดวายด้วยกันทั้งหมด เมื่อ นายกองเกวียนพวกที่สองรู้สึกว่ บัดนี้หมูเกวียนแรกนั้นออก ไปนานแล้วจึงบรรทุกเสบียงและน้ำไป เป็นอันมาก แล้วขับหมูเกวียนไป เมื่อขับไปได้สองสามวัน ก็เห็นบุรุษ ผิวดำ นัยน์ตาแดง ผูกสอดแล่ง ธนู ทัดดอกกุมุฑ มีผ้าเปียก ผมเปียก แล่นรถอั้งดงามมีล้อ เปื้อนตมสวนทาง มา ครั้นแล้ว จึงได้ถาม ขึ้นเช่นกับที่นายกองเกวียนหมูแรกถามนั้นแหละ และก็ได้รับคำตอบเช่นเดียวกัน นายกองเกวียนที่ สองคิดว่า บุรุษนี้มีโชมิตร มีโชญาติของพวกเรา พวกเราจะเชื่อบุรุษนี้ได้อย่างไร เราไม่ควรทิ้งเสบียง ของเก่าเสียแล้วขับเกวียนไปพร้อมทั้งสิ่งของตามที่ได้นำมา พวกเกวียนเหล่านั้นก็ได้เห็นหมูเกวียนที่ได้ ถึงความวอดวายเท่านั้น ลำดับนั้น นายกองเกวียนเรียกพวกเกวียนมาบอกว่า นี่คือนหมูเกวียนนั้นได้ถึง แก่ความวอดวายแล้ว ทั้งนี้ เพราะนายกองเกวียนนั้นเป็นคนโง่เขลา ถ้าอย่างนั้น ในหมูเกวียนของพวก เรา สิ่งของชนิดใด มีสาระน้อยจึงเสีย ในหมูเกวียนหมู่นี้ สิ่งของชนิดใดมีสาระมาก จงขนเอาไปเถิด พวกเกวียน พวกนั้นรับค่านายกอง เกวียนนั้นแล้ว จึงทิ้งสิ่งของชนิดมีสาระน้อยในเกวียนของตนๆ ขน เอาไปแต่สิ่งของมีสาระมาก ข้ามทางกันดารนั้นไปได้โดยสวัสดิ์ ทั้งนี้ เพราะนายกองเกวียนนั้นเป็นคน ฉลาด ดูกรบพิตร บพิตรก็ฉฉนั้นเหมือนกัน ยังทรงเขลา ไม่เทียบแหลม ทรง แสงหาปรโลกโดยไม่ถูก ทาง จักถึงความวอดวาย เหมือนบุรุษนายกองเกวียนฉฉนั้น ชนเหล่าใดสำคัญผิดคิดว่าทิวของบพิตร เป็นสิ่งที่ควรพึง ควรเชื่อถือ ชนเหล่านั้นก็จักถึงความวอดวาย เหมือนพ่อค้าเกวียนพวกนั้น ฉฉนั้น ขอ บพิตรจงทรงเปลี่ยนความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ขอบพิตรจงทรงปล่อยวางความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ความคิดที่ผิดนั้นอย่าได้มีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนานเลย ๑ เจ้าป่ายาสิ : ท่านกัสสปกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้ายังไม่อาจจะเปลี่ยนความคิดที่ผิดนี้เสียได้ก็เพราะ พระราชาทั้งหลายทรงรู้จักข้าพเจ้าว่า มีทิวเชื่อว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบาก ของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ท่านกัสสป ถ้าข้าพเจ้าเปลี่ยนความคิดนี้เสียก็จักมีผู้ว่าข้าพเจ้าได้ว่า ช่างโง่เขลาเหลือเกิน เชื่อในสิ่งที่ผิดมาโดยตลอด ข้าพเจ้าก็จักคงความเชื่อนั้นไว้ ๑

อุปมาด้วยคนเลี้ยงสุกร พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมา ถวายบพิตร บุรุษผู้เลี้ยงสุกรคนหนึ่งได้ออกจากบ้านของตนไปยังบ้านอื่น ได้เห็นอุจจาระแห้งเป็นอัน

มากซึ่งเขาทิ้งไว้ในบ้านนั้น ครั้นแล้วเขาได้มีความคิดขึ้นว่าอุจจาระแห้งเป็นอันมากซึ่งเขาทิ้งไว้นี้ เป็นอาหารสุกรของเรา ถ้ากระไร เราควรขนอุจจาระแห้งไปจากที่นี่ เขาบุผ้าห่มลงแล้ว โขยเอาอุจจาระแห้ง แล้วผูกให้เป็นท่อทูนศีรษะเดินไป ในระหว่างทาง ฝนท่าใหญ่ก็ตกลงมา เขาเปรอะเปื้อนอุจจาระตลอดผมถึงปลายเล็บเท้า เดินพาเอาท่ออุจจาระซึ่งล้นไหลออกจากท่อไป พวกชาวบ้านเห็นแล้ว ก็พูดว่า ท่านเป็นบ้าหรือเปล่า ท่านเสียจริตหรือหนอ ไหนท่านจึงเปรอะเปื้อนไปด้วยอุจจาระตลอดถึงปลายเล็บ จะนำเอาท่ออุจจาระซึ่งล้นไหลอยู่ไปทำไม บุรุษนั้นตอบว่า พวกท่านนั้นแหละเป็นบ้า พวกท่านเสียจริต ความจริงสิ่งนี้เป็นอาหารสุกรของเรา ดูกรบพิตร บพิตรก็เหมือนบุรุษผู้ทูนท่ออุจจาระนั้นเหมือนกัน ขอบพิตรจงทรงเปลี่ยนความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ขอบพิตรจงทรงปล่อยวางความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ความคิดที่ผิดนั้นอย่าได้มีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนานเลย ฯ

เจ้าปายาสี : ท่านกัสสปะกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้ายังไม่อาจจะเปลี่ยนความคิดที่ผิดนี้เสียได้ก็เพราะพระราชาทั้งหลายทรงรู้จักข้าพเจ้าว่า มีทิฐิเชื่อว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ท่านกัสสปะ ถ้าข้าพเจ้าเปลี่ยนความคิดนี้เสียก็จักมีผู้ว่าข้าพเจ้าได้ว่า ช่างโง่เขลาเหลือเกิน เชื่อในสิ่งที่ผิดมาโดยตลอด ข้าพเจ้าก็จักคงความเชื่อนั้นไว้ ฯ

อุปมาด้วยนักเลงสกา พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมาถวายบพิตร นักเลงสกาสองคนเล่นสกากัน คนหนึ่งกลืนกินเบี้ยแพ้ที่แล้วๆ มาเสีย นักเลงสกาคนที่สองได้เห็นนักเลงสกานั้นกลืนกินเบี้ยแพ้ที่แล้วๆ มา ครั้นแล้วได้พูดว่า ดูกรสหาย ท่านชนะ ช่างเดียว ท่านจงให้ลูกสกาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักเช่นบุชา นักเลงสกาคนนั้นรับคำแล้ว จึงมอบลูกสกาให้นักเลงสกานั้น ลำดับนั้น นักเลงสกาคนที่สอง เอายาพิษทาลูกสกาแล้วพูด กะนักเลงสกาคนที่หนึ่งว่า มาเถิดสหาย เรามาเล่นสกากัน นักเลงสกาคนที่หนึ่งรับคำ แล้วนักเลงสกาเหล่านั้นเล่นสกากันเป็นครั้งที่สอง แม้ในครั้งที่สองนักเลงสกาคนที่หนึ่งก็กลืนกินเบี้ยแพ้ที่แล้วๆ มาเสีย นักเลงสกาคนที่สอง เห็นดังนั้นจึงพูดว่า บุรุษกลืนกินลูกสกาซึ่งอาบด้วยยาพิษมีฤทธิ์ร้ายยิ่งหาารู้สึกไม่ นักเลงชั่วเลวผู้มาสงสารกลืนยาพิษเข้าไป ความเร่าร้อนจักมีแก่ท่าน ดังนี้ ฯ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร บพิตรก็เหมือนนักเลงสกาอย่างนั้นเหมือนกัน ขอบพิตรจงทรงเปลี่ยนความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ขอบพิตรจงทรงปล่อยวางความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ความคิดที่ผิดนั้นอย่าได้มีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนานเลย ฯ

เจ้าปายาสี : ท่านกัสสปะกล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้ายังไม่อาจจะเปลี่ยนความคิดที่ผิดนี้เสียได้ก็เพราะพระราชาทั้งหลายทรงรู้จักข้าพเจ้าว่า มีทิฐิเชื่อว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ท่านกัสสปะ ถ้าข้าพเจ้าเปลี่ยนความคิดนี้เสียก็จักมีผู้ว่าข้าพเจ้าได้ว่า ช่างโง่เขลาเหลือเกิน เชื่อในสิ่งที่ผิดมาโดยตลอด ข้าพเจ้าก็จักคงความเชื่อนั้นไว้ ฯ

อุปมาด้วยสหายสองคน พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจักยกอุปมาถวายบพิตร ชนบทแห่งหนึ่งตั้งขึ้นแล้ว ครั้งนั้น สหายผู้หนึ่งเรียกสหายมาบอกว่า มาไปกันเถิดเพื่อน

เราจักเข้าไปยังชนบทนั้น บางทีจะ ได้ทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งในชนบทนั้นบ้าง สหายคนที่สองรับคำ แล้ว เขาทั้งสองเข้าไปยังชนบท ถึงถนนในบ้านแห่งหนึ่งแล้ว ได้เห็น เปลือกป่านที่เขาทิ้งไว้มากมายที่ ตำบลบ้านนั้น ครั้นแล้วสหายคนที่หนึ่งได้บอกสหายอีกคนหนึ่งว่า สหาย นี้เปลือกป่านเขาทิ้งไว้มากมาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงผูกเอาเปลือกป่านไปมัดหนึ่ง และฉันจักผูกเอาเปลือกป่านไปมัดหนึ่ง คนทั้งสองจึงถือเอามัดเปลือกป่านเข้าไปยังถนนในบ้านอีกแห่งหนึ่ง ได้เห็นด้ายป่านที่เขาทิ้งไว้มากมาย สหายคนที่หนึ่งจึงบอกสหายอีกคนหนึ่งว่า เราจะเอาเปลือกป่านไปทำไม ด้ายป่านนี้เขาทิ้งไว้มากมาย เราจึงทิ้งเปลือกป่านเสียเถิดแล้วเอามัดด้ายป่านไป สหายอีกคนตอบว่า มัดเปลือกป่านนี้ เราเอามาไกล แล้วยังมัดไว้ดีแล้วด้วย เราไม่เอาละ ฯ สหายคนที่หนึ่งจึงทิ้งมัดเปลือกป่านเสียแล้วถือเอามัดด้ายป่านไป คนทั้งสองนั้นเข้าไปยังถนนในบ้านอีกแห่งหนึ่ง ได้เห็นผ้าป่านที่เขาทิ้งไว้มากมาย สหายคนที่หนึ่งจึงบอกสหายคนที่สองว่า เราจะเอาเปลือกป่านหรือด้ายป่านไปทำไม ผ้าป่านเหล่านี้เขาทิ้งไว้มากมาย เราทั้งสองจึงถือเอามัดผ้าป่านไป สหายคนที่สองตอบว่า มัดเปลือกป่านนี้เราเอามาไกลแล้ว ทิ้งมัดไว้ดีแล้วด้วย เราไม่เอาละ ฯ ลำดับนั้น สหายคนที่หนึ่งนั้น ทิ้งมัดด้ายป่านแล้ว ถือมัดผ้าป่านไป สหายทั้งสองเข้าไปยังถนนในบ้านอีกแห่งหนึ่ง ได้เห็นเปลือกไม้โขมะ ได้เห็น ด้ายเปลือกไม้โขมะ ได้เห็น ผ้าเปลือกไม้โขมะ ได้เห็นลูกฝ้าย ได้เห็นด้ายฝ้าย ได้เห็นผ้าฝ้าย ได้เห็นเหล็ก ได้เห็นโลหะ ได้เห็น ดีบุก ได้เห็นสำริด ได้เห็นเงิน ได้เห็นทอง ที่เขาทิ้งไว้มากมายในถนนในบ้านนั้น ครั้น แล้วสหายคนที่หนึ่งจึงบอก สหายคนที่สองว่า สหาย เราจะเอาไปทำไมกับ เปลือกป่าน หรือด้ายป่าน หรือผ้าป่าน หรือเปลือกไม้โขมะ หรือด้ายเปลือกไม้โขมะ หรือผ้าเปลือกไม้โขมะ หรือลูกฝ้าย หรือด้ายฝ้าย หรือผ้าฝ้าย หรือเหล็ก หรือโลหะ หรือดีบุก หรือ สำริด หรือเงิน นี้ทองที่เขาทิ้งไว้มากมาย ถ้าเช่นนั้นท่านจงทิ้งมัดเปลือกป่านเสียเถิด และฉันก็จักทิ้งท่อเงินเสีย เราทั้งสองจักถือเอาท่อทองไป สหายคนที่สองตอบว่า มัดเปลือกป่านนี้เราเอามาไกลแล้ว ทิ้งมัดไว้ดีแล้วด้วย เราไม่เอา ฯ สหายนั้นทิ้งท่อเงินถือเอาท่อทองไป สหายทั้งสองนั้นเข้าไปยังบ้านของ ตนๆ แล้ว ในเขาทั้งสองนั้น สหายผู้ถือเอามัดเปลือกป่านไป มารดา บิดา บุตร ภริยา มิตร สหาย หาได้พากันยินดีไม่ และเขาไม่ได้รับความ สุข โสมนัสซึ่งเกิดจากเหตุที่ได้จากเปลือกป่านนั้นมา ส่วนสหายที่ถือเอาท่อทองไป นั้น มารดา บิดา บุตร ภริยา มิตร สหาย พากันยินดี และเขายังได้รับความสุขโสมนัสซึ่งเกิดจากเหตุที่ถือเอาท่อทองนั้นมา ฯ

ดูกรบพิตร บพิตรก็เหมือนบุรุษผู้ถือ มัดเปลือกป่านนั้นเหมือนกัน ขอบพิตรจงทรงเปลี่ยนความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ขอบพิตรจงทรงปล่อยวางความคิดที่ผิดนั้นเสียเถิด ความคิดที่ผิดนั้นอย่าได้มีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนานเลย ฯ

จากประวัติที่กล่าวมาของพระกুমารกัสสปเถระ ผู้วิจัยสามารถนำมาวิเคราะห์แยก ออกเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. หลังจากที่ได้ฟังหลักธรรมอินทรีย์ทั้งหก

พุทธเจ้าตรัสสอนพระกัสสปแล้ว ดิสสะดาบสก็เลื่อมใสและขอบวช โดยกล่าวไว้ว่า

“ ผู้ใดคุมครองแล้วในอินทรียั้งหกเหล่านั้น รู้แจ้งอินทรียั้งแล้ว ตั้งอยู่ในธรรม ยินดีในความเป็นคนตรงและอ่อนโยน ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องเสียได้ ละทุกขได้ทั้งหมดผู้นั้นเป็นนักปราชญ์ ไม่ติดอยู่ในธรรมที่เห็นแล้ว และฟังแล้ว ฯ ”

๒. หลังจากกัสสปะขอบวช ลำดับนั้น พระศาสดาได้บวชให้ท่านด้วยทรงประทานโอวาท ๓ ข้อ คือ

๑. ดูก่อนกัสสปะ เธอพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละเอียด และความเกรงใจในภิกษุทั้งที่เป็นเถระปานกลางและบวชใหม่

๒. ธรรมใดเป็นกุศล เราจักเงี้ยโสตกลงฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความนั้น (ของธรรมนั้น)

๓. เราจักไม่ทิ้งกายคตาสติ คือพิจารณาร่างกาย เป็นอารมณ์ (อยู่เสมอ)

วิธีบวชอย่างนี้เรียกว่า โอวาทปฏิบัติคุณอุปสัมปทา แปลว่า การบวชด้วยการรับโอวาทครั้นบวชให้ท่านเสร็จแล้ว พระศาสดาทรงให้ท่านเป็นปัจฉาสมณะเสด็จไปตามทางได้หน่อยหนึ่ง ทรงแวะข้างทาง แสดงอาการจะประทับนั่ง พระเถระทราบดังนั้น จึงปูผ้าสังฆาฏิอันเป็นแผ่นผ้าผืนเก่าของตนเป็น ๔ ชั้น ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง พระศาสดาประทับนั่งบนสังฆาฏินั้น เอาพระหัตถ์ลูบผ้าปลาง ตรัสว่า กัสสปะ สังฆาฏิอันเป็นแผ่นผ้าเก่าผืนนี้ของเธอ อ่อนนุ่ม พระเถระรู้ความประสงค์จึงกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงห่มผ้าสังฆาฏินี้เถิด พระเจ้าข้า แล้วเธอจะห่มผ้าอะไร พระศาสดาตรัสถามพระเถระกราบทูลว่า เมื่อได้ผ้าสำหรับห่มของพระองค์ ข้าพระองค์จักห่มได้พระเจ้าข้า พระศาสดาได้ทรงประทานผ้าห่มของพระองค์แก่พระเถระ ๆ ได้ห่มผ้าของพระศาสดา มิได้ทำความถือตัวว่า เราได้จีวรเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า (ปฏิบัติโลกิยสังฆาฏิ) แต่คิดว่า ตั้งแต่นี้ไปเราจะทำอะไรให้ดีกว่านี้อีก จึงได้สมาทานอุตฺตงค์ ๑๓ ข้อ ในสำนักพระศาสดา หลังจากบวชได้ ๘ วัน ก็ได้บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิบัติสัมภิตา

๓. กุมารกัสสปะบวชมาตั้งแต่ยังเด็ก ๆ บวชมานาน ถวายตัวแต่พระพุทธเจ้าหรือแก่พระอาจารย์ แล้วพึงทำตนให้เป็นผู้มีอชฌาสัยอันสมบูรณ์ เป็นผู้ว่างาย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุทธมาจารย์^๑ ได้อธิบาย “วิธีเรียนเอากัมมัฏฐาน” ไว้ว่า “โยคีบุคคล พึงเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้พระกัมมัฏฐาน แล้วพึงถวายตัวแต่พระพุทธเจ้าหรือแก่พระอาจารย์ แล้วพึงทำตนให้เป็นผู้มีอชฌาสัยอันสมบูรณ์ แล้วพึงขอเอาพระกัมมัฏฐานเถิด”

เมื่อโยคีบุคคล ได้ถวายตัวต่อพระพุทธเจ้าและครูอาจารย์แล้ว จะเป็นคนว่างาย ความประพฤติติดเนื่องอยู่กับอาจารย์ ถึงแม้จะมีอารมณ์อันน่ากลัวมาปรากฏให้เห็น ก็จะไม่มีความหวาดกลัวแต่อย่างใด^๒

^๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๙๒ - ๑๙๔.

หากโยคีบุคคลผู้นั้นมิได้ถวายตัวแล้ว “ใครขัดขวางมิได้ เป็นคนว่ายาก ไม่เชื่อฟังโอวาท บางทีก็จะเป็นผู้ที่ตามใจตัวเอง อยากรบไหนดก็จะไปโดยไม่บอกมาก่อน บุคคลเช่นนี้ก็จะไม่ได้รับการสงเคราะห์จากครูอาจารย์ และจะไม่มีที่พึ่งทางพระศาสนาต่อไป ไม่ช้าไม่นานก็จะถึงซึ่งความเป็นคนทุศีล และเมื่อครูอาจารย์ได้รับตัวเป็นศิษย์แล้ว ก็จะมีการสงเคราะห์ศิษย์ด้วยอามิสและด้วยธรรม คือ การสั่งสอน ให้การศึกษาวิชากรรมฐานอันสุขุม ลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้โยคีบุคคลผู้นั้น ถึงความเจริญอกงามไปพลอยในพระศาสนาต่อไป

๔. พระมหากัสสปเถระ เป็นพระสันโดษเล็กน้อย ถืออุตุงค์เป็นวัตร อุตุงค์ ๓ ข้อ ที่ถืออยู่ตลอดชีวิต คือ ๑. ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๒. เทียบวิณฑบาตเป็นวัตร ๓. อยู่ป่าเป็นวัตร การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของท่านจึงไปในทางเป็นแบบอย่างที่ดีของคนรุ่นหลังมากกว่าการแสดงธรรม ท่านได้แสดงคุณแห่งการถืออุตุงค์ของท่านแก่พระศาสดา ๒ ประการคือ

๑. เป็นการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

๒. เพื่ออนุเคราะห์คนรุ่นหลัง จะได้ถือปฏิบัติตามพระศาสดาทรงประทานสาธุการแก่ท่าน แล้วตรัสว่า เธอได้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ตนแก่ชนเป็นอันมาก ทรงสรรเสริญท่านว่า เป็นผู้มกน้อย สันโดษ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ถือเป็นแบบอย่าง ดังนี้

๒.๑ กัสสปะ เข้าไปสู่ตระกูล ชักกายและใจออกห่างประพฤตินเป็นคนใหม่ ไม่คุ่นเคยอยู่เป็นนิตย์ ไม่ค่นองกายวาจาใจ จิตไม่ข้องอยู่ในสกุลนั้น เพิกเฉย ตั้งจิตเป็นกลางว่า ผู้ใคร่ลาภจงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญ จงได้บุญ ตนได้ลาภมีใจฉันทุ ผู้อื่นก็มีใจฉันทุ

๒.๒ กัสสปะ มีจิตประกอบด้วยเมตตา แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

๒.๓ ทรงสั่งสอนภิกษุให้ประพฤติดีประพฤติชอบ โดยยกท่านพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่าง แต่งานประกาศพระศาสนาที่สำคัญที่สุดของพระมหากัสสปเถระ คือ เป็นประธานการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านได้ปรารภถ้อยคำ ของสุภทัตพุทธมบรรพชิตกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า พวกเราพันพันธนาการจากพระสมณโคดมแล้ว ต่อจากนี้ไป อยากรทำอะไรก็ทำ ไม่อยากทำก็ไม่ต้องทำ หลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าแล้ว ท่านได้แจ้งเรื่องนั้นให้พระสงฆ์ทราบ แล้วตกลงกันว่าต้องสังคายนาพระธรรมวินัย เพราะเป็นวิธีที่ดีที่สุดอันจะทำให้พระศาสดารังมั่งคงอยู่ได้ชั่วนาน พระสงฆ์ได้มอบให้ท่านเป็นประธานคัดเลือกพระภิกษุผู้จะเข้าร่วมสังคายนา ท่านคัดเลือกพระอรหันต์ ๔๙๙ รูป ล้วนแต่บรรลุนิพพาน ๖ และปฏิสัมภิทา ๔ จากนั้นได้เดินทางไปยังถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภาระ โดยได้รับ

^๒ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๘.

^๓ พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๒๐๓-๓๐๓.

ราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ ปฐมสังคายนานี้ มีความสำคัญมากได้ช่วยรักษาคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ดำรงมั่นคงมาจวบถึงทุกวันนี้

๕. เอตทัคคะ พระมหากัสสปเถระ ได้รับการสรรเสริญจากพระศาสดาเป็นต้นว่า เปรียบเสมือนด้วยพระจันทร์ เข้าไปยังตระกูลทั้งหลายไม่คะนองกาย ไม่คะนองจิต เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิตย์ ไม่เย่อหยิ่ง วันหนึ่ง เมื่อประทับนั่ง ในท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้า ทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศจนถึงภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงรุดงค์และกล่าวสอนรุดงค์ว่า ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะนี้ เป็นผู้เลิศจนถึงภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงรุดงค์และกล่าวสอนรุดงค์

๖. บุญญาธิการ นับย้อนหลังไปแสนกัปแต่กัปนี้ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ ได้เสด็จอุบัติในโลก พระมหากัสสปเถระนี้ได้เกิดเป็นกุกุมพินามว่า เวเทหะ ในพระนครหังสวัตินับถือรัตนตรัยได้เห็น พระสาวกผู้เลิศจนถึงนามว่า มหานิสกเถระ เลื่อมใสในปฏิปทาของท่าน จึงนิมนต์พระปทุมุตตรพุทธเจ้า พร้อมพระสงฆ์มาถวายภัตตาหาร แล้วตั้งความปรารถนาตำแหน่งนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูด้วยพุทธญาณเห็นว่า ความปรารถนาของเขาจะสำเร็จแน่นอน จึงทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาลประมาณแสนกัปพระพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม จักอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นสาวกที่ ๓ ของพระพุทธเจ้านั้น มีชื่อว่า มหากัสสปเถระ อุบาสกนั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว รู้สึกเหมือนว่าสมบัตินั้น ตนเองจะได้ในวันพรุ่งนี้ ได้กระทำความบุญกรรมต่าง ๆ มาตลอดหลายพุทธันดร ในชาติสุดท้ายได้มาเกิดเป็นพระมหากัสสปเถระตามคำพยากรณ์ทุกประการ

๗. ธรรมวาตะ คู่ก่อนนางเทพธิดา เธอจงหลีกเลี่ยง เธออย่าทำให้เราต้องถูกพระธรรมกลืนทั้งหลายในภายหน้า นิ่งถือพัตอันวิจิตรพูดว่า เขาว่า นางเทพธิดาผู้หนึ่ง มาทำวัตรปฏิบัติ เข้าไปตั้งน้ำฉันน้ำใช้ถวายพระมหากัสสปเถระ ตั้งแต่นี้ไปเธออย่ามา ณ ที่นี้อีก จงกลับไปเสีย

ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์ ผู้นั้นย่อมอยู่ห่างพระสัทธรรม เหมือนแผ่นดินที่อยู่ห่างจากฟ้า

ผู้ที่มีหิริและโอตตปะประจําใจตลอดเวลา ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมงาม ภูมิใหม่ย่อมไม่มี

ภิกษุผู้ฟุ้งซ่านอ่อนแอ ถึงจะห่มผ้าบังสุกุลก็ไม่งาม ไม่ต่างจากสิงห์หนังเสือ

ภิกษุผู้ไม่ฟุ้งซ่านมั่นคง มีปัญญา สรรวมอินทรีย์ห่มผ้าบังสุกุล ย่อมงามเหมือนราชสีห์ บนยอดขุนเขา

๓.๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุนิพพานของพระกัมมาภิกษุ เถระ

ผู้วิจัยขอยกหลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุนิพพานของพระกัมมาภิกษุเถระโดยเทียบเคียงจากหลักธรรมในมหาหัตถิปโทปมสูตร

หลักธรรมในมหาหัตถิปโทปมสูตร

๑. มหาภูตรูป ๔

มหาภูตรูป ประกอบไปด้วย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม

ในการพิจารณาธาตุ ๔ ให้สามารถนำไปเจริญเป็นวิปัสสนากรรมฐานได้ โดยการน้อมเข้าใจเพื่อการเจริญวิปัสสนาได้ว่ารูปหรือกายนี้ล้วนเกิดแต่ "เหตุปัจจัย" โดยปัญญาญาณ, อันเกิดมาจากการประชุมรวมกันชั่วระยะหนึ่งของธาตุทั้ง ๔ เป็นรูปร่างกลุ่มก้อนมายาขึ้น และธาตุทั้ง ๔ นั้นต่างก็ล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่อย่างแปรปรวน และดับไปอยู่ตลอดเวลาทุกขณะ และด้วยเหตุปัจจัยปรุงแต่งอันสำคัญอีกเช่นกันอันคือนามหรือจิต (อันก่อให้เกิดกรรมอันคือการกระทำที่มีเจตนา อันทำให้ชีวิตเป็นไปตามกรรมคือการกระทำนั้นนั่นเอง), และธาตุทั้ง ๔ หรือมหาภูตรูปก็เป็นเหตุปัจจัยยังให้เกิดอุปาทายรูป ๒๔ หรือที่กันเรียกว่ารูปอาศัย กล่าวคือ รูป ที่อาศัยเกิดสืบเนื่องต่อจากมหาภูตรูป เป็นอายตนะต่างๆ เพศ ความสวยงาม ฯลฯ ดังนั้นเมื่อฝ่ายรูปรวมกับฝ่ายนามหรือจิต ก็เกิดเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ขึ้น กล่าวคือ เมื่อครบขั้นทั้ง ๕

อันเมื่อรู้ด้วยสัมมาญาณแล้ว ยังต้องหมั่นพิจารณาเพื่อเป็นเครื่องรู้ เครื่องระลึก เครื่องเตือนสติว่า กายเป็นเพียงสักแต่ธาตุ ๔ หรือสรีระยนต์อันเป็นคำที่หลวงปู่เทศก์ เทศรังสีใช้อุปมาถึงกาย หมายถึงเป็นเพียงสักแต่ว่าเครื่องจักร เครื่องยนต์ หรือหุ่นยนต์อย่างหนึ่งใช้ทำงาน อันล้วนเกิดมาแต่ธาตุ ๔ เท่านั้น, อันเมื่อเกิดแต่เหตุปัจจัยปรุงแต่ง จึงไม่ใช่สิ่งๆเดียวกัน จึงย่อมต้องไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดนิพพิทาความหน่าย จึงคลายกำหนด คลายความยินดี ความชื่นชม ความยึด ความอยาก หรือดับตัณหา ในกายแห่งตน ตลอดจนในสังขารต่างๆ พิจารณาทั้งเมื่อถอนออกจากสมาธิ เมื่อถอนออกจากจิตสงบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชีวิตประจำวัน ว่าเพราะล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัย จึงไม่เที่ยง จึงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒. ปัญญาเครื่องละอวิชชา

อวิชชา. หมายถึง ความไม่รู้แจ้ง คือ ความไม่รู้ความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ โดยถูกต้องแจ่มแจ้ง

อวิชชา. หมายถึงความไม่รู้ในอริยสัจ คือ

๑.ไม่รู้ในทุกข์. ได้แก่ไม่รู้ว่าจะไรบ้างที่เป็นตัวทุกข์ เช่นไม่รู้ความเกิด ความแก่ ความตาย ความผิดหวัง เป็นตัวทุกข์

๒. ไม่รู้ในเหตุเกิดทุกข์ ได้แก่ไม่รู้่ว่าทุกข์นั้นเกิดมาจากต้นเหตุในจิตของตนเอง มิใช่เกิดจากผัสสา ทเวตา มิใช่เกิดจากการบังตา

๓. ไม่รู้ในความดับทุกข์ ได้แก่ความไม่รู้่ว่าทุกข์นั้นเมื่อเกิดแล้วสามารถดับได้ โดยการกำจัดต้นเหตุให้หมดไป

๔. ไม่รู้ในข้อปฏิบัติสำหรับดับทุกข์ ได้แก่ไม่รู้่ว่าทุกข์นั้นจะดับสนิทได้ด้วยมรรค ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น มิใช่ดับได้ด้วยการวิงวอนขอร้องให้คนอื่นช่วย

ความไม่รู้สึกตัวทั่วพร้อมโดยสมบูรณ์ในความเป็นจริงของสิ่งต่างๆในขณะที่กำลังเผชิญหน้ากับมัน กล่าวคือไม่รู้ภายในกาย ไม่รู้เวทนาในเวทนา ไม่รู้จิตในจิต และไม่รู้อารมย์ในธรรม ก็คือไม่มีสติปัญญา ๔ ที่บริบูรณ์นั่นเองคือ อวิชชา

การที่เรามาปฏิบัติจนกระทั่งล้างความเห็นผิดว่ามีตัวเราได้ เป็นเรื่องใหญ่ ไม่มีในคำสอนของคนอื่น ยกเว้นแต่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีคำว่าทั้งหลายด้วย พระพุทธเจ้าไม่ได้มีองค์เดียว แต่ในยุคหนึ่งๆจะมีทีละองค์ พระพุทธเจ้ามีนับจำนวนไม่ถ้วน แต่ในยุคของเรา พระพุทธเจ้าชื่อพระโคตมะ พระโคตมพุทธะ ลูกพระเจ้าสุทโธทนะ ชื่อเดิมท่านชื่อสิทธัตถะ มีองค์เดียว

คำสอนของพระพุทธเจ้า ถึงขั้นการเจริญปัญญา ในขณะที่คำสอนของคนอื่น มันไปหยุดอยู่แค่การทำทาน การรักษาศีล การทำสมาธิ การทำทานก็ไม่ใช่เรื่องแล้ว เป็นการเสียสละความเห็นแก่ตัว สละความเห็นแก่ตัวออกไป ลดความเห็นแก่ตัวลงไป การรักษาศีลก็เป็นเรื่องดี เป็นเครื่องกดข่มข่มใจของเราเอง ไม่ให้ทำชั่วตามกิเลส การทำสมาธิก็เป็นเรื่องดี เป็นการข่มกิเลสไม่ให้ครอบงำจิตใจ

ศีล คือ เราข่มใจไม่ให้ทำตามกิเลส อยากฆ่าเขา-ไม่ฆ่า อยากตี-ไม่ตี อยากขโมย-ไม่ขโมย อยากโกหก-ไม่โกหก เป็นศีล ข่มใจของตัวเอง

สมาธิ คือ ข่มกิเลส จิตจะพุ่งชาน จิตจะมีกิเลส ทำสมาธิ กิเลสก็สงบ ความพุ่งชานก็สงบดับลงไป จิตก็สงบขึ้นมา มีราคะขึ้นมา มีความใคร่ขึ้นมา เจริญอสุภกรรมฐานอะไรอย่างนี้ จิตก็สงบเข้ามา ข่มกิเลส ข่มราคะได้ ข่มโทสะ มีโทสะขึ้นมาก็เจริญเมตตา เจริญเมตตามากๆ โทสะก็ถูกข่มสมาธินี้เป็นตัวข่มกิเลส ศีลเป็นตัวข่มใจของตัวเองไม่ให้ทำตามกิเลส

ส่วนปัญญานั้นเป็นการเรียนรู้ความจริงของสิ่งที่เรียกว่าตัวเรา จะทำลายความโง่ ใช้คำว่า “ทำลาย” ศีล-สมาธิ เป็นเรื่องข่มๆ เอาเท่านั้นเอง ข่มจิตบ้าง ข่มกิเลสบ้าง แต่ปัญญา ถึงขั้นทำลายความโง่เขลา

๓. กำหนดธาตุ ๔ ละนิวรณ์ ๕

จตุธาตุมูลฐาน - การกำหนดธาตุ ๔

คือ พิจารณาร่างกาย แยกแยะออกไปมองเห็นแต่ส่วนประกอบต่างๆ ที่จัดเข้าไปในธาตุ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย ทำให้รู้ภาวะความเป็นจริงของร่างกาย ว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ประชุมกัน

เข้าเท่านั้น จึงไม่เป็นตัวสัตว์บุคคลที่แท้จริง เพราะตัวตนสัตว์บุคคลที่เห็นหรือผัสสะนั้นเป็นเพียงกลุ่มหรือก้อนของเหตุที่มาเป็นปัจจัยประชุมกัน

เมื่อผู้ปฏิบัติถอนความกำหนัด หมายถึงว่าตัวเรา ของเรา เสียได้ วิตกกังวลจะตั้งมั่น จนเป็นอุปจารสมาธิ และฌณีสมาธิ ระวังนิวรณ์ธรรม เห็นร่างกายเป็นสภาวะธรรม เป็นของสูญเปล่า ไม่เห็นเป็นสัตว์ เป็นบุคคล จิตก็จะเพิกเฉย ไม่ยินดียินร้าย ในอิฏฐารมณฺ์ และอนิฏฐารมณฺ์ แต่นั้น จิตก็จะหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ไม่ถือนมฺุปาทาน ถึงนิพพานเป็นที่สุด

๔. เจริญวิชา ๓ ละอุปาทานชั้น ๕

การพิจารณาภายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และ ธรรมในธรรม เป็นภายในบ้าง เป็นภายนอกบ้าง, เป็นทั้งภายในและภายนอกบ้าง ดังที่กล่าวมา ก็ให้เห็นชัดในสามัญญลักษณะ คือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งอย่างชัดแจ้ง จนเห็นเป็นธรรมดาในความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของสังขารของสัตว์ทั้งหลาย ช่วยให้เกิดธรรมสังเวชสลัดใจในการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายที่ยังติดอยู่ในสังสารจักรและไตรวัฏฏะ คือ กิเลสวัฏฏะ กรรมวัฏฏะ และวิปากวัฏฏะ อยู่ในภพ 3 นี้ไม่มีที่สิ้นสุด ไปนรกบ้าง สวรรค์บ้าง มนุษย์บ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เปลี่ยนแปลงไปต่างๆ นานาสะพรingsแล้วและน่าเบื่อหน่ายยิ่งนัก ต้องทิ้งสมบัติพัสถาน บุตร ภรรยา และบิดามารดาแต่เก่าก่อน หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามเครื่องล้อเครื่องหลง ดูกดงว่าความฝัน เอาเป็นของเที่ยงแท้แน่นอนไม่ได้ เป็นอย่างนี้หมดทั้งตัวเราเองและสัตว์อื่น เหมือนกันหมด ทุกรูปทุกนาม แล้วให้ยกวิปัสสนาญาณทั้ง 10 ประการ ขึ้นพิจารณา ทบไปทวนมา ทับทวนให้มากเข้า ก็ให้เห็นภัยในวัฏสงสาร บังเกิดธรรมสังเวชสลัดจิตคิดเบื่อหน่ายในสังขารและนามรูป เมื่อปัญญาแจ่มสว่างชัดขึ้น ทำลายอวิชชาเป็นมูลรากฝ่ายเกิดดังนี้ ตัณหาและทิฏฐิก็เบาบางหมดไปตามระดับคุณธรรมที่ปฏิบัติได้ สามารถปล่อยวางอุปาทานในชั้น 5 ได้ยิ่งขึ้น สิ้นรัก สิ้นใคร สิ้นอาลัยยินดีในการครองชั้นและทำนุบำรุงชั้นเกินความจำเป็น เมื่อรู้เห็นเช่นนี้ แม้อยากจะไปเสียให้พ้นจากสังขารนี้ ก็ยังไม่อาจจะกระทำได้ เหมือนดั่งนกที่ติดอยู่ในกรง หรือปลาที่ติดเบ็ด จึงได้แต่วางเฉย เพิกเฉยในสังขาร เป็น สังขารุเพกขาญาณ

แล้วจึงยกจิตนั้นขึ้นให้บริสุทธิ์ ไสสะอาดจากเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย โดยน้อมไปเพื่อ อาสวักขยญาณ พิจารณาปัจจุสมุปบาทธรรม อันมีนัยอยู่ในอริยสัจ ให้เห็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ สภาวะที่ทุกข์ดับเพราะเหตุดับ และหนทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ เพื่อกระทำอาสวะให้สิ้นเชื้อไม่เหลือเศษ เป็นพระอรหันตชีนาสพผู้มีอาสวะสิ้นแล้วต่อไป ด้วยการนำเอาญาณทั้ง 2 ในเบื้องต้น คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และ จุตูปปาตญาณ นั้นมาเป็นอุปการะให้สิ้นดังนี้

เมื่อธรรมกายพระโสดาปัตติมรรคปรากฏขึ้นละสัจฉญาณเบื้องต้น 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้แล้ว จะตกศูนย์ ปรากฏเป็นธรรมกายพระโสดาปัตติผล

บังเกิดขึ้นเต็มส่วน ขนาดหน้าตัก ความสูงและเส้นผ่าศูนย์กลางดวงธรรม 5 วาเต็ม ขาวใส บริสุทธิ์ มีรัศมีปรากฏ เห็นได้ชัดเจนตลอดเวลา และก็มีญาณหยั่งรู้ถึงการบรรลุพระโสดาปัตติผลนั้น

เมื่อธรรมกายพระสภิกาคามีบรรคปรากฏขึ้นละกิเลสจนเหลือโลภะ โทสะ และโมหะ ที่เบาบางลงมากแล้ว จะตกศูนย์ ปรากฏเป็นธรรมกายพระสภิกาคามีผล มีขนาด 10 วา ขาวใสบริสุทธิ์ และมีรัศมีสว่างยิ่งขึ้นไปอีก จนผู้ปฏิบัติธรรมนั้นเห็นชัดเจนอยู่ตลอดเวลา ก็จะมีญาณหยั่งรู้ถึงการบรรลุพระสภิกาคามีผลนั้น

เมื่อธรรมกายพระอนาคามีบรรคปรากฏขึ้นละสัญญาชนเบื้องต่ำได้อีก 2 คือ ปฏิมะและกามราคะแล้ว จะตกศูนย์ และจะปรากฏธรรมกายพระอนาคามีผลขึ้น เต็มส่วน 15 วา ขาวใสบริสุทธิ์ มีรัศมีปรากฏยิ่งขึ้นไปอีก จนเห็นธรรมกายพระอนาคามีผลของตนเองชัดเจนอยู่ตลอดเวลา ก็จะมีญาณหยั่งรู้ถึงการบรรลุพระอนาคามีผลนั้น

เมื่อธรรมกายพระอรหัตตมรรคปรากฏขึ้นละสัญญาชนเบื้องสูงอีก 5 ประการ ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ อุทธัจจะมานะ และ อวิชชา ได้แล้ว จะตกศูนย์ ปรากฏเป็นธรรมกายพระอรหัตตผล ขยายโตเต็มส่วน มีขนาดหน้าตัก ความสูง และเส้นผ่าศูนย์กลางดวงธรรม 20 วา ขาวใสบริสุทธิ์ และมีรัศมีสว่างยิ่งนัก เห็นธรรมกายพระอรหัตตผลชัดเจนอยู่ตลอดเวลา แล้วก็มีญาณหยั่งรู้ถึงการบรรลุพระอรหัตตผลนั้น

จากที่กล่าวมาผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ พอเป็นสังเขปดังต่อไปนี้

๑. หลักเหตุผล

การประกาศพระพุทธศาสนาด้วยวาจาอันไพเราะหรือวาจาที่มีความวิจิตรด้วยคำอุปมา และประกอบด้วยหลักของเหตุผลจนนำไปสู่การละความเห็นผิดของพระเจ้าปายาสี เป็นต้น^๕

๒. ปัจจัยแสดงองค์แห่งปฏิจจนุปบาท

ปัจจัยแสดงองค์แห่งปฏิจจนุปบาทซึ่งสงเคราะห์ด้วยอำนาจปัจจัยต่างๆ มากน้อย แตกต่างกันไปตามสมควร เช่น อวิชชา เป็นปัจจัยแก่สังขารที่เป็นกุศล คือ ปุญญาภิสังขาร จะได้ ๒ ปัจจัย คือ อารัมมณปัจจัยและปกตูปนิสสยปัจจัย อวิชชาเป็นปัจจัยแก่อาเนญชาภิสังขาร จะได้ ปกตูปนิสสยปัจจัยเท่านั้น และอวิชชาเป็นปัจจัยแก่ อกุศล ที่เรียกว่า อปุญญาภิสังขารนั้นได้อำนาจปัจจัยหลายอย่าง คือ เหตุ อารัมมณะ อธิปติ อนันตรระ สมันตรระ สหชาติ อัญญมัญญะ นิสสยะ

^๕ช.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๗-๒๓.

อุปนิสัยยะ อาเสวนะ สัมปยุตตะ อัถถิ นัตถิ วิคตะ และอวิคตะ เป็นต้น^๕ นอกจากนี้ ระบุว่า วิปัสสนา ย่อมไม่มีโดยมิได้กำหนดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในกองรูป เวทนา จิต ธรรม และสภาวะธรรม แม้สันตติ อามาทย์และนางปฐาจาราเหล่านั้น ได้ล่วงพ้นความเศร้าโศกและไคร่ครวญด้วยหนทาง (คือสติปัญญา) เหตุนี้^๖ อรรถกถาจารย์ท่านจึงอธิบาย ว่า ตสมา เอกายโน อโย ภิกขเว มคฺโคติ เอตถ เอกมคฺโค อโย ภิกขเว มคฺโค น เทวธาปโตติ เอวมตฺโต ทฎฐพฺโพ.^๗ ดังนั้น จึงควรทราบข้อความใน พระบาลีนี้ว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มคฺโค” แปลว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางสายเดียว ไม่ใช่ทางสอง แพร่ง”^๘

๓. แนวทางการปฏิบัติที่ได้กล่าวถึง นามรูปปริจเฉทญาณ หมายถึง ปัญญาที่พิจารณา รูปนามจนสามารถแยกได้ว่าอะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม การรู้ที่ใจว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน กรณี พอง-ยุบ ในการกำหนดพอง-ยุบ ถือเป็นรูป ส่วนใจที่รู้ถือเป็นนาม เป็นต้น^๙

๔. หลักการปฏิบัติวิปัสสนา เนื้อหาว่า โยคีบุคคลได้ทำการเจริญสติอย่างสอดคล้องกับ พระธรรมเทศนาในมหาสติปัญญาสูตร แล้วก็สามารถที่จะเข้ามรรค ๔ ผล ๔ เข้าถึงความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส มลทินทั้งหลายทั้งปวงมีราคะ โทสะและโมหะเป็นต้น ในที่สุดจึงสามารถข้ามพ้นโสกะ ปริเทวะ^{๑๐} หมายความว่า ภายหลังที่พระอรหันต์นั้นปรินิพพานแล้วความทุกข์กายก็ไม่เกิดอีกต่อไป ภายหลังที่ได้บรรลुरुหัตแล้ว ความทุกข์ใจทั้งปวงไม่เกิดขึ้น บุคคลผู้เจริญสติปัญญาชั้น นั้น ได้รู้ได้เห็น มรรคญาณ ๔ ซึ่งเรียกว่า ญาณธรรมแล้วย่อมรู้แจ่มแจ้งสภาวะธรรมคือพระนิพพานอัน เป็นที่ดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ยกย่องสรรเสริญ สติปัญญา ๔

๕. ศึกษาจากพุทธวจนะ ความเป็นอัจฉริยจิตของบุคคลผู้สามารถเอาชนะความตายหลุดพ้นจากการเวียนว่ายเกิดตายในสังสารวัฏ สามารถนำไปตรวจสอบตนเอง ภายใต้หลักธรรมขององค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าเดินมาอย่างถูกต้อง ถูกทาง ก้าวหน้าไปแค่ไหนอย่างไร โดยไม่ต้อง พึงพาผู้อื่นมาตัดสินให้สมดังที่ พระองค์ตรัสว่า ให้บุคคลทั้งหลายพึงตนพึงธรรม ด้วยพระศาสดาตรัส

^๕ พระพุทธโฆสะ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประชวยรงค์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗๗ - ๘๗๘.

^๖ ที.อ. ๒/๓๖๒.

^๗ ที.อ.(บาลี) ๒/๓๕๙

^๘ ที.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๑๐.

^๙ พระธรรมธีรราชมุณี (โชค ญาณสิทธิ), **หลักปฏิบัติ สมณะ- วิปัสสนา**, ๒๕๓๗.

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาขั้น หลักการปฏิบัติวิปัสสนา** (ฉบับสมบูรณ์), จำรูญธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประชวยรงค์ไทย การพิมพ์ ๒๕๕๓), หน้า ๓๘๖.

ไว้ว่าบุคคล ๓ จำพวกนี้ปรากฏขึ้นยากในโลก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว และ ๓) กตัญญูกตเวทีบุคคล^{๑๑}

๖. หลักการใช้ปฏิภาณโวหาร และลักษณะธรรมที่ยังปฏิภาณเกิด เช่น กรณีพระกุมารกัสสปเถระใช้ปฏิภาณโวหารกับเจ้าปายาสี เป็นต้น^{๑๒}

๗. สัมมาสมาธิ ภาวะที่จิตรวมเป็นหนึ่งโดยชอบ ความสำคัญของสัมมาสมาธิ ประโยชน์ของสัมมาสมาธิ อานาปานสติสมาธิ : ในฐานะเป็นวิธีการที่ทำให้พระโพธิสัตว์ตรัสรู้สู่ความเป็นพุทธ อานาปานสติสมาธิ : ปฏิบัติเพียงหนึ่ง แต่ได้ทั้งหมด อานาปานสติสมาธิภาวนา : มรรควิธีฝึกกลมหายใจแห่งการตื่นรู้ อานาปานสติ - สติปัฏฐาน ๔ - โพชฌงค์ ๗ : วิธีการที่หลากหลาย แต่เพื่อเป้าหมายเพียงหนึ่งเดียว และอรรถยลลักษณะของอานาปานสติสมาธิภาวนา เป็นต้น^{๑๓}

๘. หลักธรรมของโพธิปักขิยธรรม ควรเจริญและทำให้มาก การปฏิบัติไปตามลำดับ กายคตาสติ มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อานาปานสติทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ มุมมองวิปัสสนา ๔๐ อย่าง เป็นต้น^{๑๔}

๓.๓ สรุป

จากประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ ผู้วิจัยขอสรุปโดยย่อ ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ประวัติของพระกุมารกัสสปเถระ

สถานะเดิม

พระกุมารกัสสปเถระ นามเดิมว่า กัสสปะ เป็นนามที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงตั้งให้ ต่อมาท่านบวชในพระพุทธศาสนา เวลาพระศาสดาตรัสเรียกภิกษุชื่อกัสสปะ จะถูกทูลถามว่า กัสสปะ ไหน จึงตรัสว่า กุมารกัสสปะ เพราะท่านบวชมาตั้งแต่ยังเด็ก ๆ บิดาและมารดาไม่ปรากฏชื่อ เป็นชาวเมืองสาวัตถี มารดาของท่านศรัทธาจะบวชตั้งแต่มิได้แต่งงาน แต่บิดาและมารดาไม่อนุญาต หลังจากแต่งงานแล้วขออนุญาตสามี ในที่สุดสามีอนุญาตให้บวช เธอจึงบวชเป็นภิกษุณีโดยไม่รู้ตัวว่า ตั้งครรภ์ ครั้นอยู่มาครรภ์ได้ใหญ่ขึ้น ภิกษุณีทั้งหลายรังเกียจเธอ จึงนำไปให้พระเทวทัตตัดสิน พระเทวทัตตัดสินว่า เธอคือสขาด แม้เธอจะชี้แจงเหตุผลอย่างไรก็ไม่ยอมรับฟัง ภิกษุณีทั้งหลายจึงพาไปเฝ้า

^{๑๑} พุทธวจนะสถาบัน มูลนิธิพุทธโฆษาจารย์, “พุทธวจนะ ฉบับ ๒ คู่มือโสตาบัน”, (วัดหนองป่าพง อุบลราชธานี: บริษัท คิว พรินท์แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๔), ๒๔๘ หน้า.

^{๑๒} ธีรวัสส์ บำเพ็ญบุญบารมี, “โครงการธรรมศึกษาวิจัย ปฏิภาณโวหาร”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเบญจนิภา, ๒๕๕๐), ๖๙ หน้า.

^{๑๓} พระมหาวิฑูริย์ วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี), “สัมมาสมาธิลมหายใจแห่งการตื่นรู้”, (เชียงใหม่: ศูนย์วิปัสสนาอาศรมอิสสรชน, ๒๕๕๓), ๘๒ หน้า.

^{๑๔} สุภีร์ ทุมทอง, “หลักปฏิบัติสมาธิภาวนา”, ไม่ปรากฏแหล่งที่พิมพ์: ๒๕๕๕, ๑๖๐ หน้า. (อัดสำเนา).

พระศาสดา ๆ ทรงมอบหมายให้อุบาลีเถระตัดสิน พระอุบาลีเชิญตระกูลใหญ่ ๆ ชาวสาวัดดีและนางวิสาขามาพิสูจน์ได้ว่า นางตั้งครรภ์มาก่อนบวช ศีลของนางบริสุทธิ์

ชีวิตก่อนบวช.

นางภิกษุณีนั้นคลอดบุตรเป็นชาย หน้าตาน่ารัก ผิวพรรณดุจทองคำ พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงให้เลี้ยงดูไว้ และทรงตั้งชื่อให้ว่า กัสสปะ อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายรู้จักท่านในนามว่า กุมารกัสสปะ เพราะเป็นเด็กที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงอย่างราชกุมาร.

มูลเหตุของการบวชในพระพุทธศาสนา.

เมื่อเขาเจริญวัยแล้ว พระราชาทรงประดับประดาเขาอย่างสมเกียรติ แล้วนำไปบวชยังสำนักของพระศาสดา ตั้งแต่ท่านบวชแล้ว ก็ได้เจริญวิปัสสนาและเรียนพุทธพจน์ แต่ไม่ได้บรรลุมรรคผลแต่อย่างใด.

การบรรลุธรรม

ครั้งนั้น สหายของท่านเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส เห็นท่านลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงผูกปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วบอกว่า นอกจากพระศาสดา ไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่านจนถึงพระอรหัต พระเถระเรียนเองตามที่พระศาสดาตรัส เข้าไปยังป่าอัมพวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัต ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์.

งานประกาศพระศาสนา.

พระกุมารกัสสปเถระ กล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตร สมบูรณ์ด้วยอุปมาและเหตุผล เช่น การโต้ตอบกับพระเจ้าปายาสีผู้ไม่เชื่อว่าโลกอื่นมีจริง เป็นต้น

พระเจ้าปายาสีเห็นว่านรกไม่มี เพราะไม่เคยเห็นญาติคนไหนตกนรกแล้วมาบอก พระเถระอุปมาว่า เหมือนคนทำความผิดร้ายแรง ถูกตัดสินจำคุกจะออกมานอกคุกได้อย่างไร.

พระเจ้าปายาสีเห็นว่าสวรรค์ไม่มี เพราะไม่มีญาติที่ขึ้นสวรรค์กลับมาบอก พระเถระอุปมาว่า เหมือนคนพลัดตกลงไปในหลุมคูถ ครั้นขึ้นมาได้ ชำระร่างกายสะอาดแล้ว คงไม่มีใครอยากลงไปนอนในหลุมคูถอีก.

พระเจ้าปายาสิตรัสว่า เคยฆ่าคนโดยเอาใส่ในหม้อ แล้วปิดฝาจนสนิทมทั้งเป็นให้คนช่วยดูรอบ ๆ หม้อ ก็ไม่เห็นชีวะของผู้นั้นออกมา พระเถระอุปมาว่า เหมือนพระองค์เคยบรรทมหลับท่ามกลางผู้อารักขาและนางสนม แล้วทรงสุบินว่าเสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ แต่ก็ไม่เคยมีใครเห็นชีวะของพระองค์ที่ออกไป.

พระเจ้าปายาสิตรัสว่า เคยฆ่าคนโดยไม่ทำลายอินทรีย์ทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ครั้นเขาตายแล้ว ทรงตรวจดู ไม่พบว่าทั้ง ๖ นั้นรู้สึกอะไรเลย พระเถระอุปมาว่า เหมือนคนเป่าสังข์ คนโง่ได้ยินเสียงสังข์ จึงมาขอดูเสียงของสังข์ ค้นหาอย่างไรก็ไม่พบเสียงในตัวสังข์ จึงบอกว่าสังข์ไม่มีเสียง.

ยังมีเรื่องอีกมากมายที่แสดงถึงความสามารถของพระกุมารกัสสปเถระ ในการอธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ท่านสามารถโต้ตอบกับผู้ที่มาโต้แย้งคัดค้านคำสอนได้อย่างดี จึงนับว่าเป็นกำลังที่สำคัญรูปหนึ่งในการประกาศพระพุทธศาสนา.

.เอตทัคคะ. เพราะพระกุมารกัสสปเถระ กล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตรสมบุรณ์ด้วยการอุปมาและเหตุผล พระทศพลจึงทรงยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ใช้ถ้อยคำอันวิจิตร (กล่าวถ้อยคำที่ไพเราะ).

.บุญญาธิการ. แม้พระกุมารกัสสปเถระนี้ ก็ได้สร้างสมบุญญาธิการอันเป็นอุปนิสัยแห่งมรรคผลนิพพานมานาน ในพุทธกาลแห่งพระปทุมุตตระ ได้เห็นพระศาสดาทรงตั้งภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวถ้อยคำอันวิจิตร จึงได้ปรารถนาตำแหน่งนั้น ได้สร้างสมความดีที่สนับสนุนเกื้อกูลแก่ความปรารถนามาตลอดเวลา แล้วได้มาสมความปรารถนาในสมัยพระศาสดาของเราทั้งหลายดังกล่าวแล้ว.

.ธรรมวาทะ. เปรียบเหมือนชาย ๒ คน ชวนกันไปหาทรัพย์ ไปพบตะกั่วจึงห่อผ้านำไป ครั้นไปพบทอง ชายคนหนึ่งไม่ยอมทิ้งตะกั่วเพราะถือว่าหอบหิ้วมานานแล้ว อีกคนหนึ่ง ทิ้งตะกั่ว เพราะรู้ว่ามียาค่าน้อย แล้วห่อเอาทองไปเพราะรู้ว่ามียาคามาก เมื่อกลับไปถึงบ้าน คนที่นำห่อทองไป ย่อมเป็นที่ชื่นชอบยินดีของครอบครัวและญาติมิตรมากกว่าคนที่ นำห่อตะกั่วไป ขอพระองค์ได้โปรด สละความเห็นผิดเดิมเสียเถิด.

.นิพพาน. พระกุมารกัสสปเถระ ครั้นอยู่จบพรหมจรรย์ของท่านแล้ว ก็ได้ช่วยพระศาสดา ประกาศพระศาสนา อยู่มาตามสมควรแก่เวลาของท่าน แล้วได้นิพพานจากโลกไป

๓.๔.๒ .การสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ

พระกุมารกัสสปเถระเกิดจากบิดามารดาที่ใฝ่ธรรม ประกอบกับท่านเองก็ได้ เป็นผู้บวชเรียน ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมาตั้งแต่ยังเด็ก ท่านเป็นพระสันโดษมีกนน้อย ถืออุตุรงค์เป็นวัตร ได้รับการสรรเสริญจากพระศาสดาเป็นต้นว่า เปรียบเสมือนด้วยพระจันทร์ เข้าไปยังตระกูลทั้งหลายไม่คะนองกาย ไม่คะนองจิต เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิตย์ ไม่เย่อหยิ่ง วันหนึ่ง เมื่อประทับนั่ง ในท่ามกลางหมู่พระอริยเจ้า ทรงตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งผู้เลิศแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงอุตุรงค์และกล่าวสอนอุตุรงค์ว่า ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะนี้ เป็นผู้เลิศแห่งภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงอุตุรงค์และกล่าวสอนอุตุรงค์ และเป็น ผู้ที่มีบุญญาธิการมาตั้งแต่อดีตชาติ พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูด้วยพุทธญาณเห็นว่า ความปรารถนาของเขาจะสำเร็จแน่นอน จึงทรงพยากรณ์ว่า ในอนาคตกาลประมาณแสนกัปป์พระพุทธเจ้า พระนามว่าโคดม จักอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นสาวกที่ ๓ ของพระพุทธเจ้านั้น มีชื่อว่า มหากัสสปเถระ อุปาสกนั้น ได้ฟังคำนั้นแล้ว รู้สึกเหมือนว่าสมบัตินั้น ตนเองจะได้ในวันพรุ่งนี้ ได้กระทำความบุญกรรมต่าง ๆ มาตลอดหลาย พุทธันดร ในชาติสุดท้ายได้มาเกิดเป็นพระมหากัสสปเถระตามคำพยากรณ์ทุกประการ และท่านยังเป็นผู้ที่มีธรรมวาทะที่วิจิตรตรงตามไพเราะในการถามตอบธรรมและก่อนที่ท่านจะบรรลุตธรรม โดยการ

เจริญวิปัสสนาครั้งนั้น สหายของท่านเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส เห็นท่านลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงผูกปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วบอกว่า นอกจากพระศาสดา ไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่านจนถึงพระอรหันต์ พระเถระเรียนเองตามที่พระศาสดาตรัส เข้าไปยังป่าอัมพวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์.

พระกุมารกัสสปเถระเป็นผู้ใช้สติระลึกรู้ในรูปนาม ปัจจุบันว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เพียงแต่ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มาประกอบกันอยู่ โดยหลักปฏิบัติให้มีสติ เช่น อิริยาบถเดิน^{๑๕} อิริยาบถยืน^{๑๖} อิริยาบถนั่ง^{๑๗} อิริยาบถนอน^{๑๘} มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ จงพิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ หรือจงพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ท่านยังใช้สติกำหนดรู้อาการของเวทนา เป็นการพิจารณาธรรมอันเป็นเหตุเกิดหรือดับในเวทนา และมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า “เวทนามีอยู่” ก็เพียงพออาศัยเจริญสติเท่านั้น และเป็นผู้มีสติอยู่กับกาย ว่าด้วยการตั้งสติพิจารณาเห็นจิตในจิต ซึ่งเป็นการพิจารณาเห็นเหตุเกิดหรือดับในจิต เป็นการใช้สติกำหนดรู้อาการทางวิญญาณชั้น ๖ โดยการกำหนดรู้ว่าจิตกำลังมีสภาวะอารมณ์ระคะ โทสะ โมหะ ความหดหู่ ฟุ้งซ่านแห่งจิต^{๑๙} พระกุมารกัสสปเถระได้นำเอาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ว่าด้วยการตั้งสติพิจารณาเห็นธรรมเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายซึ่งสมเด็จพะสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาธรรม ๕ หมวด คือ นีวรณ^{๒๐} ชันธ^{๒๑} อายตนะ^{๒๒} โพชฌงค์ และสังขะ

ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีสภาวะอารมณ์ในการกำหนดรู้อารมณ์ของชั้น ๕ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเห็นการเกิดดับของรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน เราเขา ทำให้เกิดความเห็นได้อย่างถูกต้อง

^{๑๕} ดุราลละเอียตโน วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๑๕. , ดุราลละเอียตโน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๕/๒๖๐.

^{๑๖} ดุราลละเอียตโน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๕/๒๖๐.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน ๑๐/๓๗๕/๒๖๐.

^{๑๘} อ่างแล้ว

^{๑๙} ดุราลละเอียตโน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๔-๓๑๕.

^{๒๐} ดุราลละเอียตโน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๒๑} ดุราลละเอียตโน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘-๓๑๙.

^{๒๒} ดุราลละเอียตโน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙-๓๒๑.

ในอริยสัจข้อที่ ๔ กล่าวถึงมรรค หรือหนทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน เพื่อการพ้นทุกข์ ในวิภูสงสาร โดยได้ตรัสว่า มรรค ก็คือสติปัฏฐาน ๔ วิปัสสนาอันเป็นการปฏิบัติตามหนทางเพื่อการพ้นทุกข์ ในวิภูสงสารจึงปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีปรากฏในสติปัฏฐานสูตร

เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควคู้กันอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

บาทฐานของวิปัสสนา คือสมาธิ เอกัคคตารมณฺ์ ไม่ฟุ้งซ่าน จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน โดยมีความเพียรเจริญวิปัสสนาอย่างต่อเนื่อง

หน้าที่แห่งสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ ก็คือ การข่มระงับตัณหาทั้งหลาย ตั้งแต่ที่หยาบ ไปจนถึงที่ละเอียดประณีต นั่นเอง ฯลฯ

สรุปได้ว่าการเจริญสติปัฏฐานสูตร ที่มีความสำคัญมากต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ทางสายนี้^{๒๓} เป็นทางสายเอกหรือทางสายเดี่ยวเท่านั้น” อันเป็นทางบริสุทธิ์ดีดับความทุกข์รู้แจ้งสังขารเห็นเข้าถึงหนทางของพระนิพพาน เช่นเดียวกับพระกุมารกัสสปเถระที่ได้เจริญสติปัฏฐานจนเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน

^{๒๓} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑.

บทที่ ๔

วิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกুমารกัสสปลเถระ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกুমารกัสสปลเถระ เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท ที่ปรากฏในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสและคัมภีร์อื่นๆ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

- ๔.๑ การปฏิบัติแบบวิปัสสนานัก
- ๔.๒ แนวการปฏิบัติของพระกুমารกัสสปลเถระ
- ๔.๓ วิเคราะห์การสังสมบารมีของพระกুমารกัสสปลเถระ
- ๔.๔ สรุป

๔.๑ การปฏิบัติแบบวิปัสสนานัก

การที่ท่านพระกুমารกัสสปลเถระ ท่านนี้ได้รับการสถาปนาจากพระบรมศาสดา ให้อยู่ในตำแหน่งที่เป็นเลิศกว่าเหล่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้แสดงธรรมได้วิจิตร นั้นก็เนื่องด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ อัตถุบัติเหตุ เหตุเกิดเรื่อง คือ เมื่อจะกล่าวธรรมกถา ก็ยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วนำเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุผลมาประกอบเข้ากับบทเหล่านั้น ทำให้พระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระพุทธดำรัส มีทั้งแบบต่ำและแบบสูงแสดงอยู่ อีกทั้งพระธรรมกถานั้นจะพร้อมไปด้วยอุปมาและเหตุทั้งหลาย กล่าวเสียอย่างวิจิตรทีเดียว และอีกเหตุหนึ่งก็คือเนื่องด้วยท่านได้ตั้งความปรารถนาในตำแหน่งนั้นตลอดแสนกัป ตามเรื่องที่จะกล่าวตามลำดับพระมหากุมารกัสสปลเถระ ผู้ถือโสสานิกังคจุดงศ์อยู่ในป่าเข้ามาตลอด ๖๐ ปี ภิกษุอื่นแม้แต่รูปเดียวก็ไม่รู้ ด้วยเหตุ นั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า เราอยู่ในป่าเข้ามาตลอด ๖๐ ปี รวด ภิกษุผู้เป็นเพื่อน ก็ไม่รู้เรา โอเราเป็นยอดของผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตรเกิดร่วมสมัยกับพระโพธิสัตว์ ท่านได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์ ดังที่ปรากฏในชาดก คือ เกิดเป็นลูกนางเนื้อ พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระยาเนื้อชื่อว่านิโครธ ใน นิโครธมิชชาดก พระเถระโปรดเจ้าปายาสีให้พ้นจากมิชฌาภิภูฏี เป็นต้นและวิธีการปฏิบัติให้ถึงการบรรลุธรรมของมีดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ มหาภูตรูป ๔ (ธาตุ ๔)

วิธีการปฏิบัติสมณะ คือ จิตอยู่กับจิต จึงได้ชื่อว่า รู้ตนเอง หรืออยู่กับตนเอง ผู้ไม่หลงเพลินไปกับมายาอันยั่วล่อลวง ย่อมสงบ

สมถภาวนาจึงเป็นการทำให้สงบ ไม่คิดไม่นึก ต้องการความสงบเป็นใหญ่ เรียกว่า ทำสมาธิหรือการฝึกสติ เจริญสติ ทำได้ทุกอริยบท

บุคคลบรรลุความเป็นสมณะได้ ด้วยปัญญาที่อบรมมาดีแล้วแห่งตน ดังนั้น จึงกล่าวว่า บุคคลเข้าถึงสมณะได้ ด้วยปัญญา

ผู้เจริญสมณะฝ่ายเดียว โดยตลอด ไม่ประกอบด้วยวิปัสสนา อาจมีประโยชน์บางประการ แต่ไม่บรรลุประโยชน์อันบริบูรณ์

ดังนั้น บุคคลบางพวก อาจมีข้อสงสัยว่า หากเจริญสมณะอย่างเดียว ไม่ประกอบด้วยวิปัสสนา จะบรรลุพระนิพพานได้หรือไม่ หรือ อาจมีข้อสงสัยว่า หากเจริญวิปัสสนาอย่างเดียว ไม่ประกอบด้วยสมณะ จะบรรลุพระนิพพานได้หรือไม่ ปัญหาทั้งสองข้อนี้ มีคำตอบเดียวกัน คือ เป็นอฐานะ หมายถึง ไม่เป็นฐานะที่จะเป็นได้แก่บุคคลใดเลย

จะเปรียบเทียบการเจริญสมณะ โดยไม่ประกอบด้วยวิปัสสนา ว่า เหมือนบุคคลปรารถนาจะเข้าใจแตกฉานรอบรู้วิชาการในตำราเล่มใดเล่มหนึ่ง ก็เฝ้ามองแต่ตำรานั้น ท่องจำตำรานั้น แต่ไม่พิจารณาเพื่อทำความเข้าใจกับเนื้อหาในตำรานั้นเลยแม้แต่น้อย ก็ย่อมไม่เข้าใจหลักการในวิชานั้นๆ เป็นธรรมดา ครั้นเมื่อเจอโจทย์ที่พลิกแพลงไปจากที่ท่องจำมาได้นั้น ก็ไม่สามารถพิจารณาหาคำตอบที่ถูกต้องตามหลักวิชานั้นได้

ต้นเหตุของการบัญญัติคำว่า สมณะยานิก และวิปัสสนายานิก นั้น ไม่ได้หมายถึงผู้เจริญสมณะอย่างเดียว กับผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียว (อย่างที่คุณครูสุดโต่งบางจำพวกประกาศกัน) แต่จำแนกโดยหลักการว่า ความเป็นสมณะเกิดก่อน หรือความเป็นวิปัสสนาเกิดก่อน แก่บุคคลผู้นั้นในขณะที่เจริญกรรมฐานภาวนาจิตอยู่ เท่านั้น

ผู้หลงเพลิดเพลिनอยู่ในต้นหนทางกายนี้ คือ ความแสวงหาปัจจัยเพื่อบำเรอกายนี้ ย่อมควรเจริญกายนุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย หรือลมหายใจอันปรุงแต่งกายนี้อยู่ เพื่อข่มระงับต้นหนทางกายนี้ให้สงบลง

๔.๑.๒ เจริญวิชา ๓ เพื่อละอุปาทานขั้น ๕

วิปัสสนาเป็นการพิจารณาในสิ่งที่เห็น เพื่อให้เข้าใจสัจจะ หรือหลักการ ของสิ่ง หรือสภาพที่เป็นไปแก่ตน ความเข้าใจนี้เป็น ปัญญา

บุคคลบรรลุความเป็นวิปัสสนาได้ ย่อมกระทำปัญญาที่ยังไม่เกิด ให้เกิดแก่ตนได้ แต่ต้องอาศัยความรู้ตน ความอยู่กับตน คือความเป็นสมณะ เป็นองค์ประกอบ เป็นฐาน จึงจะสามารถกำหนดรู้ฐานะเดิมของตนได้ เพราะหากกำหนดฐานะเดิมของตนมิได้อย่างถูกต้องแล้ว สิ่งที่พิจารณาอยู่ก็จะไม่ตรงกับความเป็นจริงของตน ก็จะไม่สามารถเจริญปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิมได้แก่ตน ด้วยเหตุนี้ คนบางพวก เฝ้าคั่นคว่ำครุ่นคิดอยู่กับสิ่งที่ตนเรียกว่าวิปัสสนา นานไป ก็รู้มากมาย แต่แก้ปัญหที่ตนเองติดขัดมิได้ เช่น รู้ว่า โลกนี้เป็นมายาบ้าง รู้ว่า สิ่งใดๆในโลกเป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตาบ้าง ฯลฯ แต่ก็ไม่ช่วยให้ตนพ้นความสุดโต่ง ไม่ได้ช่วยให้ตนปล่อยวางในสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ได้มากขึ้นอย่าง

แท้จริงเลย ก็กลายเป็นว่า รู้มากขึ้น แต่ทุกซ์กลับไม่ลดลงเลย แม้เช่นนี้แล้ว บางพวกก็พยายามมองข้าม หรือครุ่นคิดเหตุผลขึ้นมาหลอกลวงตนเองอยู่นั่นเอง เพราะไม่รู้สมณะ

ผู้เจริญวิปัสสนาฝ่ายเดียว โดยตลอด ไม่ประกอบด้วยสมณะ อาจมีประโยชน์บางประการ แต่ไม่บรรลุประโยชน์อันบริบูรณ์

ฉะนั้นผู้เจริญจึงต้องอาศัย สมณะและวิปัสสนา เป็นธรรมที่ควรเจริญคู่กันไป จึงจะบรรลุคุณประโยชน์อันสูงสุดอันพึงบรรลุได้ คือ อมตะธรรม

๔.๑.๓ แนวทางการเจริญวิปัสสนา (สติปัฏฐาน๔)

การเจริญวิปัสสนานั้นต้องอาศัย รูปนามขั้น ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ในการกำหนดรู้รูปนามที่เป็นปรมาัตถ์อารมณ์จนเห็นไตรลักษณ์นั้นต้องอาศัยปริยัติ มีความเข้าใจปริยัติและนำไปปฏิบัติ อันเป็นปัจจัยส่งให้ถึงปฏิเวธอย่างถูกต้อง ฉะนั้น ผู้เจริญวิปัสสนาและเข้าใจใน รูปนาม กำหนดรู้ได้นั้น โดยลงมือปฏิบัติ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามอันเป็นปรมาัตถ์อารมณ์จึงจะสามารถทำได้ อย่างถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การเจริญวิปัสสนา เป็นการทำให้เห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็น อากาเรที่เคลื่อนไหว ใจที่คิด เป็นต้น เป็นวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับ สงบ เย็น(นิพพาน)ได้^๑ ถ้าต้องการสุขแท้ สุขถาวรที่ไม่กลับมาทุกซ์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่น^๒

คัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคได้กล่าวว่า วิปัสสนาเป็นวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง มีบทวิเคราะห์ว่า อนิจจานุสสเน วิเวคะ อากาเรณ รมเม ปสสตีติ วิปัสสนา^๓ ปัญญาใด ย่อมเห็นสังขตธรรมมีขันธ เป็นต้น ด้วยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยง เป็นต้น ฉะนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่า วิปัสสนา

อรรถกถามัชฌิมนิกายอธิบายว่า การวิปัสสนา คือการพิจารณาเห็นลักษณะของสภาวะธรรมที่ปรากฏ ๗ ประการ คือ

๑) อนิจจานุสสเน	พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
๒) ทุกขานุสสเน	พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
๓) อนัตตานุสสเน	พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
๔) นิพพิทานุสสเน	พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
๕) วิราคานุสสเน	พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
๖) นิโรธานุสสเน	พิจารณาเห็นความดับกิเลส

^๑ คุรยลละเอียตใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘ , ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๒ คุรยลละเอียตใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๗๔๕.

^๓ ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๒๘ , อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๐๐/๑๐๐.

๓) ปฏิบัติสัจจะคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลดทั้งกิเลส^๔

๑) การเจริญสติในกายที่เป็นวาโยธาตุ

ในสติปัฏฐานสูตร^๕ ซึ่งเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญมากในพระพุทธศาสนา ก่อนที่จะทรงแสดงเนื้อความในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถึงพุทธประสงค์ ๕ ประการ ดังนี้ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อก้าวล่วงโศกะปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

ความแตกต่างในการกำหนดอานาปานสติกับการกำหนดฟอง-ยุบ คือ อานาปานสติภาวนาเป็นการกำหนดรู้จุดสัมผัสที่ลมกระทบ เรียกว่าโณภูมิจิตตนะ ซึ่งอรรถกถาหมัชฌิมนิคายอธิบายว่า อานาปานะ (ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า) เป็นกายชนิดหนึ่ง เพราะสงเคราะห์เข้าในโณภูมิจิตตนะ^๖

การกำหนดรู้ฟอง-ยุบ เป็นการกำหนดรู้อาการเคลื่อนไหวของวาโยธาตุในท้อง จัดเป็นวาโยโณภูมิจิตตนะ

ดังนั้นการเจริญวิปัสสนา คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้ในกายของวาโยธาตุ คือธาตุลม ที่มีลมหายใจเข้า หายใจออก ซึ่งเป็นการเจริญสติประเภทหนึ่งซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธองค์ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดปัญญาในการหยั่งเห็นไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง

สติปัฏฐานเป็นหลักสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นแนวทางการปฏิบัติด้วยการเจริญสติจนเกิดผลเป็นวิปัสสนาปัญญา มาจนถึงปัจจุบัน มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ การที่จะทวนกระแสแห่งความทะยานอยากของกิเลสตัณหาอันมีเพียงวิธีเดียวก็คือ เดินตามแนวทางปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนตลอด ๔๕ ปี แห่งการตรัสรู้ เพื่อทำความเข้าใจให้ชัดเจน

การประกาศหลักวิปัสสนาเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น มิใช่วิสัยของคนใดคนหนึ่ง เพราะว่าหลักวิปัสสนานั้นสุขุมคัมภีรภาพยิ่งนัก ไม่ปรากฏได้โดยง่าย ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงหมายถึง การเจริญสติปัฏฐานทุกอริยาบถ ในการเคลื่อนไหวแบบต่อเนื่องทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดสมาธิและปัญญา รู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง การปฏิบัติ ก็คือ ขบวนการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งที่เป็นสมถะและวิปัสสนา ในที่นี้ขอกล่าวถึงวิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

^๔ ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙.

^๕ ตูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๖ ม.อ.อ. (บาลี) ๔/๑๐๙/๙๙.

วิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้ใช้หลักทฤษฎีตามแบบแนวคิดของท่าน พระโศภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ที่สอดคล้องกับหลักทฤษฎีที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือผู้ปฏิบัติธรรมที่ปรารถนาจะพ้นทุกข์จนบรรลุมรรคผล^๗

ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีความปรารถนาจะพ้นจากทุกข์บรรลุมรรค ผล นิพพาน ปรากฏข้อความตามบาลี และอรรถกถาว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมข้อหนึ่งบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่ออนุपाทาปรินิพพาน ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมข้อหนึ่งนี้แลบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่ออนุपाทาปรินิพพานฯ”^๘

วิธีการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔

ด้านวิธีการปฏิบัติ มีความสอดคล้องกันในลักษณะของเทคนิคและวิธีปฏิบัติต่างๆ เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จในการปฏิบัติได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

๑. รูปแบบวิธีการแสดง แสดงแบบปุจฉา-วิสัชนาเหมือนกัน

๒. วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน แสดงวิธีปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ประการเหมือนกัน คือ (๑) วิธีปฏิบัติ ๔ อย่าง พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม (๒) วิธีใช้องค์ธรรม ๓ อย่างคือ ความเพียร สัมปชัญญะ สติ เพื่อกำจัดอภิชณาและโทมนัส^๙

ผู้ที่ประสงค์จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาพึงเจริญสติระลึกรู้รูปนามปรมาตม์เท่านั้น ไม่ควรใส่ใจต่อบัญญัติ แม้ในปรมาตม์ก็ควรกำหนดรู้สภาวะที่เป็น โลภียธรรม คือ ธรรมฝ่ายโลก หมายถึง จิต เจตสิก และรูป ไม่ควรกำหนดรู้โลกุตตรธรรม เพราะปุถุชนไม่อาจเข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกุตตรธรรมได้ แม้สำหรับพระอริยบุคคลก็ไม่มีประโยชน์ที่จะกำหนดรู้ โลภียธรรม เพราะการกำหนดรู้โลกียธรรมนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิกถอนกิเลสที่ยึดมั่นว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอนัตตา แต่กิเลสที่ยึดมั่นเช่นนั้นไม่มีใน โลภียธรรม ดังนั้น แม้จะกำหนดรู้โลกุตตรธรรมก็ไม่อาจละกิเลสได้ เหมือนการปรับพื้นที่ที่มีที่ลุ่มและดอนให้เรียบเสมอกัน เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ แต่การปรับพื้นที่ราบเรียบอยู่แล้วย่อมจะไม่ได้ประโยชน์แต่อย่างใด^{๑๐}

^๗ อัง. นวก.อ. (บาลี) ๒๓/๒๓๑/๕๗.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๑/๕๒.

^๙ พระแสนปราชญ์ ธิตสัทโธ, หนังสือเก็บเพชรจากวิทยานิพนธ์ดีเด่น, การศึกษาเชิงวิเคราะห์สติปัฏฐานกถา ในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค, หน้า ๑๕.

^{๑๐} พระโศภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดยพระคันธสาราภิวังค์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

อนึ่ง แม้ว่าอารมณ์ของวิปัสสนาจะเป็นได้ทั้งอารมณ์ภายในและภายนอกดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตร แต่นักปฏิบัติควรเริ่มจากกำหนดรู้อารมณ์ภายในคือรูปนามที่อยู่ในร่างกายที่ยาวไม่เกินวา หนาเพียงคืบ กว้างเพียงศอก เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้วก็จะสามารถรับรู้อารมณ์ภายนอกได้เองวิธีนี้เป็นวิธีปฏิบัติของสาวกทั้งหลาย

“ดังนั้น พระเถระจึงยังเห็นธรรมทั้งปวงที่เป็นไปในกระแสรูปนามของตน และยังเห็นธรรมที่เป็นไปในกระแสรูปนามของคนอื่นโดยความเป็นธรรมภายนอกทั่วไป มิได้กระทำการจำแนกกระแสรูปนามของบุคคลเหล่านั้น วิธีนี้เป็นวิธียังเห็นของสาวกทั้งหลาย”^{๑๑}

วิปัสสนาภูมิหรือภูมิของปัญญา^{๑๒} มี ๖ เมื่อย่อลงแล้วคือรูปธรรมกับนามธรรมและจัดเป็นอารมณ์ของการเจริญวิปัสสนาที่ผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรู้โดยรูปนามที่กำลังปรากฏนั้นต้องเป็นปัจจุบันคือ มีวิริยะความเพียร รู้ทันต่อสภาวะรูปนามที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเสมอ^{๑๓} การเจริญวิปัสสนาที่ได้สภาวะธรรมอันเป็นปัจจุบันอารมณ์ จึงเป็นวิปัสสนาภูมิ

วิปัสสนาภูมิเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการมีสติกำหนดรู้ รูปนามในปัจจุบันจนเห็นสภาวะธรรม ที่เกิดอาการปรากฏของรูปนามตามสภาวะลักษณะเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ที่เรียกว่า วิเสสลักษณะ หมายถึง สภาวะของปรมาณได้แก่รูปธรรมคือสภาวะที่แปรปรวนของนิปผันรูป^{๑๔} รูปที่ไม่รู้อารมณ์ และนามธรรม คือสภาวะที่รู้อารมณ์ของจิต และการน้อมไปสู่อารมณ์ของเจตสิกอันเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา จึงเรียกว่าวิปัสสนาภูมิที่แท้จริง คืออารมณ์ของวิปัสสนา ที่ตั้งของวิปัสสนา ซึ่งได้แก่ ขันธ ๕^{๑๕} อายุตนะ ๑๒^{๑๖} ธาตุ ๑๘^{๑๗} อินทรีย์ ๒๒^{๑๘} อริยสัจ ๔^{๑๙} และปฏิจจนมุขปาที^{๒๐}

รวมความแล้ว กิจหน้าที่แห่งสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ ก็คือ การข่มระงับต้นเหตุทั้งหลาย ตั้งแต่ที่หยาบ ไปจนถึงที่ละเอียดประณีต นั่นเอง ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าเป้าหมายการภาวนานั้นจะทำให้บุคคลผู้ใฝ่ศึกษาธรรม เพื่อการปฏิบัติอบรมภาวนาจิตตน ย่อมพึงศึกษาและบำเพ็ญปฏิบัติภาวนาไปเพื่อความเป็นประโยชน์สุขอยู่ในปัจจุบันได้ ๓ ลำดับ ตามแต่เหตุปัจจัย ฐานะ และอธยาศัย ดังนี้

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๒} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจาสมมหาเถร), หน้า ๗๒๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔๘-๙๖๔.

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจาสมมหาเถร), หน้า ๗๓๑.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘๘.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙๗.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐๑.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๙-๘๔๗.

ลำดับแรก คือ เป็นไปเพื่อความระงับทุกข์โศกอันมีมาก่อนหน้า อย่างนี้ นับว่าเป็นสุขอยู่ในปัจจุบัน เพราะดับทุกข์อันมีมาก่อนหน้าได้แล้ว

ลำดับที่สอง คือ เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งในธรรมอันเป็นปิติ สุข อย่างนี้ นับว่าเป็นสุขอยู่ในปัจจุบัน เพราะเจริญยิ่งอยู่ในธรรมอันเป็นสุข

ลำดับที่สาม คือ เป็นไปเพื่อความพ้นไปจากทุกข์ และสุข ทั้งหลายในโลก อย่างนี้ นับว่าเป็นสุขอยู่ในปัจจุบัน เพราะพ้นไปจากความกำเริบได้แห่งทุกข์ และพ้นไปจากความเสื่อมได้แห่งสุข เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่ข้องเกี่ยว สิ่งใดๆ ทิฏฐิใดๆ ทั้งหลายในโลก ย่อมเป็นสุขอยู่

๔.๑.๔ การบรรลุลิขิต โดยการเจริญวิปัสสนา

ครั้งนั้น สหายของท่านเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส เห็นท่านลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงผูกปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วบอกว่า นอกจากพระศาสดา ไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่านจนถึงพระอรหัต พระเถระเรียนเองตามที่พระศาสดาตรัส เข้าไปยังป่าอัมวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัต ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

๔.๒ แนวการปฏิบัติของพระกุมารกัสสปเถระ

๔.๒.๑ หลักธรรมที่เกื้อหนุนในการปฏิบัติวิปัสสนา

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อทำลายอภิชฌา (ความยินดี) และโทมนัส (ความยินร้าย) นั้น ในเวลาปฏิบัติ ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว^{๒๑} แต่ต้องมีธรรมข้ออื่น ๆ ควบอยู่ด้วย ธรรมที่ไม่บังถึงไว้ก็คือสมาธิ ซึ่งจะมีอยู่ด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้^{๒๒} ส่วนธรรมที่ระบุไว้ด้วย ได้แก่ องค์ของวิปัสสนา ๓ ประการ คือ

- ๑) อาตปปี มีความเพียร
- ๒) สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ
- ๓) สติมา มีสติ
- ๑) อาตปปี มีความเพียร

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓๐.

^{๒๒} เรียกว่าวิปัสสนาสมาธิ อยู่ในระดับระหว่างขณิกสมาธิ(สมาธิชั่วขณะ) กับอุปปจารสมาธิ(สมาธิที่จวนจะแน่วแน่)

คำว่า อาตาศิปิ แปลว่า มีความเพียรเผากิเลส^{๒๓} คือ มีความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมปธาน ๔ คือ เพียรเพื่อละอกุศลเก่า เพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ เพียรเพื่อทำกุศลใหม่ และเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า ทุกขณะที่นักปฏิบัติเจริญสติระลึกภูสภาวะธรรมปัจจุบัน ได้ชื่อว่าสังสมสติ สมาธิ และปัญญาให้เพิ่มพูนมากขึ้น

๒) สัมปชานโน มีสัมปชัญญะ

คำว่า สัมปชานโน แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือเห็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปนาม^{๒๔} และลักษณะทั่วไปของรูปนาม (ความเป็นไตรลักษณ์)

๓) สติมา มีสติ

คำว่า สติมา แปลว่า มีสติ คือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท^{๒๕} การเจริญสติมีประโยชน์คือทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเพื่อการพัฒนาปัญญา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ให้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ^{๒๖} ระลึกไปตามฐานที่ตั้งทั้ง ๔ คือ กาย เวทนาจิตและธรรมอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับ ในเรื่องนี้พระสารีบุตรว่า “สารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ กลับจากบิณฑบาต ฉันทเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงดำรงสติมั่นหวังอยู่ว่าจิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะยังไม่สิ้นอุปาทานเพียงใดเราจักไม่เพิกถอนจากการทำวิปัสสนาเพียงนั้น”^{๒๗} ดังหลักฐานที่ปรากฏในสารีบุตรตสุตตนิทเทศ^{๒๘} พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงเที่ยวไปในแดนบิดาของตนอันเป็นโคจร เกิดภิกษุทั้งหลายเมื่อพวกเธอเที่ยวไปในแดนบิดาของตนอันเป็นโคจรมารก็จักไม่ได้ช่องไม่ได้อารมณ์ภิกษุทั้งหลายแดนบิดาของตนอันเป็นโคจร เป็นอย่างไร คือ สติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อันมีอาตาศิปิสัมปชานโนสติมาเป็นองค์คุณที่จะทำให้เกิดเห็นสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริง ย่อมสามารถกำจัดอวิชชาและโทมนัสในโลกได้ นี่คือองค์คุณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุดุธรรมของพระกุนวรกัสสปเถระเป็นธรรมที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้ดังต่อไปนี้ คือ สิ่งที่เป็นองค์ประกอบในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ สปัปายะ^{๒๙} ๗ ประการได้แก่

^{๒๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสุพระนิพนพาน, หน้า ๓๐.

^{๒๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสุพระนิพนพาน, หน้า ๓๑.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๒๖} คุรายละเอียตใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๘๐/๑๒๙.

^{๒๗} คุรายละเอียตใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๘.

^{๒๘} คุรายละเอียตใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๕/๒๕/๒๑๙.

^{๒๙} วิสุทธิตี. ๑/๑๖๑.

- ๑) อาวาส คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสมกับการปฏิบัติ
- ๒) โจร คือ ที่เที่ยวบิณฑบาต ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป
- ๓) ภัสสะคือการพูดคุยเกี่ยวกับกถาวัตถุ ๑๐^{๓๐}
- ๔) บุคคลคือบุคคลที่เป็นมิตรกัน
- ๕) โภชนะคือ อาหารที่เหมาะสมกับร่างกายเกื้อกูลต่อสุขภาพ
- ๖) อุตุ คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติที่ดีและ
- ๗) อิริยาบถ คือ อยู่ในอิริยาบถที่ผ่อนคลาย

เมื่อเลือกสถานที่ได้แล้ว ควรสำรวจตนด้วยศีลวิสุทธิ ถ้าเป็นพระควรแสดงอาบัติทำศีลให้บริสุทธิ์^{๓๑} อุบาสกอุบาสิกาควรสมาทานศีล๘จากนั้นก็ควรมอภายใจแต่พระรัตนตรัย เข้ารับกรรมฐานจากวิปัสสนาจารย์ที่ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประการ^{๓๒} คือ

- ๑) รู้ธรรม คือ วิปัสสนาภูมิ ๖
- ๒) รู้รอด คือ มีปัญญารู้แจ้งในไตรลักษณ์
- ๓) รู้ตน คือ มีคุณธรรม ๖ (ศรัทธา, ศีล, สุตะ, จาคะ, ปัญญา, ปฏิภาณ)
- ๔) รู้ประมาณ คือ รู้ประมาณในโภชนะ และ ปัจจัย ๔
- ๕) รู้กาล คือ กาลนี้ควรไม่ประมาทในชีวิตด้วยการปฏิบัติธรรมที่สมควร
- ๖) รู้บริษัท คือ รู้จักบริษัท ๔ บริษัทที่พร้อมเพรียงกันไม่ทะเลาะวิวาทกัน และ
- ๗) รู้จักเลือกบุคคล คือ บุคคลที่มีศีล สมาธิ ปัญญาเท่ากัน

เมื่อเข้าไปหาสัทบุรุษที่มีคุณสมบัติดังกล่าวแล้วก็รับโอวาทแล้วควรปฏิบัติตามคำแนะนำของท่านเหมือนอย่างพระมหากัจจายนะอสีติมหาสาวก^{๓๓} มี๔ประการคือ

- ๑) มีตาเหมือนตาบอด
- ๒) มีหูเหมือนหูหนวก
- ๓) มีปัญญาเหมือนกับคนใบ้ คือ อย่าแสดงภูมิรู้มากนักควรพยายามพูดให้น้อย^{๓๔}
- ๔) มีกำลังเหมือนไม่มีกำลัง

^{๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๙๒/๒๘๗.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๘๘. และ ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕.

^{๓๒} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖.

^{๓๓} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๐๑/๔๒๕.

^{๓๔} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๘๒/๔๔๐.

ในระหว่างปฏิบัติควรสำรวมในทวาร ๖ โดยการกำหนดรู้ทุกขณะ^{๓๕} ที่ได้เห็นได้ยินได้รับกลิ่นได้ลิ้มรสได้ถูกต้องสัมผัส และได้รับรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏทุกอย่างตามความเป็นจริงในการปฏิบัติกับหมู่คณะนั้นสิ่งสำคัญที่ควรปฏิบัติตามหลัก อปริหานิยธรรม^{๓๖} มี ๗ ประการ คือ

- ๑) เป็นผู้ไม่ชอบการงาน^{๓๗} (ละงานนอก)
- ๒) ไม่ชอบการพูดคุย ไม่ยินดีการพูดคุย (สำรอกงานใน)
- ๓) ไม่ชอบการนอนหลับ (ไม่นอนจนเกียจคร้าน)
- ๔) ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (ไม่เป็นคนพาล)
- ๕) ไม่มีความปรารถนาชั่ว (ไม่อธิษฐานลามก)
- ๖) ไม่มีมิตรชั่ว (ไม่คบมิตรพาล)
- ๗) ไม่ถึงความหยุดชะงักในระหว่าง (ไม่หยุดพักงานใน)

จากประวัติของท่านพระกุมารกัสสปเถระ ท่านได้ตั้งความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเป็นผู้กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร จึงได้ทำสมณธรรมอย่างมากในที่สุดท่านก็ได้สมความปรารถนาในปัจจุบันชาติเพราะการปฏิบัติเจริญวิปัสสนาและเรียนพุทธพจน์ และกัลยามิตรที่ดีพร้อมองค์ พระศาสนาผู้เป็นสัพพัญญูของโลก นอกจากนี้ การเจริญวิปัสสนาของพระกุมารกัสสปเถระ จะมีปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ได้แก่

- ๑) ความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเข้าถึงพระนิพพาน
- ๒) ต้องมีการสั่งสมบารมี ๑๐ ประการที่สมบูรณ์
- ๓) มีการศึกษาเรียนรู้พระพุทธรูปอย่างจริงจัง
- ๔) ยึดวิธีการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้อง
- ๕) มีการฝึกฝนอุบายหรือปัญหาธรรมอยู่เป็นเนืองนิตจนมีไหวพริบ ในการอุปมาอุปไมย

เปรียบเปรยได้อย่างวิจิตรงดงาม ไพเราะ และสามารถสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามได้ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

- ๖) กัลยามิตรที่ดี ค่อยช่วยเหลือสนับสนุนให้บรรลุธรรม
- นอกจากนี้ยังมีเหตุปัจจัยอื่นๆ เอื้อต่อการบรรลุธรรม คือ

๑. พึ่งถวายตัวแด่พระพุทธเจ้าหรือแก่พระอาจารย์ แล้วพึ่งทำตนให้เป็นผู้มีอชฌาสัยอันสมบูรณ์ เป็นผู้ว่าง่าย

^{๓๕} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๕๓/๔๕๒.

^{๓๖} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๓-๘๔.

^{๓๗} คุรยละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๗/๑๒๘.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุฒาจารย์^{๓๘} ได้อธิบาย “วิธีเรียนเอากัมมัฏฐาน” ไว้ว่า “โยคีบุคคล พึงเข้าไปหาภิกษุณมิตรผู้ให้พระกัมมัฏฐาน แล้วพึงถวายตัวแต่พระพุทธเจ้าหรือแก่พระอาจารย์ แล้วพึงทำตนให้เป็นผู้มีอชมาสัยอันสมบูรณ์ แล้วพึงขอเอาพระกัมมัฏฐานเถิด”

เมื่อโยคีบุคคล ได้ถวายตัวต่อพระพุทธเจ้าและครูอาจารย์แล้ว จะเป็นคนว่าง่าย ความประพฤติติดเนื่องอยู่กับอาจารย์ ถึงแม้จะมีอารมณ์อันน่ากลัวมาปรากฏให้เห็น ก็จะไม่มีความหวาดกลัวแต่อย่างใด^{๓๙}

หากโยคีบุคคลผู้นั้นมิได้ถวายตัวแล้ว^{๔๐} ใครขัดขวางมิได้ เป็นคนว่าง่าย ไม่เชื่อฟังโอวาท บางทีก็จะเป็นผู้ที่ตามใจตัวเอง อยากไปไหนก็จะไปโดยไม่บอกมาก่อน บุคคลเช่นนี้ก็จะไม่ได้รับการสงเคราะห์จากครูอาจารย์ และจะไม่มีที่พึ่งทางพระศาสนาต่อไป ไม่ช้าไม่นานก็จะถึงซึ่งความเป็นคนทุศีล และเมื่อครูอาจารย์ได้รับตัวเป็นศิษย์แล้ว ก็จะมีการสงเคราะห์ศิษย์ด้วยอาเมิสและด้วยธรรม คือ การสั่งสอน ให้การศึกษาวิชากัมมัฏฐานอันสุขุม ลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้โยคีบุคคลผู้นั้น ถึงความเจริญอกงามไปบุลย์ในพระศาสนาต่อไป

๒. ต้องเลือกกัมมัฏฐานที่เหมาะสมแก่จริต^{๔๑}

ในกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างนั้น กัมมัฏฐาน ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ย่อมเหมาะสมแก่คนราคะจริต^{๔๒}

กัมมัฏฐาน ๘ คือ พรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ ๔ เหมาะสมแก่คนโทสจริต

อานาปานสติกัมมัฏฐานข้อเดียวเท่านั้น เหมาะสมแก่คนโมหจริต และคนวิตกจริต

อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ อัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติและเทวตานุสสติ เหมาะสมแก่คนศรัทธาจริต

กัมมัฏฐาน ๔ คือ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ จตุธาตวัตถาน อหาเรปฏิกูลสัณญญา เหมาะสมแก่คนพุทธิจริต

กสิณกัมมัฏฐานที่เหลือ ๖ (ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ อากาสกสิณ ๑ อาโลกกสิณ ๑) กับอรุပ္ปกัมมัฏฐาน ๔ เหมาะสมแก่คนทุกจริต

แต่ว่าในกสิณ ๑๐ นั้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เล็กขนาดเท่าส้มโอ ย่อมเหมาะสมแก่คนวิตกจริต ขนาดใหญ่กว่านั้นขนาดเท่าจวนข้าว เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่คนโมหจริต

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒ - ๑๙๔.

^{๓๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๘.

^{๔๐} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๒๐๓-๓๐๓.

^{๔๑} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๙๑.

^{๔๒} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **สมถกรรมฐานที่ปณี** ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑, หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

๓. **มีความเพียรเป็นนิสัย** คือ ความเคยชิน มักเกิดจากการกระทำซ้ำ บ่อยๆ จนกลายเป็นความเคยชิน กลายเป็นความชำนาญ

นิสัย มีทั้งที่เป็นอุปการะ คือ เกื้อให้สำเร็จการงาน มีทั้งที่เป็นอุปสรรค คือ ชัดขวางไม่ให้สำเร็จการงาน หรือให้สำเร็จการงานได้ยาก และมีทั้งที่เป็นกลางๆ คือ ไม่เกื้อกูล และไม่ขัดขวาง ในการงานที่มุ่งกระทำให้สำเร็จ

นิสัยที่เป็นอุปการะ เมื่อรักษานานไป ก็มักเป็นเหตุแห่งวาสนาที่ดี พาให้เจริญในอรรถภาพ ส่วนนิสัยที่เป็นอุปสรรค หากไม่อบรมแก้ไข เมื่อนานไป มักเป็นเหตุแห่งวาสนาที่ทราม พาให้เสื่อมลงในอรรถภาพ

ผู้มีนิสัยอย่างไรในสิ่งใด เมื่อประสบสิ่งนั้น ก็มักกระทำไปตามนิสัยอย่างนั้น หรือแม้บางครั้ง มิได้ประสบสิ่งนั้นอยู่ ก็ยังครุ่นคิดไปตามนิสัยอย่างนั้น เช่นว่า ผู้มีนิสัยมักมากในกามคุณทั้ง ๕ ประการ เมื่อเห็นรูปที่พอใจ เมื่อได้ยินเสียงที่พอใจ เมื่อสัมผัสรสชาติที่พอใจ เมื่อได้กลิ่นที่พอใจ เมื่อได้สัมผัสทางกายที่พอใจ ก็จะมีปกติลุ่มหลงเพลิดเพลินไป ถล่ำไป ทะยานไป สุดโต่งไป ในกามทั้งหลายเหล่านั้น หรือแม้เมื่อสิ่งเหล่านั้น ไม่ได้ปรากฏอยู่แก่ตนในปัจจุบัน ก็มักจะครุ่นคิด วิตก วิจารณ์ ระลึกถึงอยู่ ในกามคุณทั้งหลายเหล่านั้น ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น

ผู้ภาวนาจิตเพื่อความบรรลุธรรมอันสูงสุด เพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นไปจากความเวียนว่ายตายเกิด หรือแม้แต่ผู้หวังเพียงการจุดในภพภูมิที่ดี ที่ตั้งงาม ที่ประณีต ที่เป็นสุข ก็พึงมีนิสัยแห่งความเป็นพรหมจรรย์ หากยังมีไม่พอ ก็ควรริบขวนขวายให้มีมากพอ หากยังไม่มี ก็ควรริบเร่งขวนขวายให้มี ก็นิสัยแห่งความเป็นพรหมจรรย์ คืออย่างไร? คำว่า พรหมจรรย์ นี้ มาจากคำว่า พรหม และคำว่า จริยะ หรือจริยะธรรม รวมกันก็คือ จริยะธรรมแห่งความเป็นพรหม จริยะ หมายถึง แบบแผน หรือแนวทาง ในการประพฤติปฏิบัติ ส่วนคำว่า พรหม หมายถึง ผู้ประเสริฐ รวมความแล้ว ก็แปลว่า ความประพฤติเพื่อความเป็นผู้ประเสริฐ หรือจะแปลว่า ความประพฤติแห่งผู้ประเสริฐ ก็ได้ คำว่า ผู้ประเสริฐนี้ ก็เช่นว่า ผู้เว้นจากกาม หรือผู้เว้นจากกามคุณ เพราะผู้ที่สุดโต่งไปในกามคุณทั้ง ๕ นั้น ย่อมเป็นหนทางแห่งความเสื่อม ทำให้ตกต่ำลง ทำให้หยาบช้ายิ่งขึ้น ดังนั้น นิสัยแห่งพรหมจรรย์นี้ สำคัญมาก เป็นธรรมที่ป้องกันความเสื่อม ความตกต่ำ กล่าวได้ว่า เป็นฐานที่สำคัญ เป็นอุปการะเปรียบเสมือนรากแก้วแห่งพืชพันธุ์ ในอันที่จะเจริญเติบโตงอกงาม แผ่กิ่งก้านสาขา เป็นต้นไม้ใหญ่ อันมั่นคง ทนทานได้ต่อแรงลม บริบูรณ์ และร่มเย็นได้ ฉันทใดก็ฉันทนั้น นิสัยแห่งพรหมจรรย์นั้น ก็ย่อมเป็นรากฐานแห่งความเจริญในความดีงาม ความงอกงามในปัญญา ความสุขอันสงบยิ่ง ความแผ่เมตตา กรุณา จนกระทั่งถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นไป ในที่สุด

ดังนั้น อย่าได้หลงเข้าใจไปว่า เพียงแค่มีศรัทธาต่ออาจารย์มากๆ เพียงแค่เชื่อคำอาจารย์มากๆ เพียงแค่ท่องคำอาจารย์ให้มากๆ เพียงแค่อยู่ใกล้ชีวิตครูบาอาจารย์มากๆ หรือเพียงแค่ครุ่นคิด

ตีความถ้อยคำธรรมะในตำรามากๆ ก็จะเพียงพอแล้วที่จะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ตนเป็นผู้ประเสริฐได้ แล้ว บางครั้ง บางคน ก็นำเอาคำสอนของครูบาอาจารย์ตนไปคอยจับผิด ฟังเล็ง ดูหมิ่น สั่งสอน หรือ ต่ำหนิติเตียนผู้อื่น ทั้งที่จริงแล้ว การกระทำอย่างนี้ เรียกว่า เป็น อูฐิ ก็คือ เป็นกิเลส เป็นบาปกรรม ชนิดหนึ่ง อย่างนี้เรียกว่า โคนกิเลสของตนเองหลอกเอาเข้าให้แล้ว ถ้อยคำธรรมะที่ตนเอ่ยอ้างออกมา นั้น ก็เป็นเพียงธรรมะปลอมเท่านั้น ดังนี้แล้ว จึงความระมัดระวังให้ดี อย่าประมาท ควรรีบเร่งอบรม จิตใจของตน สร้างสมนิสัยแห่งพรหมจรรย์ให้เกิดขึ้นแก่เรา ให้ติดเป็นนิสัยของเรา ให้ฝังลึก ให้เป็น สันดาน หมั่นระลึกอยู่เสมอๆ ให้มาก ให้เป็นปกติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อประสบสิ่งอันยั่วยุให้ หลงไหลไปในกามคุณ หรือเมื่อมีความคิดกำเริบในสิ่งที่เป็นกามคุณ (โดยปกติ กามในส่วนที่เป็นโทษ เป็นทุกข์ นั้น คนทั่วไปไม่ค่อยยินดีที่จะระลึกถึงอยู่แล้ว) มิเช่นนั้นแล้ว ก็เปรียบเสมือนต้นไม้ที่มีรากไม้ แข็งแรง หรือมีรากที่ผุ ที่เน่า ก็ย่อมเจริญงอกงามได้ยาก หากไม่แก้ไขแล้ว ก็มีแต่จะรอวันโค่นล้มลง หรือไม่ก็ยืนตายคาต้นไปเสียเท่านั้น

๔. มีปัญญา มีเหตุผล ที่ได้มาจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา (สติปัฏฐาน ๔) ที่ถูกต้อง ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริงเหมือนกับพระสาวกจำนวนมากรวมทั้งพระกุมารกัสสป เถระด้วยที่นำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาน้อมปฏิบัติเพื่อความถูกต้อง

๕. แสวงหาสถานที่เหมาะสม กาลสมเหมาะ กับจริตของตนเพื่อที่จะทำให้บรรลุธรรม หรือเข้าถึงพระนิพพาน

แนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

๑. แนวทางการเจริญวิปัสสนา(สติปัฏฐาน๔) เป็นการเจริญวิปัสสนานั้นต้องอาศัย รูป นามขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ในการกำหนดรู้รูปนามที่เป็นปรมาัตถ์อารมณ์จนเห็นไตรลักษณ์นั้นต้องอาศัยปริยัติ มีความเข้าใจปริยัติและนำไปปฏิบัติ อันเป็นปัจจัยส่งให้ถึงปฏิเวธอย่าง ถูกต้อง ฉะนั้น ผู้เจริญวิปัสสนาและเข้าใจในรูปนาม กำหนดรู้ได้นั้น โดยลงมือปฏิบัติ ด้วยการ กำหนดรู้รูปนามอันเป็นปรมาัตถ์อารมณ์จึงจะสามารถทำได้ถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๒. แนวทางตามคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค เป็นการเจริญวิปัสสนาให้เห็นแจ้ง หรือเป็นวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง มีบทวิเคราะห์ว่า อนิจจาทิวเสน วิวิธเณ อากาเรน ธมเม ปสฺสตีติ วิปัสสนา^{๔๓} ปัญญาใด ย่อมเห็นสังขตธรรมมีขันธ์ เป็นต้น ด้วยอาการต่างๆ เช่น มีความไม่เที่ยง มีความเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตน มีความน่าเบื่อหน่าย มีความคลายกำหนด มีความดับกิเลส และ มีความสลัดทิ้งกิเลส^{๔๔}

^{๔๓} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๒๘, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๐๐/๑๐๐.

^{๔๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๘.

๓. การเจริญสติในกายที่เป็นวาโยธาตุ

พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถึงพุทธประสงค์ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อก้าวล่วงโสกะปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโสมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

ความแตกต่างในการกำหนดอานาปานสติกับการกำหนดฟอง-ยวบ คือ อานาปานสติ ภาวนาเป็นการกำหนดรู้จุดสัมผัสที่ลมกระทบ เรียกว่าโณภูมิจิตตนะ ซึ่งอรรถกถาหมัชฌิมนิกาย อธิบายว่า อานาปานะ (ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า) เป็นกายชนิดหนึ่ง เพราะสงเคราะห์เข้าในโณภูมิจิตตนะ^{๔๕}

การกำหนดรู้ฟอง-ยวบ เป็นการกำหนดรู้อาการเคลื่อนไหวของวาโยธาตุในท้อง จัดเป็นวาโยโณภูมิจิตตนะ

ดังนั้นการเจริญวิปัสสนา คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้ในกายของวาโยธาตุ คือธาตุลม ที่มีลมหายใจเข้า หายใจออก ซึ่งเป็นการเจริญสติประเภทหนึ่งซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธองค์ ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดปัญญาในการหยั่งเห็นไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง

ด้วยเหตุนี้ วิปัสสนาจึงหมายถึง การอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยการพิจารณาทางปัญญา จนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์^{๔๖} ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งบรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงพระนิพพาน เป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหลักการปฏิบัติด้วยวิธีวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้น

เหตุผลหนึ่งของการปฏิบัติวิปัสสนานั้น ก็เพราะว่าเป็นธรรมที่อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ปฏิบัติให้ได้รับความสุขกาย สุขใจ ทั้งในภพนี้และภพหน้า ตลอดจนกระทั่งพ้นจากวิภวสังสาร ซึ่งการปฏิบัติที่ได้รับความนิยมตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน

๔. วิธีปฏิบัติของพระกุมารกัสสปเถระขณะที่เพียรเพ่งกลืน

กลืน คือ สิ่งสำหรับเพ่งมองเพื่อทำจิตให้เป็นสมาธิ เป็นกัมมัฏฐานชนิดหนึ่งที่มีประสิทธิภาพมาก การนำจิตเข้าไปยึดติดอยู่กับกลืนทำให้จิตเป็นสมาธิได้เร็ว มีอานิสงส์ และอานุภาพมากเพราะเป็นการฝึกจิตด้วยวิธีใช้วัตถุเป็นเครื่องมือ และเมื่อเพ่งกลืนจนจิตเป็นสมาธิแล้ว จะใช้จิตบังคับวัตถุได้ด้วย^{๔๗}

^{๔๕} ม.อ.อ. (บาลี) ๔/๑๐๙/๙๙.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๙.

^{๔๗} จรูญ วรณกลสินานนท์, การเพ่งกลืน วิธีฝึกกรรมฐานที่จิตเป็นสมาธิเร็ว, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

มหาภูตกลีสณ มี ๔ ประการ คือ การเพ่งธาตุ ๔ นั้นเอง ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ แล้วนั้น ในที่นี้ “พระกุมารกัสสเประ ได้เพ่งภูเขา” อนึ่ง อาจขยายหรือทำให้แคบกว่านี้ก็ได้ สำหรับองค์กลีสณที่ใช้เพ่ง พระมหากัสสเประก็ได้นั่งสมาธิ(Meditation)เข้าฌานสมาบัติ แล้วตั้งจิตอธิษฐานว่า “หากเราสิ้นอายุสังขารเข้านิพพานเมื่อใด ขอให้ภูเขาทั้งสามลูกนี้...จงมารวมกันเป็นภูเขาลูกเดียว

แสวงหาสถานที่เหมาะสม จะเป็นภายในบ้าน หรือสถานที่ใดที่เหมาะสมก็ได้ที่เหมาะสมกับจริตของตน แล้วลงมือปฏิบัติเพ่งกลีสณนั้น ตั้งไว้จำเพาะหน้า ไม่ต่ำหรือสูงเกินไปควรห่างประมาณศอกกับ ๑ คืบ หากใกล้เกินไปจะแลเห็นลายนิ้วมือหรือรอบไม้ค้ำไว้ที่หน้าดินจะเป็นอุปสรรคได้ หากไกลเกินไปก็เห็นปริมณฑลกลีสณได้ไม่ชัดเจน

เมื่อนั่งลงเรียบร้อยแล้ว ก็ตั้งจิตปรารถนาตามที่จะทำให้ตนออกจากกามคุณอารมณ์ต่างๆ อันเป็นตัวฉันทะที่ประกอบด้วยเนกขัมมะสังกัปปะ แล้วพิจารณาในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ไปจนกว่าจิตจะบังเกิดความรู้สึกชุ่มชื่นอิมเอบปราโมทย์ในพระคุณนั้นๆ ทำการแผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลายมีเทวดาและมนุษย์เป็นต้นพอสมควร น้อมจิตมาพิจารณาถึงตัวตนว่า เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่มีสิ่งใดช่วยเราให้พ้นความตายไปได้ ดังนั้น จึงสมควรชวนหาสรณะที่พึ่งให้แก่ตน ทำการเพ่งดูพร้อมกับแผ่ใจตลอดโดยทั่วไป ภายในขอบเขตแห่งองค์กลีสณนั้น ข้อควรระวัง อย่าใช้สายตาเพ่งดูหรือให้ใจจดจ่อแต่เพียงส่วนใดส่วนหนึ่งขององค์กลีสณเป็นอันขาดเมื่อทำการเพ่งแผ่ใจโดยทั่วไปอยู่นั้น อย่าไปสนใจกับสีของปฐพีที่เป็นองค์กลีสณและภาวะลักษณะของปฐพีที่มีความแข็งอ่อนแต่อย่างใดทั้งสิ้น เพราะเราไม่ได้เพ่งวรรณะกลีสณ

การเจริญวิปัสสนาภาวนา ต้องอาศัยพื้นที่ หรืออารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา โดยการกำหนดรู้ที่อยู่วิปัสสนาภูมิ ๖ ประการ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทั้งขันธ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ ปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจ เมื่อย่อลงแล้วได้แก่ นามรูป ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา หรือเป็นธรรมที่อบรมให้เกิดปัญญา พอสรุปได้ดังนี้

วิปัสสนาภูมิ ๔ ภูมิแรก เมื่อย่อลงก็ได้แก่ รูปและนาม เท่านั้นเอง

วิปัสสนาภูมิ ที่ ๕ คือ ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ ปัจจัยแห่งรูปและนาม

วิปัสสนาภูมิ ที่ ๖ คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่ รูป นาม ปัจจัยแห่งรูปนาม ความเกิด-ดับแห่งนามรูป และ นิพพาน และสรรพสิ่งทั้งปวงล้วนเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาหรือกัมมัญฐานทั้งสิ้น เพราะเมื่อเรากำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีสติและไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงนั้น พิจารณาตามความเป็นจริง ดิ่งลงสู่พระไตรลักษณ์ ก็จัดเป็นอารมณ์กัมมัญฐานได้อย่างแท้จริง

จากการศึกษาพบว่าในภาวนาทั้งสองอย่างนั้น บุคคลใดอาศัยความสงบ หรือ สมาธิ คือได้ปฏิบัติสมถะมาก่อนแล้วจนได้บรรลุฌานสมาบัติ แล้วเอาฌานสมาบัติเป็นบาท (พื้นฐาน) เจริญวิปัสสนาต่ออีกจนได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน บุคคลนั้นเรียกว่า สมถยานิกะ และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์ มีชื่อเรียกว่า ฌานลาภีบุคคล หรือบางทีเรียกว่า เจโตวิมุตติบุคคล คือบุคคลที่

หลุดพ้นด้วยความสามารถแห่งสมาธิ ส่วนบุคคลใดอาศัยความเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม
 ชั้น ๕ โดยที่ยังไม่ได้เจริญสมณะมาก่อนและยังไม่ได้ฉานสมาบัติ เริ่มปฏิบัติวิปัสสนาทีเดียว ได้สมาธิ
 เพียงระดับฌณิกสมาธิ คือ รู้ทันปัจจุบันทุกขณะของรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนได้บรรลุมรรค
 ผล นิพพาน บุคคลนั้นเรียกว่า วิปัสสนายานิกะ และเมื่อสิ้นอาสวะกิเลสสำเร็จเป็นพระอรหันต์มีชื่อ
 เรียกว่า สุขขวิปัสสกบุคคล หรือ ปัญญาวิมุตติบุคคล คือ บุคคลที่หลุดพ้นด้วยความสามารถแห่ง
 ปัญญา สมถยานิกบุคคลนั้นใช้สมาธิระดับอุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ส่วนวิปัสสนายานิกบุคคล
 ใช้สมาธิระดับฌณิกสมาธิ ดังในคัมภีร์มหาภูทิกแสดงไว้ว่า ผู้เจริญสมณะต้องใช้อุปปจารสมาธิ และอัปป
 นาสมาธิ ส่วนผู้เจริญวิปัสสนาต้องใช้ฌณิกสมาธิ จึงสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ แม้ทั้งสอง
 ประเภทนั้น หากเว้นจากพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสียแล้ว ไม่สามารถบรรลุมรรค
 ผล นิพพาน ได้ การปฏิบัติวิปัสสนาก็มักมีภูมิจุดหมายสูงสุดอยู่ที่การบรรลุคุณวิเศษ คือ มรรค ผล
 นิพพาน มีเป้าหมายการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ทั้งปวง ไม่ต้องไปเกิดในแหล่งกำเนิดใดอีก ความทุกข์
 เป็นสิ่งที่ชีวิตไม่ต้องการ พระพุทธศาสนาแบ่งความทุกข์ไว้ ๒ อย่าง คือทุกข์ประจำและทุกข์จร ทุกข์
 ประจำ หมายถึง ทุกข์ที่มาพร้อมชีวิต คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครหลีกเลี่ยงทุกข์ประจำนี้ได้
 ส่วนทุกข์จรได้แก่ ความเศร้าโศก ความร่ำไรร่ำพัน การไม่สมปรารถนา และการพลัดพรากจากของรัก
 เป็นต้น เป็นเพียงทุกข์ที่ผลัดกันเกิดขึ้นในระหว่างที่เกิด แก่ เจ็บ และตายนั่นเอง อาจจะบรรเทาได้
 บางส่วนตามสมควร แต่ก็ไม่อาจทำให้ทุกข์จรรนั้น หหมดไปได้เช่นกัน สังคมในอดีตเคยต้องเกิด แก่ เจ็บ
 ตายอย่างไร ปัจจุบันแม้จะมีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทันสมัยเพียงไร เทคโนโลยีเหล่านั้น ก็ไม่อาจ
 แก้ปัญหาชีวิตที่ต้องเกิดแก่ เจ็บ ตายของชีวิตใครได้

จุดมุ่งหมายของการบรรลุวิปัสสนาญาณ

๑. เพื่อพัฒนาจิตสู่อริยภาวะ

การพัฒนาจิตไปสู่ความเป็นอริยภาวะ หมายถึง การพัฒนาจิตตามลำดับขั้นแห่งวิปัสสนา
 ญาณที่ได้บรรลุถึง สามารถยกจิตของตนเกิดความบริสุทธิ์ละอนุสัยกิเลสหรือสังโยชน์ได้ตามลำดับขั้น
 จากชั้นที่ละได้บางส่วน จนถึง การละได้ทั้งหมด ในพุทธปรัชญา เถรวาท อริยบุคคลคือผู้ที่บรรลุธรรม
 ชั้นสูงตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไปถึงอรหัตตผล ท่านจะกำหนดจากระดับของกิเลสที่เหลืออยู่ในจิตและ
 ระดับคุณภาพของจิต ที่สามารถเข้าถึงกระบวนการในลำดับของวิปัสสนาญาณ แต่ละระดับดังนี้

๑) จิตของอริยบุคคลระดับโสดาบันภาวะ ผู้ที่จะสามารถข้ามพ้นโคตรบุดูชน ไปสู่อริยชน
 ต้องรู้แจ้งแทงตลอดในระดับแห่งญาณ ตั้งแต่อุทยัพพญาณ จนถึง สัจจानุโลมิกญาณจนผ่านโคตรภู
 ญาณ มรรคญาณผลญาณถึงนิพพานเป็นอารมณ์ พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่
 เกิดมรรคญาณครั้งที่ ๑ จะสามารถ ละสังโยชน์ ๓ เบื้องต้น คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา และสีลัพพต

รามาสได้เด็ดขาด (กำจัดทิวณานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยได้) อันเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำได้^{๔๘} จิตมีความสะอาดในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่สามารถลดแรงของราคะ โทสะ และโมหะได้มากนัก พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผลนั้น เป็นภาวะที่ตัดอนุสัยกิเลสได้บางส่วนทำให้ต้องวนเวียนต่อในสังสารวัฏนี้อีก โดยแบ่งตามประเภท ดังนี้

(๑) เอกพีธี คือผู้ที่ผ่านวิปัสสนาญาณตามลำดับ และยกจิตพิจารณาพรรค ผล นิพพาน สามารถละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ได้ และลดกระแสวิกเลสได้มาก จึงต้องเกิดอีกเพียงครั้งเดียว

(๒) โกลังโกละ คือผู้ที่ผ่านวิปัสสนาญาณตามลำดับ และยกจิตพิจารณาพรรค ผล นิพพาน สามารถละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ได้ และลดกระแสวิกเลสพอสมควร จะต้องมาเกิดอีก ๒ - ๓ ครั้ง

(๓) สัตตักขัตตูปรมะ คือผู้ที่ผ่านวิปัสสนาญาณตามลำดับ และยกจิตพิจารณาพรรค ผล นิพพาน สามารถละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ได้ และลดกระแสวิกเลสได้เบาบาง เพราะบารมีธรรมยังไม่มากพอ จะต้องมาเกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก^{๔๙}

๒) จิตของอริยบุคคลระดับพระสกทาคามีภาวะ ผู้ที่ผ่านการทวนญาณ จนรู้แจ้งแทงตลอดในระดับแห่งวิปัสสนาญาณ ตั้งแต่อุทยัพพญาณ จนถึง สัจจानุโลมิกญาณ จนผ่านโคตรภูญาณ มรรคญาณ ผลญาณ ถือนิพพานเป็นอารมณ์ พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ จนเกิดมรรคญาณครั้งที่ ๒ สามารถละสังโยชน์ ๓ เบื้องต้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรา มาสได้เด็ดขาด พร้อมสามารถลดแรงของราคะ โทสะ โมหะได้มากกว่าโสดาบัน สามารถกำจัดกาม ราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนหยาบๆได้ จิตสะอาดมากขึ้น แต่ยังไม่สะอาดหมดจดถึงที่สุด^{๕๐}

๓) จิตของอริยบุคคลระดับพระอนาคามีภาวะ ผู้ที่ผ่านการทวนญาณ สามารถรู้แจ้งแทงตลอดในระดับแห่งญาณ ตั้งแต่อุทยัพพญาณ จนถึง สัจจानุโลมิกญาณ จนผ่านโคตรภูญาณ มรรคญาณ ผลญาณ ถือนิพพานเป็นอารมณ์ พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ จนเกิดมรรคญาณครั้งที่ ๓ สามารถละสังโยชน์ ๓ และละเพิ่มอีก ๒ อย่างคือ กามราคะและปฏิฆะ (ความขัดเคือง) สามารถกำจัดกามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนที่ละเอียดได้^{๕๑} จิตมีความสะอาดมากขึ้น มีความสะอาดมากกว่าพระสกทาคามี แต่ยังไม่หมดจดถึงที่สุดแล้ว

๔) จิตของพระอริยบุคคลระดับพระอรหันต์ภาวะ ผู้สามารถผ่านการทวนญาณสามารถรู้แจ้งแทงตลอดในระดับแห่งญาณ ตั้งแต่อุทยัพพญาณ จนถึง สัจจानุโลมิกญาณ จนพิจารณาพรรค

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๒.

^{๔๙} ุรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๒/๑๕๔, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๓/๑๕๕.

^{๕๐} ุรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕.

^{๕๑} ุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

ผล นิพพาน กิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ จนเกิดมรรคญาณ ครั้งที่ ๔ สามารถละสังโยชน์ที่เหลืออีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุจจ์จะและอวิชชา สามารถกำจัดมานานุสัย, ภาวราคานุสัยและอวิชชานุสัยให้เด็ดขาดถือเป็นผู้มีจิตที่ห่างไกล สะอาดบริสุทธิ์ หมดจดถึงที่สุด มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นจิตที่มีความเป็นอิสระคือความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย^{๕๒} ไม่มีความหวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่สะท้าน ไม่หวั่นไหว^{๕๓} มีความหนักแน่นเหมือนภูเขาหินใหญ่ มีสภาพเหมือนแผ่นดินที่ไม่ว่าใครทิ้งของสะอาดหรือไม่สะอาดลงไปก็รองรับได้โดยไม่ซัดเคือง^{๕๔} ตลอดเวลามีความผ่องใส เยือกเย็น อิ่มเอิบ และมีแต่ความสุข จิตของพระอรหันต์ถือว่าเป็นจิตที่สมบูรณ์ที่สุด

๒. เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า การหลุดพ้นจากทุกข์ ก็คือ การหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นในกายในใจนี้ หรือละความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานชั้น ๕ คือ รูปนามนี้ได้ วิปัสสนาญาณจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้สามารถเห็นแจ้งทุกข์ในรูปนาม ดังนั้น ทุกข์ที่วิปัสสนาญาณเข้าไปเห็นคือสภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ และทุกข์ในอริยสัจ ๔ เมื่อศึกษาจะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นเป้าหมายเบื้องต้นของวิปัสสนาญาณ ที่สามารถทำผู้ปฏิบัติข้ามพ้นจากโคตรบุดูชน ไปสู่โคตรอริยชนได้ คือต้องอาศัยญาณที่เข้าไปพิจารณารูปนาม โดยความเป็นอริยสัจ ๔ ซึ่งปรากฏชัดใน สังขารูปกชาญาณ ที่เห็นอริยสัจเป็นเบื้องต้น และสังขานุโลมิญาณ มีการอนุโลมแก่ วิปัสสนาญาณทั้ง ๘ เป็นเบื้องต้น และมีการคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือมรรคสังขจะ ในส่วนเบื้องต้น^{๕๕} ดังนั้น การคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือมรรคสังข ก็คือ การมองเห็นหนทางไปสู่การดับทุกข์ในอริยสัจ ๔ นั่นเอง สอดคล้องกับดังพุทธวจนที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ว่ามีได้ สำหรับผู้รู้ผู้เห็นอยู่เท่านั้น หาได้กล่าวว่า มีได้สำหรับผู้ไม่รู้ไม่เห็นอยู่ ในกรณีนี้ สำหรับผู้รู้ผู้เห็นอยู่ซึ่งสังขจะว่า ทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร ความดับทุกข์เป็นอย่างไร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างไร^{๕๖}

ดังนั้น การเห็นอริยสัจในวิปัสสนาญาณจึงเป็นหัวใจสำคัญของการดับทุกข์ในรูปนามนี้ โดยผ่านกระบวนการแห่งญาณ นับจากการเห็นอริยสัจครั้งแรกคือ สังขารูปกชาญาณ จนเห็นแจ้งในอริยสัจทั้งหมด คือ สังขานุโลมิญาณ

^{๕๒} ฎรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๗/๔๓.

^{๕๓} ฎรายละเอียดใน อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๓๗.

^{๕๔} ฎรายละเอียดใน อง.ฉก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๘-๕๓๙.

^{๕๕} ฎรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค (อาจ อาสภมหาเถระ แปล), หน้า ๑๑๒๖

^{๕๖} ส.ม.หา.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๕/๖๐๘.

๓. เพื่อการบรรลุพระนิพพาน

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการเจริญวิปัสสนา คือ การมีญาณหยั่งรู้แจ้งเห็นจริง จนสามารถละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้อย่างเด็ดขาด จึงชื่อว่า บรรลุถึงนิพพาน ดังนั้น นิพพาน เป็นเป้าหมายที่วิปัสสนาญาณต้องเข้าไปถึง และถือเป็นอารมณ์ ดังปรากฏในวิสุทธิมรรค ว่า อนุโลมญาณสามารถกำจัดกิเลสที่ปิดบังอริยสังขารออกไปได้ แต่ไม่มีนิพพานเป็นอารมณ์ ในโคตรภูญาณจิตสามารถน้อมอารมณ์ไปสู่นิพพานได้ แต่ไม่สามารถทำลายกิเลสได้ เมื่อโคตรภูญาณเกิดขึ้นทำหน้าที่ของตนหมดแล้วก็ดับไป ญาณ ในโลกุตตระ คือ มรรคญาณ ผลญาณโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้นติดต่อกันไป อุปมาเหมือน บุรุษจะข้ามคลองน้ำ วิ่งมาด้วยกำลังแรงจับเถาไม้ที่ผูกติดอยู่กับต้นไม้ แล้วเหวี่ยงตัวให้ข้ามไปถึงอีกฝั่งหนึ่ง แล้วปล่อยเถาไม้เสีย แล้วมาตั้งตัวให้เป็นปกติก็สบาย รู้สึกว่าตัวเองได้ข้ามพ้นคลองน้ำสำเร็จแล้ว การปล่อยเถาไม้นั้นก็คือ ตัดเชื้อชาติปุถุชนไปสู่อริยชนไปสู่ฝั่งคือพระนิพพาน^{๕๗} จึงเห็นได้ว่า มรรคญาณ ผลญาณ ที่เกิดตามมาก็มีนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับการเกิดวิโมกข์ ๓ อย่าง คือภาวะที่ไม่รับรู้อารมณ์ภายในและอารมณ์ภายนอกที่เป็นสังขตธรรม รู้แต่เพียงนิพพานอารมณ์เดียว อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่

(๑) อนิมิตตวิโมกข์ ผู้หนักในศรัทธา เห็นสังขารธรรมเป็นอนิจจัง (อนิจจา นุปัสสนา) และเห็นนิพพานเป็นอนิมิตตสภาวะ

(๒) อัปณิหิตวิโมกข์ ผู้หนักในสมาธิ จะเห็นสังขารธรรมเป็นทุกข์ (ทุกขานุปัสสนา) และเห็นนิพพานเป็นอัปณิหิตสภาวะ(ไม่มีที่ตั้งแห่งตัณหา)

(๓) สุธมฺมวิโมกข์ หมายถึง ผู้หนักในทางปัญญา จะเห็นสังขารธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา (อนัตตานุปัสสนา) และเห็นนิพพานเป็นสุธมฺมุตตา (ความว่างเปล่า)^{๕๘}

๔.๓ วิเคราะห์การสังสมบารมีของพระกুমารกัสสปเถระ

ดูกรภิกษุ จอมปลวกนี้พันคว้นในกลางคืน ลูกโพลงในกลางวันพราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงเอาศาตราไปขุดดู สุเมธะเอาศาตราขุดลงไป ได้เห็นลิมสลักจึงเรียนว่า ลิมสลักขอรับ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกลิมสลักขึ้นเอาศาตราขุดดู สุเมธะเอาศาตราขุดลงไป ได้เห็นอึ่ง จึงเรียนว่า อึ่งขอรับ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะเจ้าจงยกอึ่งขึ้น เอาศาตราขุดดูสุเมธะเอาศาตราขุดลง ได้เห็นทาง ๒ แพร่ง จึงเรียนว่า ทาง ๒ แพร่ง ขอรับ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงก่นทาง ๒ แพร่งเสีย เอาศาตราขุดดู สุเมธะเอาศาตราขุดลงไป ได้เห็นหม้อกรองน้ำต่าง จึงเรียนว่า หม้อกรองน้ำต่าง ขอรับ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงยกหม้อกรองน้ำ

^{๕๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค (อาจ อาสภมหาเถระ แปล), หน้า ๑๑๓๒ – ๑๑๓๓.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค (อาจ อาสภมหาเถระ แปล), หน้า ๑๑๒๔

ต่างขึ้น เอาศาตราชุดลง สุเมธเอาศาตราชุดลงไป ได้เห็นเต่า จึงเรียนว่าเต่าขอรับ พราหมณ์กล่าว
 อย่างนี้ว่า พ่อสุเมธเจ้าจงยกเต่าขึ้น เอาศาตราชุดดู สุเมธเอาศาตราชุดลงไป ได้เห็นเขียงหันเนื้อ จึง
 เรียนว่า เขียงหันเนื้อ ขอรับพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธ เจ้าจงยกเขียงหันเนื้อขึ้น เอาศาตรา
 ชุดดู สุเมธเอาศาตราชุดลงไป ได้เห็นขึ้นเนื้อ จึงเรียนว่าขึ้นเนื้อ ขอรับ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อ
 สุเมธ เจ้าจงยกขึ้นเนื้อขึ้น เอาศาตราชุดดู สุเมธเอาศาตราชุดลงไป ได้เห็นนาค จึงเรียนว่า นาค
 ขอรับ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า นาคจงอยู่ เจ้าอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมต่อนาค
 ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (๑) อะไรหนอ ชื่อว่า จอมปลวก (๒) อย่างไรชื่อว่า พนควันในกลางคืน (๓)
 อย่างไรชื่อว่า ลูกโพลงในกลางวัน (๔) อะไรชื่อว่า พราหมณ์ (๕) อะไรชื่อว่า สุเมธ (๖) อะไรชื่อว่า
 ศาตรา (๗) อย่างไรชื่อว่า การชุด (๘) อะไรชื่อว่า ลิมสลัก (๙) อะไรชื่อว่า อัง (๑๐) อะไรชื่อว่า ทาง ๒
 แพร่ง (๑๑) อะไรชื่อว่า หม้อกรองน้ำต่าง (๑๒) อะไรชื่อว่า เต่า (๑๓) อะไรชื่อว่า เขียงหันเนื้อ (๑๔)
 อะไรชื่อว่า ขึ้นเนื้อ (๑๕) อะไรชื่อว่า นาค ดังนี้? พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ปัญหา ๑๕ ข้อพระผู้มี
 พระภาคทรงพยากรณ์ว่าดูกรภิกษุ จอมปลวก นั้นเป็นชื่อของกายนี้ อันประกอบด้วยมหาธาตุรูปทั้ง ๔
 ซึ่งมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส ไม่เพียง ต้องอบรม ต้องนวดพั้น มีอัน
 ทำลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา อย่างไรชื่อว่าพนควันในกลางคืนนั้น ดูกรภิกษุ ได้แก่การที่
 บุคคลปรารถนาทำงานในกลางวัน แล้วตรีกถึง ตรองถึงในกลางคืน นี้ชื่อว่าพนควันในกลางคืน อย่างไร
 ชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน นั้น ดูกรภิกษุ ได้แก่การที่บุคคลตรีกถึงตรองถึง (การทำงาน) ในกลางคืน แล้ว
 ย่อมประกอบการทำงานในกลางวัน ด้วยกาย ด้วยวาจา นี้ชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน พราหมณ์ นั้น เป็น
 ชื่อของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า สุเมธ นั้น เป็นชื่อของเสขภิกษุศาตรา นั้นเป็นชื่อของ
 ปัญญาอันประเสริฐ จงชุด นั้นเป็นชื่อของการปรารถนาความเพียรลิมสลัก นั้น เป็นชื่อของอวิชา
 อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งศาตรา ยกลิมสลักขึ้น คือจงละอวิชาเสีย จงชุดมันขึ้น
 เสีย อัง นั้น เป็นชื่อแห่งความคับแค้นด้วยอำนาจความโกรธ อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธ เจ้าจงใช้ปัญญา
 เพียงตั้งศาตรา ยกอังขึ้นเสีย คือจงละความคับแค้นด้วยอำนาจความโกรธเสีย จงชุดมันเสีย ทาง ๒
 แพร่ง นั้น เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉา อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งศาตรากันทาง ๒ แพร่ง
 เสีย คือจงละวิจิกิจฉาเสีย จงชุดมันเสียหม้อกรองน้ำต่าง นั้น เป็นชื่อของนิวรรณ์ ๕ คือ กามฉันทนิวรรณ์
 พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิถนนิวรรณ์ อุทัจจกุกกัจจนนิวรรณ์ วิจิกิจฉานิวรรณ์ อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธ เจ้าจงใช้
 ปัญญาเพียงตั้งศาตรา ยกหม้อกรองน้ำต่างขึ้นเสีย คือจงละนิวรรณ์ ๕ เสีย จงชุดขึ้นเสีย เต่า นั้น เป็น
 ชื่อของอุปาทานขันธ ๕ คือ รูปอุปาทานขันธ เวทูปาทานขันธ สัตถูปาทานขันธสังขารูปาทานขันธ
 วิญญาณูปาทานขันธ อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งศาตรา ยกเต่าขึ้นเสียคือ จงละ
 อุปาทานขันธ ๕ เสีย จงชุดขึ้นเสีย เขียงหันเนื้อ นั้น เป็นชื่อของกามคุณ ๕ คือ รูปอันจะพึงรู้แจ้งด้วย
 จักขุ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสีย
 อันจะพึงรู้แจ้งด้วยโสตกลิณอันจะพึงรู้แจ้งด้วยฆานะ รสอันจะพึงรู้แจ้งด้วยชีวหา โภกฐัพพะอันจะพึง

รู้แจ้งด้วยกายนำปรารถนา นำใคร นำพอใจ เป็นรูปที่น่ารัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกเขียงหันเนื้อเสีย คือ จงละกามคุณ ๕ เสีย จงขุดขึ้นเสีย ขึ้นเนื้อ นั้น เป็นชื่อของนันทิราคะ อธิบายดังนี้ พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงดั่งศาตรา ยกขึ้นเนื้อขึ้นเสีย คือ จงละนันทิราคะ จงขุดขึ้นเสีย นาค นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้ชิวินาสพ อธิบายดังนี้ นาคจงหยุดอยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความนอบน้อมต่อนาคดังนี้

พระเถระเล่าเรียนโดยทำนองที่พระศาสดาตรัสไว้ ไปป่าอันธวันเจริญวิปัสสนาแก่กล้า จิตจึงพ้นจากอาสวะกิเลส ไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทานโดยประการทั้งปวง ก็บรรลुพระอรหัตเหตุบัญญัติเรื่องการนับอายุครบวช สมัยหนึ่ง ท่านพระกุมารกัสสปเมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปี (รวมอายุที่อยู่ในครรภ์มารดา) จึงได้อุปสมบท ต่อมาท่านได้มีความดำริว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า บุคคลมีอายุหย่อน ๒๐ ปี ภิกษุไม่พึงอุปสมบทให้ ก็เรามีอายุครบ ๒๐ ทั้งอยู่ในครรภ์ จึงได้อุปสมบท จะเป็นอันอุปสมบทหรือไม่หนอ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตดวงแรกใดเกิดแล้วในอุทรมารดา วิญญาณดวงแรกปรากฏแล้ว อาศัยจิตดวงแรก วิญญาณดวงแรกนั้นนั้นแหละเป็นความเกิดของสัตว์นั้นดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบททุกบุตรมีอายุครบ ๒๐ ปี ทั้งอยู่ในครรภ์ ทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะมหาสาวกผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร ในอรรถกถาหาเวทลลสูตร ได้กล่าวไว้ว่า พระเถระผู้มีปัญญามากนั้น เมื่อตั้งปัญหาขึ้นเองแล้วจะตัดสินปัญหานั้นเสียเอง ก็สามารถแต่งพระสูตรนั้นตั้งแต่เริ่มต้นให้จบได้ ก็แหละบางคนอาจตั้งปัญหาขึ้นได้ แต่ตัดสินไม่ได้ บางคนตัดสินได้ แต่ตั้งขึ้นไม่ได้ บางคนไม่ได้ทั้งสองอย่าง บางคนก็ได้ทั้งสองอย่าง ในคนเหล่านั้น มีพระเถระที่เป็นได้ทั้งสองอย่างอยู่หลายองค์ทีเดียว พระเถระหลายรูปที่บรรลุฐานะพิเศษในศาสนานี้คือ พระสารีบุตรเถระ พระมหาจักษณเถระ พระปุลณเถระ พระกุมารกัสสปเถระ พระอานนท์เถระ และพระมหาโกฏฐิกเถระ

ในส่วนของพระกุมารกัสสป อรรถกถานั้นกล่าวว่า ภิกษุที่มีปัญญาน้อย เมื่อจะกล่าวธรรมกถาก็ดำเนินไปอย่างสะเปะสะปะ เหมือนคนตาบอดถือไม้เท้าเดินสะเปะสะปะ และเหมือนคนไตสะพานไม้ที่เดินไปได้เพียงคนเดียว แต่ผู้มีปัญญา มาก ยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วชักเอาข้อเปรียบเทียบแลเหตุผลมารวมทำให้พระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระพุทธานุศาสน์ ซึ่งมีทั้งแบบต่ำและแบบสูงแสดงอยู่ ก็เพราะความเป็นผู้มีปัญญา มาก พระกุมารกัสสปเถระ จึงยกเอาคาถาแค่สี่บทมาตั้ง แล้วนำเอาข้อเปรียบเทียบและเหตุผลมาประกอบเข้ากับบทเหล่านั้น ทำให้พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระพุทธานุศาสน์ มีทั้งแบบต่ำและแบบสูงแสดงอยู่ เหมือนทำให้ดอกไม้ห้าสีบานอยู่ในสระธรรมชาติ หรือเหมือนจุดตะเกียงน้ำมัน พันไส้ให้โพลงอยู่บนยอดเขาสิเนรุ ฉะนั้นอรรถกถาอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า ท่านพระเถระเมื่อจะกล่าวธรรมกถา แก่บริษัท ๔ ไม่ว่าจะบริษัทจะมากก็ตาม หรือไม่มากก็ตาม พระธรรมกถานั้นจะพร้อมไปด้วยอุปมาและเหตุทั้งหลาย กล่าวเสียอย่างวิจิตรทีเดียว นั้น เมื่อครั้งท่านแสดงสูตรประดับประดาอุปมาต่าง ๆ เป็นอันมาก แก่เจ้าปายาสี จนเจ้าปายาสี ละทิฐฐิที่ผิดเสียได้ พระศาสดาทรงทำ

พระสูตรนั้นให้เป็นอรรถอุปถัมภ์เรื่อง จึงทรงสถาปนาท่านไว้ ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดเหล่าภิกษุสาวกผู้กล่าวธรรมได้วิจิตร ในพระศาสนานี้แลพระเถระกับการถือธุดงค์วัตร เล่ากันมาว่า พระมหา กุมารกัสสปเถระ ผู้ถือโศสานิกังคธุดงค์อยู่ในป่าซำมาตลอด ๖๐ ปี ภิกษุอื่นแม้แต่รูปเดียวก็ไม่รู้ ด้วยเหตุ นั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า เราอยู่ในป่าซำมาตลอด ๖๐ ปีรอด ภิกษุผู้เป็นเพื่อน ก็ไม่รู้เรา โอเราเป็นยอดของผู้ถือการอยู่ป่าซำเป็นวัตรเกิดร่วมสมัยกับพระโพธิสัตว์ ท่านได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์ ดังที่ปรากฏในชาดก คือเกิดเป็นลูกนางเนื้อ พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระยาเนื้อชื่อว่านิโครธ ใน นิโครธมิชชาดกพระเถระโปรดเจ้าปายาสีให้พ้นจากมิชชาตัญญูเรื่องทีพระเถระทรมาณเจ้าปายาสีปรากฏอยู่ในปายาสีราชัญญสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญอีกสูตรหนึ่งเกี่ยวกับ ความเห็นผิดว่าชาติหน้าไม่มี ผลบุญบาปกรรมไม่มี ฯ เป็นพระสูตรที่พระเถระใช้วิธีแตงนิทานอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบให้เข้าใจ ซึ่งวิธีดังกล่าวได้เป็นแบบอย่างให้แก่พระอรธรรคทายกในรุ่นหลัง ได้นำแบบอย่างมาใช้ขยายความในพระสูตรในกาลต่อมา เช่น ในมิลินทปัญหา เป็นต้นฯ พระสูตรนี้ไม่ค่อยมีใครรู้จักชื่อสูตรเท่าไร แต่มีความสำคัญน่าศึกษาเป็นอย่างมาก ซึ่งกล่าวถึงพระกุมารกัสสปได้แสดงแก่พระเจ้าปายาสีซึ่งครองเสตัพยนคร ดังมีความย่อดังนี้สมัยหนึ่ง ท่านพระกุมารกัสสปเที่ยวจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เมื่อถึงนครแห่งชาวโกศลชื่อเสตัพยะ ท่านพระกุมารกัสสปก็ได้พักอยู่ ณ ป่าไม้สีเขียวด้านเหนือนครเสตัพยะ ก็สมัยนั้น เจ้าปายาสี ผู้ครองเสตัพยนครซึ่งคับคั่งด้วยประชาชน และหมู่สัตว์ สมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งเป็นราชสมบัติอันพระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชทานปูนบำเหน็จให้ เจ้าปายาสีนั้นมีความเห็นอันผิด ๆ ว่า โลกหน้าไม่มีเหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วไม่มี ฯพราหมณ์และคฤหบดีชาวนครเสตัพยะ ซึ่งเคยได้ยินกิตติศัพท์อันงามของท่านกุมารกัสสปองค์นั้นว่า เป็นบัณฑิต ฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำอันวิจิตร มีปฏิภาณดี เป็นพระอรหันต์ เมื่อได้ทราบข่าวว่า ท่านพระกุมารกัสสปะ สาวกของพระสมณโคดม เที่ยวจาริกมาถึงนครเสตัพยะพักอยู่ ณ ป่าไม้สีเขียว ด้านเหนือนคร ก็คิดว่าการได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลายย่อมเป็นการดี จึงพากันออกจากนครเป็นหมู่ๆ ปายหน้าทางทิศอุดรไปยังป่าไม้ สีเขียว ฯสมัยนั้น เจ้าปายาสีทรงพักผ่อนอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน ได้เห็นพราหมณ์และคฤหบดี พากันออกจากนครเป็นหมู่ๆ ปายหน้าไปทางทิศอุดร จึงเรียกนายนักการมาถามว่า พวกเหล่านั้นไปไหนกัน ฯ นายนักการทูลตอบว่า พวกนั้นพากันไปเพื่อดูท่านกุมารกัสสป ผู้เป็นสาวกของพระสมณโคดมฯ เจ้าปายาสี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเข้าไปบอกพวกเขาว่า ขอให้ท่านทั้งหลายจงรอก่อน เจ้าปายาสีจะเข้าไปหาพระสมณกุมารกัสสปด้วย เมื่อก่อนนี้พระกุมารกัสสปได้ทำให้พราหมณ์และคฤหบดี ผู้เขลา ไม่ฉียบแหลม เหล่านี้ให้เข้าใจว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ พ่อนักการ ความจริงนั้น โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดี ทำชั่วไม่มี ฯ นักการจึงไปดำเนินการตามรับสั่งของเจ้าปายาสี ฯ ลำดับนั้น เจ้าปายาสีแวดล้อมด้วยชาวนครเสตัพยะ จึงเสด็จเข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปยังป่าไม้สีเขียว แล้วได้

ตรัสกะท่านพระกุมารกัสสปอย่างนี้ว่า "ดูกรท่านกัสสป ข้าพเจ้ามีวาตะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ" "ท่านพระกุมารกัสสป ถวายพรว่า "ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะขอย้อนถามบพิตรว่า พระจันทร์ และพระอาทิตย์นี้อยู่ในโลกนี้หรือในโลกหน้า เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ฯ" เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป พระจันทร์และพระอาทิตย์นี้อยู่ในโลกหน้า มิใช่ โลกนี้ เป็นเทวดา ไม่ใช่มนุษย์ ฯ ท่านพระกุมารกัสสป : ดูกรบพิตร ถ้าอย่างนั้น ก็ต้องเป็นอย่างนี้ว่าโลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบาก ของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ ท่านพระกุมารกัสสป : ดูกรบพิตร ก็เรื่องซึ่งเป็นเหตุให้บพิตรยังคงมีความเห็นอยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ ฯ ถกด้วยโทษของอกุศลกรรมบถ เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป เหล่าชนที่ข้าพเจ้ารู้จักในโลกนี้ ที่เป็นคนชั่ว ประพฤติชั่ว เมื่อคนเหล่านั้นป่วยหนัก ข้าพเจ้าเข้าไปหาคนเหล่านั้น แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย มีสมณะพวกหนึ่งกล่าวว่า บุคคลที่ทำชั่ว เมื่อตายก็ย่อมตกนรก พวกท่านก็เป็นผู้ประพฤติชั่ว เมื่อท่านตายเมื่อไร ของงมาบอกเรา พวกเหล่านั้นก็รับคำ แต่คนพวกนั้นเมื่อตายลงแล้ว ก็ไม่เห็นมีผู้ใดมาบอกเราเลย ว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ดูกรท่านกัสสป ปริยายแม้นี้แล เป็นเหตุให้ ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ ถกด้วยข้ออุปมาด้วยโจร พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมภาพจะขอย้อนถามบพิตรในข้อนี้ ว่าเมื่อท่านจับโจรร้ายได้ รับสั่งให้นำตัวไปประหารชีวิต โจรนั้นขอผ่อนผันจากนายเพชรฆาตว่า ขอท่านจงรอจนกว่าข้าพเจ้าจะได้ไปแจ้งแก่ ญาติมิตรของข้าพเจ้าก่อน นายเพชรฆาตนั้นจะผ่อนผันให้ หรือจะพึงตัดศีรษะโจรผู้กำลังอ่อนวอนอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ดูกรท่านกัสสป ที่แท้นายเพชรฆาตจะพึงตัดศีรษะโจร นั้นผู้กำลังอ่อนวอนอยู่ที่เดียว ฯ พระกัสสปเถระ : ดูกรบพิตร ก็โจรซึ่งเป็นมนุษย์ยังไม่ได้รับการผ่อนผันจากนายเพชรฆาตผู้เป็น มนุษย์เช่นนั้นเลย ชนผู้ประพฤติชั่วเหล่านั้น เมื่อตายแล้ว ไฉนจะได้รับการผ่อนผันจากนายนิรบาลในนรกเล่าว่าจักขอผ่อนผันให้มาแจ้งแก่ท่านเสียก่อนว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้น มีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ ฯ ถกด้วยอานิสงส์ของกุศลกรรมบถ ดูกรท่านกัสสป เหล่าชนที่ข้าพเจ้ารู้จักในโลกนี้ ที่เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อคนเหล่านั้นป่วยหนัก ข้าพเจ้าเข้าไปหาคนเหล่านั้น แล้วกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย มีสมณะพวกหนึ่งกล่าวว่า บุคคลที่ทำดี เมื่อตายก็ย่อมจะเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ พวกท่านก็เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีล เมื่อท่านตายเมื่อไร ของงมาบอกเรา พวกเหล่านั้นก็รับคำ แต่คนพวกนั้นเมื่อตายลงแล้ว ก็ไม่เห็นมีผู้ใดมาบอกเราเลย ว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ดูกร

ท่านกัสสป ปริยายแม่น้ำแล เป็นเหตุให้ ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นอยู่อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ฯ กล่าวด้วยอุปมาด้วย หลุมอุกพระกัสสปเถระ : ตุกรบพิตร ถ้าเช่นนั้น อาตมาจักยกอุปมาถวายบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษตกลงไปในหลุมอุจจาระจนจนมิดศีรษะ เมื่อได้ช่วยบุรุษนั้นขึ้นมาแล้ว ชัดล้างชำระกายจนสะอาด ประพรมเครื่องหอมต่าง ๆ ให้แต่งกายด้วยเสื้อผ้าใหม่อันวิจิตร แล้วเชิญขึ้นสู่ปราสาทบำรุงด้วยกามคุณ ๕ ท่านคิดว่าบุรุษนั้นจะยอมลงสู่หลุมอุจจาระอีกหรือไม่ และเพราะเหตุไร? เจ้าปายาสี : บุรุษนั้นยอมไม่ปรารถนาลงสู่หลุมอุจจาระอีกเป็นแน่ เพราะหลุมอุจจาระทั้งไม่สะอาด ทั้งมีกลิ่นเหม็น ทั้งน่าเกลียด ทั้งเป็นสิ่งปฏิกูล ฯ พระกัสสปเถระ : ฉะนั้นแหละ บพิตร พวกมนุษย์นับเป็นผู้ไม่สะอาด ทั้งนี้ว่าเป็นสิ่งปฏิกูลของ พวกเทวดา กลิ่นมนุษย์ยอมเหม็นฟุ้งไปในหมู่เทวดาตลอดร้อยโยชน์ เหล่าชนที่เป็นคนดี ประพฤติอยู่ในศีลเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์แล้ว พวกเขาจักมาทูลพระองค์ได้ละหรือว่า โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ตุกรบพิตร โดยปริยายของบพิตรนี้แล ต้องเป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ฯ เจ้าปายาสี : ท่านกัสสป กล่าวอย่างนั้นก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น เรื่องอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้ายังคงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของ กรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เปรียบดังเรื่องนี้ฯหลังจากที่ กุมารกัสสปะ ได้ทราบความจริงแล้ว รู้สึกสลดใจในชะตาชีวิตของตน จึงกราบทูลขอ อนุญาตบวชในพระพุทธศาสนา เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ได้ไปบวชเป็นสามเณรในสำนักพระบรม ศาสตรา ศึกษาพระกรรมฐาน และพระธรรมวินัย จากพระบรมศาสดา และอาจารย์ทั้งหลาย จบจน อายุครบ ๒๐ ปี จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว กราบทูลลาพระผู้มีพระภาค เพื่อไปทำความ เพียร บำเพ็ญสมณธรรมในป่า ได้บรรลุคุณพิเศษเบื้องต้นแล้ว จึงกลับมาศึกษาพระกรรมฐานใน ระดับสูงยิ่ง ๆ ขึ้นแล้วเข้าไปสู่ป่าอันธวัน บำเพ็ญเพียรอย่าง อุกฤษฏ์ต่อไป ครั้งนั้น ได้มีพรหมชั้นสุทธาวาส ผู้ซึ่งในอดีตชาติ เคยเป็นสหayaปฏิบัติสมณธรรม ร่วมกัน กับท่านพระกุมารกัสสปะ ในครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี แล้วจุติ ไปเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาสนั้น เห็นท่านพระกุมารกัสสปะบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ก็ ยังไม่บรรลุพระอรหัตผล จึงลงมาช่วยเหลือ ด้วยการแก้ปัญหา ๑๕ ข้อ แนะนำให้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาค ให้พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ให้ ท่านได้ปฏิบัติตามคำแนะนำ ของพระพรหมนั้น ปัญหา ๑๕ ข้อนั้นคือ ๑. จอมปลวก ๒. กลางคืนเป็นคว้น ๓. กลางวันเป็นไฟ ๔. พรหมณ์ ๕. สุขเมธผู้เป็นศิษย์ ๖. จอบ ๗. เครื่องชุด ๘. ลูกสลัก ๙. อังอ่าง ๑๐. ทาง ๒ แพร่ง ๑๑. กระจบอกรองน้ำ ๑๒. เต่า ๑๓. เชียง ๑๔. ขึ้นเนื้อ ๑๕. นาค

พระบรมศาสดาทรงสดับปัญหาทั้ง ๑๕ ข้อแล้วตรัสแก่ว่า ตุก่อนภิกษุ คำว่า จอมปลวก นั้นหมายถึง อตภาพร่างกายนี้ เพราะว่า จอมปลวกเกิดจากตัวปลวก นำ ดินมาผสมกับน้ำลาย เหนียว ๆ แล้วก่อขึ้นเป็นจอมปลวก ฉนั้นใด อตภาพร่างกายนี้ ก็เกิดขึ้นเพราะ มีพ่อแม่เป็นแดนเกิด ฉนั้น

นั้น จอมปลวกมีรูปพูน มีตัวปลวกอยู่อาศัย ร่างกายก็มีรูปพูนคือ ทวารทั้ง ๙ และรูปขุมขนทั่วตัว เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่หนอนและเชื้อโรคต่าง ๆ จอมปลวกต้องแตกสลาย แม้ร่างกายก็ต้องเนาเปื่อยเช่นกัน

คำว่า กลางคืนเป็นคว้น นั้นหมายถึง วิตก คือการคิดนึก และวิจารณ์ คือการพิจารณาใคร่ครวญถึงการทำงาน ที่ตนทำเมื่อตอนกลางวันว่า มีคุณมีโทษอย่างไร และใคร่ครวญถึงวันรุ่งขึ้นว่า จะทำอะไรต่อไป การคิดใคร่ครวญอย่างนี้ มีอาการดุจคว้นไฟ ที่คุกรุ่นอยู่

คำว่า กลางวันเป็นไฟ หมายถึง การทำงานตามที่คิดไว้ ตั้งแต่ตอนกลางคืน ต้องรีบเร่ง ร่างกายเหน็ดเหนื่อย ท่านจึงเปรียบเหมือนไฟที่ลุกโพล่ง

คำว่า พราหมณ์ หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ท่านเรียกว่าพราหมณ์ เพราะพราหมณ์มีประเพณีลอยบาป ด้วยการลงอาบน้ำ ในแม่น้ำคงคา ขำระบาปคือ ความชั่วออกจากกาย ส่วนที่เรียกพราหมณ์ คือ พระพุทธองค์นั้น เพราะพระองค์ทรงขำระบาปทั้ง ๗ คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สี ลัภพัตตปรามาส ได้โดยไม่เหลือ

คำว่า สุขเมธ หมายถึง พระภิกษุผู้ยังเป็นเสขะ ผู้มีปัญญากำลังศึกษาในไตรสิกขา คำว่า จอบ หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องขุดความโง่ทิ้ง ขุดจนสามารถตัดรากเหง้า ของความ โง่ออกได้หมด

คำว่า การขุด หมายถึงความเพียร คือ เพียรเจริญสติปัญญา ๔ พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ให้เห็นว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอน

คำว่า ลูกสลัก หมายถึง อวิชชา ความไม่รู้ เป็นเครื่องกั้นตัว วิชชา คือความรู้ไม่ให้เกิด ขึ้น อวิชชา จึงเปรียบดังลูกสลัก หรือกลอนประตูที่ไม่ยอมให้ประตูเปิด

คำว่า อีงอ่าง ได้แก่ ความโกรธ เพราะความโกรธมีลักษณะทำให้ใจพองขึ้นเหมือน อีงอ่าง

คำว่า ทาง ๒ แพร่ง ได้แก่ วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเล เหมือนทาง ๒ แพร่งที่คนไม่รู้ว่า จะเดินไปทางไหนดี

คำว่า กระจบอกน้ำ หมายถึง นิเวรณ ๕ ประการ มีกามฉันทะ เป็นต้น คนที่มีนิเวรณทั้ง ๕ อยู่ในใจ ไม่สามารถจะแสวงหาความสุขธรรม ให้ติดตัวอยู่ได้ เหมือนกระจบอกรองน้ำ ที่ไม่สามารถ จะเก็บน้ำไว้ได้

คำว่า เต่า หมายถึง อุปาทานชั้นทั้ง ๕ มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเหมือนกับเต่าที่มี ๔ ขา มีหัว ๑ รวมเป็น ๕ ท่านสอนให้ตัดความรักใคร่พอใจในอุปาทานชั้น นั้นเสีย

คำว่า เชียง ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่รักใคร่พอใจ ดุจคนวางขึ้นเนื้อไ่วบนเชียง แล้วเชือดฆ่าแหละด้วยมีด ฉันไต ก็เลสทั้งหลาย ฆ่าหมู่สัตว์แล้ววาง ไ่วบนเชียง คือ กามคุณทั้ง ๕ แล้วเชือดฆ่าแหละ ฉันนั้น พระพุทธองค์ทรงสอนให้ละกามคุณทั้ง ๕ นั้นเสีย

คำว่า ขึ้นเนื้อ ได้แก่ นันทิราคะ ความรักใคร่ เพลิดเพลินอยู่ในกามคุณทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ในภายหลัง

คำว่า นาค หมายถึงภิกษุผู้สิ้นกิเลสแล้ว เป็นพระอรหันต์ เว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง จึงเรียกว่า นาค แปลว่าผู้ประเสริฐ

พระกุมารกัสสปะ ส่งกระแสจิตไปตามลำดับแห่งคำพยากรณ์แก้ปัญหาที่นั้น เมื่อจบข้อสุดท้าย ท่านก็บรรลุพระอรหันต์ผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

สรุปได้ว่าพระกุมารกัสสปะได้สั่งสมบารมีมาตั้งแต่อดีตชาติมาจนถึงขณะนี้ โดยสะสมบุญมาตลอดทุกยุคทุกสมัยและได้เกิดจากผู้มีธรรม และชาตินี้ท่านก็บวชตั้งแต่เป็นสามเณร มีความเพียร มีศรัทธาแรงกล้า มีเหตุผล ฉลาดในการอุปมาเปรียบเทียบ มีวาจาธรรมอันงดงามในการถามตอบปัญหา มีจุดคงวัตร มีกัลยามิตรที่ดี มีบุญญาธิการ และได้ช่วยประกาศพระศาสนาพร้อมกันนี้ยังได้เป็นแบบอย่างให้กับพระภิกษุในการสอนที่มีลีลาที่เป็นที่น่าสนใจกับผู้เจริญปฏิบัติสืบมา

๔.๔ สรุป

วิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ต้องเจริญสมณะและวิปัสสนา เป็นธรรมที่ควรเจริญคู่กันไป จึงจะบรรลุคุณประโยชน์อันสูงสุดอันพึงบรรลุได้ คือ อมตะธรรม

ผู้เจริญสมณะฝ่ายเดียว โดยตลอด ไม่ประกอบด้วยวิปัสสนา อาจมีประโยชน์บางประการ แต่ไม่บรรลุประโยชน์อันบริบูรณ์

ผู้เจริญวิปัสสนาฝ่ายเดียว โดยตลอด ไม่ประกอบด้วยสมณะ อาจมีประโยชน์บางประการ แต่ไม่บรรลุประโยชน์อันบริบูรณ์

ดังนั้นวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม และการปฏิบัติสติปัฏฐาน เป็นวิธีเดียวที่ทำให้เกิดอริยสัจ ๔ หรือเรียกอีกชื่อว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณ และส่งผลไปสู่การบรรลุมรรคญาณผลญาณ และนิพพาน^{๕๙}

นิวรรณ์ ๕ หรือ กามฉันทนิวรรณ์ เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดให้หมดสิ้นไป เพราะนิวรรณ์ คือธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ติดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ อันมี รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง เมื่อว่าโดยลักษณะทางจิตตภาวะ คือ มีการถือมั่นซึ่งอารมณ์ เป็นลักษณะ พยาบาทนิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความโกรธที่มุ่งจะ ปองร้ายผู้อื่น เมื่อว่าโดยลักษณะทางจิตตภาวะ คือ มีความหยาบกระด้าง เป็นลักษณะ ถีนมิทธนิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความหดหู่ ความ

^{๕๙}วริชาการย์ พุ่มสฤษฎ์, “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโก (ศิริมหา)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ท้อถอย เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความไม่ควรแก่การทำงาน เป็นลักษณะ อุทัจจกุกุกจ
 นีวรรณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกันความดี คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มี
 ความไม่สงบ เป็นลักษณะ วิจิกจฉานีวรรณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกันความดี คือ ความสงสัยลังเลในใจ
 ในสิ่งที่ควรเชื่อ ไม่นั่นใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือมีความสงสัย เป็นลักษณะ^{๖๐}

หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติของพระโสภณมหาเถระ
 คือการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งการฝึกสติที่เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔
 อารมณ์ คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อารมณ์
 ทั้ง ๔ นี้สามารถสังเคราะห์ในรูปและนาม คือ กายานุปัสสนาจัดเป็นรูป เวทนานุปัสสนา จิตตานุ
 ปัสสนาจัดเป็นนาม ธัมมานุปัสสนาจัดเป็นทั้งรูปและนาม โดยอาศัยองค์ธรรมที่สำคัญ คือ อาตา
 ปิ ได้แก่ความเพียรสติมา มีสติระลึกรู้สัมปะชานา ประกอบด้วยสัมปะชัญญะการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
 แบบพอง – ยุบ เป็นวิธีการปฏิบัติที่คิดค้นแนวทางการเจริญโดยพระโสภณมหาเถระ หรือ(มหาสี
 สยาดอ) โดยท่านค้นพบวิธีเจริญวิปัสสนาแบบพอง-ยุบ ตามหลักฐานที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐาน
 สูตร กายานุปัสสนา หมวดธาตุนนสิการปัพพะว่าด้วย วาโยธาตูปัพพะ คือ การพิจารณาธาต
 ุณ เป็นลมในท้องที่ต้นลมให้พองออกและยุบลง โดยความเป็นรูป และนาม พิจารณารูปนามโดย
 ความเป็นพระไตรลักษณ์^{๖๑}

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมื่อจิตสงบ จิตไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆด้วยอำนาจของกิเลสนิวรรณ
 ทั้งหลายนี้ มีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับของปุถุชน ไปจนถึงระดับที่บรรลุถึงอริยะสัจจ์ ๔ ประการ

ในหลักการภาวนาจิตนั้น ความที่จิตสงบ ไม่ได้หมายถึงการที่จิตไม่รับรู้อะไรเลย แต่
 หมายถึงจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ เมื่อไม่ฟุ้งซ่านติดตามอารมณ์ต่างๆไป ก็ย่อมอยู่กับที่
 กล่าวคือ ตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นดีแล้ว ความรับรู้ของจิต ที่เรียกว่า สติ นั้น ก็ย่อมเป็นสติที่มั่นคง ที่ว่า
 มั่นคงนั้นก็คือ การรู้ในสิ่งต่างๆโดยไม่หลงไหลไปตาม ก็จะมีรู้เห็นสภาพของสิ่งที่จิตรับรู้อยู่นั้น ได้อย่าง
 ถูกต้อง เทียงตรง ตามความเป็นจริง

เมื่อจิตสงบ ย่อมเห็นกิเลส เพราะไม่หลงไหลไปตามกิเลส เมื่อจิตไม่สงบ จิตย่อมเป็นสิ่ง
 เดียวกันกับกิเลส เพราะหลงไปตามกัน ทำให้เกิดความปกติของจิตใจ

^{๖๐} พระมหาวิเชียร โชติธมโม (จันทะมัน) , “การศึกษาสภาวะของนิวรรณในวัมมิกสูตร”, **วิทยานิพนธ์
 พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๖๑} พระครูปลัดสุนทร สุนทรโร, “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติ
 ของพระโสภณมหาเถระ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ผู้ปฏิบัติศึกษาเพื่อการอบรมพัฒนาจิตใจของตน ด้วยการเจริญสมณะ และวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งหลาย เมื่อปฏิบัติไป ก็ย่อมรู้เห็น หรือผ่านประสบการณ์ทางจิตใจด้วยตนอย่างมากมาย เข้าใจบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง เท่าทันบ้าง ไม่เท่าทันบ้าง เรียบง่ายบ้าง แปลกพิศดารบ้าง สม่าเสมอบ้าง แปรปรวนบ้าง ปลอดภัยบ้าง ต้องอาศัยขันติบ้าง อยู่ในความคาดหมายบ้าง ไม่อยู่ในความคาดหมายบ้าง น่ายินดีบ้าง ไม่น่ายินดีบ้าง ฯลฯ เป็นไปตามนิสัย จริต วาสนา วิบาก และเหตุปัจจัยอันประกอบหรือปรากฏส่งผลอยู่ในขณะนั้น เป็นธรรมดา แต่ไม่ว่าในขณะบำเพ็ญเพียรภาวนาอยู่นั้น จะปรากฏเป็นสภาพอย่างใดก็ตาม ทั้งหลายนั้นล้วนเป็นสัญญา อันประกอบด้วยเวทนาบ้าง ไม่ประกอบด้วยเวทนาบ้าง ผู้ภาวนาควรเข้าใจอย่างถูกต้องว่า เป้าหมายสูงสุดของการเพียรภาวนานั้น ก็คือ ความเป็นปกติสุข(ไม่ใช่สุขเวทนา)ของใจ บุคคลทั้งหลายที่ประกอบภาวนาเวียนอยู่นี้ ล้วนมีความไม่ปกติของใจ ทำให้เป็นทุกข์ หรือแม้จะมีสุขบ้าง ก็เป็นเพียงสุขปลอมๆ กล่าวคือ เป็นเพียงสุขเวทนา อันอาศัยสัญญาอันไม่เที่ยง เป็นปัจจัยให้เกิด ส่วนสุขที่เกิดจากความไม่ปกติของใจนั้น ก็คือ ความที่จิตใจตั้งอยู่ รู้อยู่ อย่างเป็นปกติ ไร้ภัยทั้งหลายอันเป็นทุกข์ในโลกก็ย่อมไม่เบียดเบียนจิตตน ก็ย่อมเป็นสุขเป็นธรรมดา อย่างนี้คือ ความสุขที่เกิดจากความไม่ปกติของใจ หรือกล่าวว่าเป็น ความปกติสุขของใจนั่นเอง

เมื่อความตั้งอยู่เป็นปกติของจิตใจ อย่าไปสับสนปนเปกับความเป็นปกติของโลก เพราะปกติของโลกนั้น อาศัยปัจจัยในโลกให้เป็นไป หรือบางทีก็ว่า ให้เกิดขึ้น ให้ตั้งอยู่ ให้ดับไป ก็เพราะเหตุว่า ปัจจัยทั้งหลายในโลกนั้น มีปกติปรวนแปร ตั้งอยู่ไม่ได้ด้วยตนเอง เช่นว่า ธรรมชาติฝนตก ก็อาศัยความชื้น ความชื้นก็อาศัยน้ำ และอุณหภูมิ จึงจะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้เกิดลม เกิดฝน ปรวนแปรไปต่างๆ นานา ฯลฯ ดังนั้น ความเป็นปกติของโลก ก็คือ ความเปลี่ยนแปลง ปรวนแปร ไม่แน่นอน ตั้งอยู่ไม่ได้ด้วยตนเอง มีเกิดขึ้น มีตั้งอยู่ แล้วก็มีเสื่อมไปเป็นธรรมดา"ของโลก" ส่วนความเป็นปกติของจิตใจนั้น ในที่นี้หมายถึง ความที่จิตใจตั้งอยู่ได้ในตนเอง ด้วยตนเอง อาศัยตนเองเป็นปัจจัย ไม่ใช่โลก ไม่ปรวนแปรไปตามโลก ไม่อาศัยโลก ก็จะตั้งจิตตนอยู่ได้โดยมั่นคง ไม่ปรวนแปร ไม่เสื่อมไปตามความเป็นไปต่างๆ ในโลก ส่วนจิตใจที่ยังหลงสุดโต่งอยู่ในกระแสโลกนั้น ก็จะมีปกติปรวนแปร เป็นทุกข์ มีความเสื่อมไปได้ ตามปกติของโลก แต่อย่างนี้ ไม่เรียกว่า เป็นจิตใจที่เป็นปกติ แต่เรียกว่า เป็นจิตใจที่ทุกข์ร้อนไปตามปกติของโลกต่างหาก เมื่ออย่างนี้แล้ว จิตใจก็ย่อมมีปกติทุกข์ร้อนอยู่ เป็นธรรมดา ไม่เป็นจิตใจที่ปกติสุข

ดังนั้น ผู้ภาวนาอย่างถูกต้อง ก็จะมีประสบการณ์ของตน ในความรู้เห็นในสิ่งที่ประกอบมาของจิตตน อาจเป็นสิ่งที่ระลึกได้มาก่อนบ้าง ไม่เคยระลึกได้มาก่อนบ้าง ฯลฯ ก็เป็นธรรมดา ก็อย่าไปลังเล อย่าไปสงสัย อย่าไปติดใจอย่างสุดโต่ง ให้พิจารณาเอาตามสมควรแก่ตนว่า สิ่งใดควรน้อมไปพิจารณาเพื่อความไม่ปกติของจิตใจ อันเป็นประโยชน์ สิ่งใดควรสลัดคืน หรือปล่อยให้ผ่านไปโดยไม่เหลียวหลัง เพื่อความไม่เสียประโยชน์ หรือเพื่อความไม่ฟุ้งซ่านถอยหลัง ฟังทราบ ว่า สิ่งที่พิจารณาไป

เพื่อความไม่ตั้งใจ นั้นมีอยู่ และสิ่งที่พิจารณาไปเพื่อความหลงเพลิดเพลिन หรือตั้งใจ นั้นก็มีอยู่เช่นกัน ควรพิจารณาจำแนกให้แยกคาย ก็สิ่งที่พิจารณาไปแล้ว ผลคือ ความเป็นปกติของจิตใจ ก็แสดงว่า สิ่งนั้น พิจารณาเพื่อความไม่ตั้งใจ เพื่อความไม่ติดขัด แต่หากสิ่งใดที่พิจารณาไปแล้ว ผลคือ ความไม่เป็นปกติของจิตใจ ก็แสดงว่า สิ่งนั้น เป็นสิ่งที่พิจารณาเพื่อความติดขัดฟุ้งซ่านของจิตใจ นอกเหนือไปกว่านี้ ยังมีอีก ก็คือ ในบางกรณี มีบางสิ่งที่คุณควรพิจารณาเพื่อความไม่ติดขัดของจิตใจ แต่เมื่อน้อมพิจารณาตามไปแล้ว กลับได้ผลคือ ความติดขัดฟุ้งซ่านของจิตใจ นั่นก็เป็นเพราะ พิจารณาไม่ดีพอ ไม่แยกคายพอ หรือจิตใจที่พิจารณาอยู่นั้น ยังไม่ตั้งมั่นบริสุทธ์มากพอ ผลจากการพิจารณาก็ย่อมแตกต่างกันไป ทั้งหลายนี้ ก็แสดงไว้ เพื่อเป็นหลักเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา เพื่อป้องกันความประมาท เพื่อป้องกันความละเลยไม่พิจารณาในสิ่งควรพิจารณา และเพื่อป้องกันความยึดมั่นถือมั่นอย่างสุดโต่ง ในการปฏิบัติพิจารณาสภาพธรรมต่างๆที่ปรากฏแก่จิตตโนระหว่างภาวนา แต่ในรายละเอียดนั้น ต้องอาศัยประสบการณ์ และปฏิภาณของแต่ละบุคคลที่สั่งสมกันมา

ธรรมชาติของจิตใจอันสะอาดบริสุทธ์อยู่ คืออยู่แล้วนั้น ไม่ควรไปฝืน แต่ธรรมชาติของจิตใจอันสกปรกแปดเปื้อนอยู่ เลวอยู่นั้น ควรฝืนบังคับตามกำลังความสามารถ และสติปัญญาของตนเป็นอย่างดี

สมาธินิมิตกะกิเลสนิมิต

ปุถุชนทั้งหลาย เมื่อมีสติอยู่ ย่อมมีเครื่องอันหมายเป็นอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะกำหนดได้บ้าง หรือไม่ได้บ้าง ก็ตาม นี่เป็นสภาพปกติทั่วไปของปุถุชน เมื่อเครื่องอันหมายเป็นอารมณ์แก่จิตอยู่ในขณะนั้น ไม่ปรากฏชัดไปในทางใดทางหนึ่งว่า น่ายินดี หรือน่ายินร้าย อย่างที่บางทีเรียกกันว่าอุเบกขา คนทั่วไปมักเข้าใจว่า อารมณ์ที่ตนรู้สึกว่าจะเฉยๆอยู่ในขณะนั้น คือ ความไม่มีอารมณ์ หรือความไม่เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ผิด ที่จริงแล้ว ยังมีเครื่องอันหมายเป็นอารมณ์อยู่ตลอดนั่นเอง แม้แต่ในขณะที่กำลังเคลิ้มๆอยู่ หรือในขณะที่กำลังฟุ้งซ่านแบบไม่เป็นเรื่อง ไม่เป็นราว ไม่เป็นชิ้น ไม่เป็นอัน คล้ายกับว่าไม่ได้คิดถึงเรื่องใดสิ่งใดอยู่เลย ฯลฯ เหล่านี้ ก็ล้วนแล้วแต่ยังมีเครื่องอันหมายเป็นอารมณ์อยู่นั่นเอง

เครื่องอันจิตหมายเอาเป็นอารมณ์อยู่นั้น ท่านเรียกว่า นิมิต คือ สิ่งที่ปรากฏอยู่แก่จิต เป็นเครื่องระลึกล้อมไปเป็นอารมณ์แห่งจิต ดังนั้น ปุถุชนทั้งหลาย ย่อมมีนิมิต อันเป็นเครื่องหมายเป็นอารมณ์อยู่ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเจตนาอย่างนั้นหรือไม่ก็ตาม (ด้วยเหตุอย่างนี้เอง การกำจัดอาสวะกิเลสออกจากจิตนั้น จึงต้องอาศัยการเพียรภาวนาอบรมจิตใจ ไม่ใช่แค่ไม่คิดอะไรแล้ว อาสวะจะไม่มี)

ที่นี้ วิธีที่จะภาวนาอบรมจิตใจให้เกิดปัญญา เพื่อความหลุดพ้น เพื่อความสิ้นไปแห่งกองอาสวะทั้งหลายได้นั้น ก็ต้องทำจิตใจให้บริสุทธ์เป็นธรรมชาติเสียก่อน (เน้นว่า ให้เป็นธรรมชาติที่บริสุทธ์หมายความว่า ไม่ใช่ธรรมชาติแบบกิเลสอาสวะ) และจิตจะเป็นอย่างนั้นได้ ก็ควรเป็นจิตที่ไม่กระวนกระวาย ไม่สัดส่าย และไม่ทะยานไปเป็นต้นหา เสียก่อน แต่สภาพเช่นนี้มักเป็นไปได้ยากแก่ปุถุชน

ทั่วไปที่มีได้ฝึกฝนอบรมจิตใจของตนมาเป็นอย่างดีแล้ว ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุอันเป็นอุปสรรค คือ อุกุศลวิตกทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้กระวนกระวาย ตั้งอยู่ได้ยาก และทะยานไปเป็นต้นหาอันพึงชานไปด้วยอำนาจแห่งเวทนา และเหตุอันเป็นที่ตั้งแห่งอกุศลวิตกทั้งหลายเหล่านั้นก็เป็นนิมิตอย่างหนึ่งเช่นกัน ในที่นี้ จะขอเรียกนิมิตประเภทนี้ว่า กิเลสนิมิต และด้วยปัญหาคือ กิเลสนิมิต นี้เอง เราจึงอาศัยนิมิตอย่างอื่นเพื่อเป็นอุปบาย เป็นที่ตั้ง เพื่อความดับ ความละ ความไถ่ถอนไป จากกิเลสนิมิตอันเป็นเหตุแห่งอกุศลวิตกเหล่านั้น เพื่อความน้อมไปในกุศลวิตก อันเป็นเครื่องไม่กระวนกระวาย ตั้งอยู่ได้ง่าย และไม่ทะยานไปเป็นต้นหาความพึงชาน อันเป็นอกุศล นิมิตชนิดหลังนี้ ท่านบัญญัติเรียกว่า สมานินิมิต ด้วยเหตุอย่างนี้เอง สมานินิมิตจึงเป็นสิ่งที่ควรเจริญให้เกิดขึ้น ให้ยิ่งๆขึ้นไป จนกระทั่งบริบูรณ์ ทั้งๆที่เมื่อถึงที่สุดแล้วท่านก็สอนให้ดับ ให้ละ ให้ถอน ซึ่งนิมิตทั้งหลายทั้งปวงในจิตตนลงเสียทั้งหมด ด้วยจิตตน

ก็สรุปว่า เมื่อถึงที่สุดแล้ว ก็ควรปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในนิมิตใดๆเลย แต่เมื่อยังไม่ถึงที่สุด ก็ต้องอาศัยสมานินิมิตนี้ไปก่อน เพื่อเป็นเครื่องป้องกันข้าศึก คือ อุกุศลวิตก หรือกิเลสนิมิตและเพื่อเป็นหลัก เป็นฐาน เป็นที่ตั้ง เป็นอุปการะ แห่งหน้าที่การงานของจิตใจในความเพียรที่จะบรรลุถึง ปัญญา ที่จะเป็นเครื่องกำจัดตัณหา และโมหะอวิชชา อันเป็นเครื่องให้ยังต้องวนเวียนวายเป็นตายเกิดให้สิ้นไปจากจิตตน รวมความว่า สมานินิมิตนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จักต้องเจริญให้มาก ให้บริบูรณ์ จนกว่าจะถึงที่สิ้นสุดแห่งกองทุกข์โดยบริบูรณ์ และถาวร

ในบทนี้ผู้วิจัยพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา (การเจริญสติปัฏฐาน ๔) ในอริยวงศ์ ๑๖ เป็นการศึกษาเป็นการเจริญสัมมัตตญาณ ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ และการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ก็นับเข้าในการเจริญสติปัฏฐาน เพราะสติเป็นหลักสำคัญ หากปราศจากสติแล้วไม่อาจเจริญธรรมอย่างอื่นได้ และพระศรีอริยวงศ์ สจจวโร ได้กล่าวไว้ว่า การเจริญวิปัสสนากับการเจริญสติปัฏฐานเป็นหลักเดียวกัน และการเจริญสติปัฏฐานจักต้องบำเพ็ญศีล สมานินิมิต ปัญญา ชื่อว่าเป็นการเจริญมรรค ๘ องค์ธรรมของสติปัฏฐานประกอบด้วย วิริยะ ปัญญา สติ ดังในสติปัฏฐานแสดงว่า การเจริญสติปัฏฐาน เป็นการเจริญวิปัสสนานั้นเอง เพราะองค์ธรรมของสติปัฏฐาน ประกอบด้วยวิริยะ ปัญญา สติ

เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ อย่างต่อเนื่อง วิปัสสนาญาณ คือความรู้หยั่งเห็นพระไตรลักษณ์ในรูปนามย่อมเจริญขึ้นไปตามลำดับ เมื่ออินทรีย์พัฒนาขึ้นผู้ปฏิบัติย่อมบรรลุสภาวะญาณ (ญาณ ๑๖) เริ่มตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้รูป-นาม ปัจจัยปริคคหญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เหตุปัจจัยของรูป-นาม สัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้รูปนามโดยลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และเมื่อบรรลุถึงสภาวะญาณที่ ๔ คือ อุทยัพพญาณ- วิปัสสนาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้ความเกิด และความดับของรูปของนามชัดเจนแบ่งเป็น ๒ คือ ตรุลลอุทยัพพญาณ มีกำลังญาณอ่อนสภาวะแห่งวิปัสสนูปกิเลสย่อมปรากฏ และพลวอุทยัพพญาณ กำลังญาณแก่

กล้าย่อมสามารถละความเห็นผิดในวิปัสสนูปกิเลสได้ ญาณนี้จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๑ ในวิปัสสนาญาณ ๙ และเป็นญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖

วิธีกำหนดรู้รูปนามตามหลักสติปัฏฐาน

ในอานาปานทีปนี พระญาณธะขอธิบายไว้ว่า จิตที่ตามรู้กองลมหรือธาตุทั้ง ๔ และนามธรรมคือสติ วิริยะ และปัญญาที่ประกอบร่วมกับจิต จัดเป็นนามธรรม คือ สภาวะนุ่มไปสู่อารมณ์ หมายถึงมุ่งจะรับรู้อารมณ์ มีคำอธิบายว่า จิต คือ สภาวะรู้อารมณ์ที่เป็นกองลมหรือธาตุทั้ง ๔ สติ คือ การระลึกรู้อย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วง วิริยะ คือ ความเพียรในการระลึกรู้ ปัญญา คือ การหยั่งเห็นสภาวะธรรมของอารมณ์ปัจจุบันตามความเป็นจริง นักปฏิบัติพึงกำหนดรู้จิตเป็นหลัก เพราะสติ วิริยะ และปัญญาเกิดร่วมกับจิต เมื่อหยั่งเห็นสภาวะธรรมของจิตแล้วก็อาจหยั่งเห็นสภาวะธรรมของสติเป็นต้นได้ กล่าวคือ พึงรับรู้ไว้ว่า จิตที่ตามรู้กองลมหรือธาตุทั้ง ๔ เป็นเพียงนามธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้ ไม่ใช่รูปธรรมที่ไม่อาจรับรู้อารมณ์ไม่ใช่บุคคล เรา เขา บุรุษ หรือสตรี การรู้เห็นอย่างนี้เป็นทวิภูมิจิตวิสุทธิซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่ตามรู้นามธรรม เมื่อนักปฏิบัติเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนกระทั่งปรากฏว่ามีธาตุทั้ง ๔ และจิตที่ตามรู้ในปัจจุบันขณะ ปราศจากความเป็นตัวเรา ของเรา พึงยังกังวลชาติตรณวิสุทธิให้เกิดขึ้นด้วยการหยั่งเห็นปฏิจจสมุปบาท คือสภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น คนทั่วไปไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาทตามความเป็นจริง จึงคิดหาเหตุเกิดของธาตุทั้ง ๔ และจิต โดยมีลัทธิความเห็นต่างๆ และยึดมั่นว่ามีสภาพเที่ยง เป็นสุข และบังคับบัญชาได้ การน้อมไปในความเห็นผิดอย่างนี้แล้วจึงมีความสงสัยลังเลใจ ความสงสัยนี้จัดเป็นวิจิกิจฉาโดยสามัญ ส่วนความสงสัยที่พบในพระสูตรว่า อโหสิ นุ โข อน อตติ มทธานัง (เราเคยเกิดในอดีตหรือ) จัดเป็นวิจิกิจฉาโดยพิเศษ

ธาตุ ๔ ภายในร่างกายยังแบ่งเป็น ๔ อย่างได้ตามเหตุปัจจัย คือ

๑. ธาตุที่เกิดจากกรรม เกิดขึ้นโดยอาศัยกรรมเก่าในภพก่อนซึ่งปรากฏอยู่ทั่วร่างกายเหมือนกระแสไฟฟ้าที่ไหลอย่างต่อเนื่อง

๒. ธาตุที่เกิดจากจิต เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตแต่ละสภาวะๆ เช่น จิตที่โลภ จิตที่โกรธ จิตที่สงสัยหรือฟุ้งซ่าน หรือจิตที่เป็นกุศล เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นในแต่ละขณะจิตนั้นๆ

๓. ธาตุที่เกิดจากอตุ เกิดขึ้นโดยอาศัยสภาวะเย็นร้อนภายในร่างกายในแต่ละวัน

๔. ธาตุที่เกิดจากอาหาร เกิดขึ้นโดยอาศัยอาหารที่บริโภคในแต่ละวัน

ส่วนจิตที่รับรู้ลมหายใจเกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์คือลมหายใจเข้าออกและหทัยวัตถุอันเป็นที่อาศัยของจิต จิตที่รับรู้ลมหายใจเข้ามีใช้จิตที่รับรู้ลมหายใจออกและจิตที่รับรู้ลมหายใจออกก็มีใช้จิตที่รับรู้ลมหายใจเข้า เหมือนแสงอาทิตย์ที่ต่างจากแสงจันทร์ นักปฏิบัติที่หยั่งเห็นเหตุปัจจัยของธาตุทั้ง ๔ และจิตที่รับรู้ธาตุเหล่านั้น จัดว่าได้เข้าใจปฏิจจสมุปบาท บรรลุถึงชาติตรณวิสุทธิที่ข้ามพ้นความสงสัยสามารถล่วงพ้นความสำคัญผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และบังคับบัญชาได้

ผู้ที่เจริญสติระลึกรู้ความเป็นรูปนามของธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม พร้อมทั้งจิตที่ตามรู้ธาตุเหล่านั้น เหตุเกิดของรูป ๔ อย่าง คือ กรรม จิต อุตุ และอาหาร เหตุเกิดของนาม ๒ อย่าง คือ อารมณ์ และหทัยวัตถุ พึงเจริญวิปัสสนาต่อไป เพื่อให้ยังเห็นความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของสภาวะธรรมเหล่านั้น ดังข้อความว่า รูป อนิจจัง ขยภูเจณ, ทุกขังภยภูเจณ, อนตตา อสารถภูเจณ. แปลว่า “รูปไม่เที่ยงเพราะมีสภาพลื่นไพล เป็นทุกข์เพราะมีสภาพน่ากลัว และเป็นอนัตตาเพราะมีสภาพปราศจากแก่นสาร”

การกำหนดอาการพอง - ยุบ เป็นธาตุกรรมฐาน

การตามรู้สภาวะพองยุบของท้องที่สอนกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบันนั้น จัดเป็นธาตุกรรมฐาน เพราะสภาวะพองยุบเป็นลักษณะตั้งหย่อนของลมในท้องนอกลำไส้ที่เรียกว่า กุจฉิสยาโย ความจริง ลมหายใจที่สุดเข้าไปในปอดมิได้เคลื่อนไปในท้องดังที่เข้าใจกันโดยทั่วไป การหายใจนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดจากการทำงานของกล้ามเนื้อกะบังลม ทรวงอก และกระดูกซี่โครงกะบังลมกั้นอยู่ระหว่างช่องอกและช่องท้อง โดยอยู่ด้านล่างของปอด ตามปกติเมื่อเราหายใจเข้ากะบังลมจะหดตัวกดอวัยวะในช่องท้องส่งผลให้ลมในท้องพองออกมา และเมื่อหายใจออก กะบังลมจะยืดขึ้น ส่งผลให้ลมในท้องยุบลงพร้อมกับดันลมออกจากปอด ดังนั้น สภาวะพองยุบจึงเป็นลมในท้องที่มีอยู่เดิม และเป็นอารมณ์กรรมฐานอย่างหนึ่งตามหลักกายานุปัสสนา คำว่า พอง-ยุบ นี้ ผู้ที่ไม่เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบนี้ หรือแม้แต่ผู้ที่เคยเข้าปฏิบัติแล้วบางคน อาจจะสงสัยว่ามันเกี่ยวข้องกับกาปฏิบัติอย่างไร เพราะฟังๆ ดูแล้วเป็นคำตื้นๆ เฝินๆ ไม่น่าจะนำเอามาใช้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานซึ่งเป็นข้อปฏิบัติขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เมื่อสงสัยเช่นนี้ ก็เห็นเป็นเรื่องแปลก เป็นเรื่องไม่น่าเชื่อ บางทีถึงกับนำเอาไปพูดในทำนองชวนหัวเราะ ขบขันก็มี นั่นก็เพราะเขาไม่รู้ความจริง จึงขออธิบายดังนี้

การเจริญวิปัสสนาตามพุทธประสงค์ ก็คือการกำหนดรูปนามเป็นอารมณ์ ถ้าผิดจากการกำหนดรูปนามเสียแล้ว ก็หาใช้วิปัสสนากรรมฐานไม่ นี่เป็นกฎตายตัวที่ใครจะเถียงไม่ได้ ก็กำหนดรูปนามอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานนั้น เฉพาะการกำหนดรูป ถ้ากำหนดรูปหยาบก็ไม่ได้ผล หรือได้ผลน้อยที่สุด ฉะนั้นท่านจึงสอนให้กำหนดรูปที่ละเอียด รูปที่ละเอียดก็ได้แก่รูปที่ลมหายใจถูกต้อง คือลมหายใจเข้าออกไปถูกที่ไหนก็ให้กำหนดที่นั่น ที่นี้สถานที่ๆ ลมหายใจของเราถูกต้องอยู่เสมออันมีอยู่ ๒ ที่ คือ ที่จมูก ๑ ที่บริเวณท้อง ๑ บรรดาที่ทั้ง ๒ นั้นปรากฏว่า สำหรับที่จมูกจะกำหนดได้ชัดเจนก็เพียงแต่ในระยะเริ่มแรกเท่านั้น ครั้นนานเข้าเมื่อลมละเอียดลงก็ปรากฏไม่ชัดเจน ส่วนที่บริเวณท้องที่มีอาการพอง-ยุบนั้นกำหนดได้ชัดเจนสม่ำเสมอ ถึงจะนานเท่าใดก็กำหนดได้ และแสดงสภาวะได้แจ่มชัดกว่าที่จมูกมากมาย ในเรื่องนี้ผู้ที่ผ่านการปฏิบัติไปแล้วย่อมจะทราบได้ดีทุกคน ฉะนั้นรูปที่ลมถูกต้องที่บริเวณท้อง คืออาการพองขึ้นและยุบลง จึงเหมาะอย่างยิ่งแก่การตั้งสติกำหนดเพื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งต้องอาศัยการกำหนดรูปนามเป็นสำคัญ

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นจะต้องอาศัยบัญญัติเป็นเบื้องต้นก่อน ถ้าไม่อาศัย อารมณบัญญัติแล้ว ก็จะเข้าถึงอารมณ์ที่เป็นปรมาตมไม่ได้เลย ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบ พองยุบนั้น เมื่อแรกปฏิบัติใหม่ๆ ก็มากด้วยอารมณ์บัญญัติ เช่นในขณะที่กำหนดอาการพองยุบของ ท้องอยู่นั้น ยังคงมีรูปร่างสัณฐานของท้องอยู่อย่างชัดเจน แต่เมื่อกำหนดไปเรื่อยๆ วิปัสสนาปัญญาแก่ กล้าแล้ว รูปร่างสัณฐานของท้องก็หายไป คงมีอยู่แต่อาการตึงๆ หย่อนๆ เท่านั้น อาการตึงๆ หย่อนๆ นี้เองเรียกว่า “วาโยธาตุ”

ธาตุลมมีอยู่ ๖ ชนิด คือ ๑. ลมพัดขึ้นเบื้องบน ๒. ลมพัดลงเบื้องต่ำ ๓. ลมในท้อง ๔. ลม ในลำไส้ ๕. ลมหายใจเข้าออก และ ๖. ลมสุดท้ายที่พัดผ่านไปทั่วร่างกายนี้เป็นลมที่เรียกว่า “จิตตช วาโยธาตุ” ซึ่งเป็นต้นเหตุของพองยุบ เพราะเมื่อหายใจเข้า กระบังลมหดตัว กดอวัยวะในช่องท้อง ส่งผลให้ลมในท้องพองออก เมื่อหายใจออก กระบังลมยืดตัว ส่งผลให้ลมในท้องยุบตัว ดันลมออก จากปอด ฉะนั้น การกำหนดในใจว่า “พองหนอ-ยุบหนอ” ที่บริเวณท้อง คือการสังเกตธาตุลม(วาโย ธาตุ) ที่มีสภาวะลักษณะคือการเคลื่อนไหวอย่างชัดเจนเป็นแนวปฏิบัติวิปัสสนาก็มีกฎฐานที่สอดคล้อง กับหลักคำสอนในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่ว่าด้วยการมีสติตามดูกาย (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ใน ข้อกำหนดเกี่ยวกับการพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ ๔ (ธาตุนิสัยการปีพพะ) อาการพอง-อาการ ยุบ คือรูปที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสของธาตุลมนี้ เรียกว่า “วาโยโฆฏฐัพพะรูป” เป็นรูปปรมาตมที่มี ลักษณะของวาโยธาตุชัดเจน คือ การเคลื่อนไหว พระพุทธองค์ทรงเทศนาไว้ในบาลีสันสกฤตนิคายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเป็นผู้มีโยนิโสมนสิการ ตั้งสติกำหนดที่รูป ถ้ามีสมาธิแล้ว รูปนั้นอนิจจังก็ตี ทุกขัง กัตติ อนัตตาก็ตี ย่อมเห็นได้ชัดเจนแน่นอน” ยังทรงเทศน์ อีกว่า ผู้ที่โฆฏฐัพพารมณถูกต้องสัมผัสนั้น ตั้ง สติกำหนดรู้เห็นอยู่ว่าไม่เที่ยงอวิชาหายไป วิชชาญาณปรากฏ

ดังนั้นการกำหนด “พองหนอ-ยุบหนอ” จึงเป็นการสังเกตวาโยโฆฏฐัพพะรูป ด้วยโยนิโ สมนสิการ อันประกอบด้วยอาตาปี หรือวิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งมั่นแห่ง จิต) และสัมปชัญญะ(ความรู้ตัวทั่วพร้อม) มีหลักฐานยืนยันว่าเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสไว้ใน มหาสติปัฏฐานสูตร เมื่อพลังของปัจจัยดังกล่าวแก่กล้าพอเพียงแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นความไม่เที่ยง ความทุกข์และความไม่ใช่ตัวตนของรูปธรรมและนามธรรม มีสัมมาทิฐิและวิชชาญาณเกิดขึ้น จน สามารถบรรลุถึงมรรคผล นิพพานได้ในที่สุด

การกำหนดพอง - ยุบเป็นวิปัสสนา

วิปัสสนาที่ปณีฎีกา อธิบายว่า การเจริญวิปัสสนาตามพุทธประสงค์คือการกำหนดรูป-นามเป็นอารมณ์ ถ้าผิดจากการกำหนดรูป-นาม เสียแล้วก็หาวิปัสสนาภาวนาไม่ การกำหนดรูป-นามอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น เฉพาะการกำหนดรูป ถ้ากำหนดรูปใหญ่ไม่ได้ผลหรือได้ผลน้อย ที่สุด ท่านก็สอนให้กำหนดรูปที่ละเอียด รูปที่ละเอียดได้แก่รูปที่ลมหายใจถูกต้อง คือลมหายใจเข้า ออกไปถูกที่ใดก็ให้กำหนดที่นั่นในที่นี้สถานที่ที่ลมหายใจถูกต้องอยู่เสมออันมีอยู่ ๒ แห่ง คือ ที่จมูก

และที่บริเวณท้อง ใน ๒ แห่งนั้นปรากฏว่า สำหรับที่จมูกจะกำหนดได้ชัดเจนก็เพียงแต่ในระยะแรกเท่านั้น ครั้นนานเข้าเมื่อลมละเอียดลงจะปรากฏไม่ชัดเจน ส่วนที่บริเวณท้องที่มีอาการพอง-ยุบ นั้นกำหนดได้ชัดเจนสม่ำเสมอ ถึงจะนานเท่าใดก็กำหนดได้ และแสดงสภาวะได้แจ่มชัดกว่าที่จมูกมาก ในเรื่องนี้ผู้ที่ทำการปฏิบัติแล้วย่อมจะทราบได้ดีทุกคน ฉะนั้น รูปที่ลมถูกต้องที่บริเวณท้อง คืออาการพองขึ้น และยุบลง จึงเหมาะอย่างยิ่งแก่การตั้งสติกำหนดเพื่อเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งต้องอาศัยการกำหนดรูป - นาม เป็นสำคัญ พระพุทธองค์ทรงเทศนาไว้ในสังยุตตนิกายพระบาลีว่า รูป ภิภขเว โยนิโส มนสิการโรธ รูปานิจจตถจ ยถาภูต สมนุสสสธ แปลความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงเป็นผู้มี โยนิโสมนสิการตั้งสติกำหนดที่รูป ถ้ามีสมาธิแล้ว รูปนั้นอนิจจังก็ดี ทุกข์ขังก็ดี อนัตตาก็ดี ย่อมเห็นได้ชัดเจนแน่นอน

โยคาวจรบุคคลเมื่อนั่งลงแล้ว ในบริเวณท้องนั้น อัสสาสะปัสสาสะวาโยธาตุเป็นเหตุเป็นปัจจัย วาโยโผฏฐัพพะรูปนี้ปรากฏชัดเจนอยู่เสมอ ในขณะที่นั่งตั้งสติกำหนดเจริญวิปัสสนาภาวนาว่า พองหนอ - ยุบหนอ, พองหนอ - ยุบหนอ ดังนี้

การเจริญวิปัสสนาภาวนาที่เป็นไปในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสสอนวิธีการเจริญสติแก่ภิกษุและพุทธบริษัทที่ต้องระลึกไว้เท่าทันในอาการของกายไว้ดังนี้

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ในการปฏิบัติกายานุปัสสนาสติปัฏฐานได้แสดงการปฏิบัติที่มีสติเป็นไปในกายที่เป็นไปในหมวดของอิริยาบถทั้ง ๔ ประการ คือ การเดิน การยืน การนั่ง และการนอน^{๖๒} ก็รู้ให้มีสติเข้าไปกำหนดรู้ในอาการของอิริยาบถนั้นตามความเป็นจริง เมื่อรู้เท่าทันในอิริยาบถที่ปรากฏเป็นปัจจุบันขณะ ความยึดถือความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ปัญญาที่รู้แจ้งอย่างนี้วิปัสสนาญาณที่ปรากฏย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติในการรู้อาการของอิริยาบถทั้ง ๔ นั้นก็เป็นไปตามแนวสติปัฏฐานในหมวดของกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนั่นเอง ว่าเดินอย่างมีสติเท่าทันในขณะที่กำหนดรู้อาการเดินนั้น

ในส่วนของการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่เชื่อมโยงไปถึงภายในส่วนของอิริยาบถทั้ง ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการปฏิบัติที่เป็นไปในหมวดของอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง และนอน อันจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าใจในการปฏิบัติได้ถูกต้อง

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การกำหนดรู้เวทนาที่ต้องอาศัยความเพียรและกำลังใจของผู้ปฏิบัติที่เข้มแข็งเป็นอันมาก เพราะสภาวะของเวทนานั้น โดยส่วนมากผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทั้งใหม่และเก่า ถ้าไม่สามารถตามรู้เท่าทัน อาการของเวทนาแล้วความเชื่อตรงกับการปฏิบัติก็จะอ่อนกำลัง เพราะมองว่าเวทนาเป็นตัว

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๕/๓๐๔.

ปัญหาที่เข้ามารบกวนจิตใจอยู่ตลอดเวลาที่กำหนดรู้ที่เป็นไปในอริยาบถน้อยใหญ่อยู่เนื่อง ความเป็น ศัตรูก็จะเกิดขึ้นกับทุกขเวทนาเมื่อรับรู้อยู่

ส่วนสุขเวทนาเมื่อเกิดขึ้นความพอใจยินดีก็จะแล่นเข้ามาเป็นพวกพ้องเจ้าของมิตรสหายที่ เข้าใจกันดี แต่ไม่อยู่นานวันก็จากไปเพราะความเกิดดับเนื่องๆ ส่วนอุเบกขานั้นก็ไม่แสดงตัวออกมา ชัดเจนในขณะกำหนดรู้ ถ้าไม่เท่าทันก็มองไม่ออกกลายเป็นไม่ใส่ใจปล่อยไปเฉย ๆ ทำให้ขาดการ กำหนดรู้เท่าทันปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นอยู่ว่า ธรรมวินัยนี้ หรือในพระศาสนา นี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยทุกขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยอุเบกขา เวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอยู่”^{๖๓}

เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายที่เป็นไปทั้งเวทนาภายในภายนอก พิจารณาเห็น ธรรมเป็นเหตุเกิดในเวทนาทั้งหลายและเห็นธรรมเป็นเหตุดับในเวทนาทั้งหลายอยู่ เมื่อมีสติพิจารณา เวทนาที่ปรากฏอยู่ ก็เพียงอาศัยเป็นเครื่องเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยค้นหา อาศัยทิวฐิติ ไม่ยึดถือในเวทนาในเวทนานั้น^{๖๔} จึงจะได้ชื่อว่าเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในโพธิราชกุมารสูตร^{๖๕} ว่า บุคคลจะบรรลุความสุขด้วยความสุขไม่ได้ แต่จะบรรลุความสุขได้ด้วยความทุกข์ พระดำรัสนี้แสดงถึงความอดทนโดยตรง และเมื่อพระองค์ทรง บำเพ็ญเพียรที่อุรุเวลาเสนานิคมในวันเพ็ญเดือนหก ประทับนั่งเหนือโพธิบัลลังก์ตั้งแต่ปฐมยามถึง ปัจฉิมยาม คือ ตั้งแต่ ๖ โมงเย็น ถึง ๖ โมงเช้า (ยามหนึ่งมี ๔ ชั่วโมง ราตรีหนึ่งมี ๓ ยาม คือ ปฐมยาม เท่ากับ ๑๘.๐๐-๒๒.๐๐ น. มัชฌิมยามเท่ากับ ๒๒.๐๐-๒.๐๐ น. ปัจฉิมยาม เท่ากับ ๒.๐๐-๖.๐๐ น.) ระยะเวลาดังกล่าวนี้นานประมาณ ๑๒ ชั่วโมง จึงได้ทรงตรัสรู้บุตรสมา สัมโพธิญาณในยามรุ่งอรุณแห่งราตรีนั้น

ในปัจจุบันมีการตำหนิว่า การอดทนต่อเวทนานี้เป็นอัตตภิสมถานุโยคคือการเบียดเบียนตน ให้ลำบาก แล้วสอนให้พิจารณาซากสัมปชัญญะและสัปปายสัมปชัญญะ ทั้งยังแนะนำไม่ให้อดทนต่อ เวทนานั้น วิธีปฏิบัติดังกล่าวไม่สอดคล้องกับข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้ และขัดแย้งกับการ กำหนดรู้เวทนาด้วยปัญญาพึงรู้แจ้งความไม่เที่ยงของเวทนาตามความเป็นจริงเมื่อกำหนดรู้เวทนาด้วย ปัญญา รู้แจ้งความไม่เที่ยงของเวทนาตามความเป็นจริงอยู่ ย่อมเบื่อหน่ายในเวทนาย่อมรู้แจ้งเวทนา ที่ไม่เที่ยงนั้นว่าเป็นของไม่เที่ยงปัญญาที่รู้แจ้งดังกล่าวของภิกษุนี้เป็นสัมมาทิวฐิติ^{๖๖}

^{๖๓} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

^{๖๔} คุรยละเอียดใน ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๑๐๙-๑๑๐/๕๕๔.

^{๖๕} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๐๗.

^{๖๖} คุรยละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๑/๔๒.

เมื่อผู้ปฏิบัติทราบชัดในอาการของเวทนาทั้งหลายที่ปรากฏตามเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นอยู่อย่างนี้ ความสงสัยในการกำหนดรู้ตามแนวของเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานที่แสดงว่าถึงความไม่เที่ยงของเวทนาทั้งหลาย จิตที่เข้าไปรู้ย่อมละเอียดขึ้นไปตามลำดับของความเห็นที่เป็นไปในจิตนั่นเอง

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การกำหนดรู้อาการของจิตที่มีธรรมชาติรับรู้อารมณ์ การใส่ใจในอารมณ์เหล่านั้นด้วยการกำหนดรู้เท่าทันอาการของจิต ความเป็นไปที่คุ้นเคยในการรับอารมณ์ที่ไม่ขาดการกำหนดรู้ด้วยโยนิโสมนสิการทำให้เกิดความนึก คิดถือเอาเป็นเจ้าของในขณะที่รับรู้ทางทวารทั้งที่เปิดรับอารมณ์นั้นเข้ามาอย่างเท่าทันด้วยการกำหนดรู้ด้วยสติที่เป็นไปในการรับรู้จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๖๗} มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นความจริงที่เกิดกับจิตก็สามารถเข้าใจในการละความยินดีในโลกได้^{๖๘}

เมื่อเข้าใจในสภาวะของจิตที่ปรากฏอาการธรรมคือ น้อมนึก คิด รับรู้อารมณ์ที่มากกระทบที่แสดงออกมาก็ควรกำหนดรู้ด้วยสติที่เท่าทันสิ่งเหล่านั้น เพราะธรรมชาติของจิตก็เป็น อย่างนั้น เพราะตกอยู่ในความเกิดดับนั้นเองการวางจิตเป็นธรรมตาอย่างนี้ ก็จะมองเห็นธรรมของ อัมมารมณที่ เกิดกับจิตนั้น

๔. อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การมีสติเข้าไปกำหนดรู้สภาวะธรรมเหล่านี้ อย่างสติตั้งมั่นพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งธรรม ๕ หมวด คือ นิรวรณ ๕ ชั้นธ ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔^{๖๙} พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นิรวรณ ๕ ประการอยู่^{๗๐} มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้^{๗๑} จากการทำผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ วิปัสสนาภาวนาตามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาแล้วนั้น แสดงให้เห็นความสอดคล้องระหว่างวิปัสสนาภาวนา สติปัฏฐาน ๔ ตลอดจนวิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่เป็นไปตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทำให้เกิดความเข้าใจในความหมายของอุเบกขาที่เกิดขึ้นในแต่ละประเภทของอุเบกขาทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อเป็นการเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เป็นตัวปัญญาอุเบกขาตามลำดับต่อไป

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๑/๕๕๔.

^{๖๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๑/๑๐๓ , ที.ม.ฎีกา (ไทย) ๒/๑๑๐.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๒/๕๕๔.

^{๗๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๓๑/๑๐๓, ที.ม.ฎีกา (ไทย) ๒/๑๑๐.

สรุปได้ว่าวิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระนั้น มีองค์ประกอบจากหลายส่วนที่กล่าวมาทั้งหมดพร้อมกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างเอาใจจริงเอาใจ มีความศรัทธาแรงกล้า มีความเพียรพยายาม มีการสั่งสมบารมี มีวาตะธรรมที่วิจิตรงดงามในการ ถามตอบปัญหา โดยการอุปมาเปรียบเทียบ มีปัญญาฉลาดหลักแหลม มีกัลยามิตรที่ดี และยึดหลัก ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาจนบรรลุธรรมเข้าถึงพระนิพพาน สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเป็นแบบอย่างให้กับพระภิกษุในการถ่ายทอดหลักธรรมให้แก่ ประชาชนได้ศึกษาเรียนรู้และเป็นแนวทางให้นำมาปฏิบัติตามสืบมาจนถึงปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๕

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้ศึกษาการบรรลุลหกรรมของพระกษัตริย์พุทธศาสนาเถรวาทศึกษา ประวัติและการสังฆกรรมของพระกษัตริย์พุทธศาสนาเถรวาทและศึกษาวิถีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุลหกรรมของพระกษัตริย์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ๕ ขั้นตอน ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ การบรรลุลหกรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทของพระเถระ

จากประเด็นศึกษาดังกล่าว ทำให้ทราบถึงการบรรลุลหกรรมของพระเถระ ต่างมีเหตุปัจจัยที่ทำให้ท่านเหล่านั้นบรรลุลหกรรมได้แตกต่างกันไปตามจริต ตามบุญกรรมที่เพียรสั่งสมบารมีกันมา

สติปัญญา ๔ เป็นหลักการปฏิบัติที่มีความสำคัญ เป็นเหมือนหนทางให้เหล่าพระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลหกรรม และเพื่อให้แจ้งนิพพาน

แนวทางการปฏิบัติด้วยการเจริญสติจนเกิดผลเป็นวิปัสสนาปัญญา มาจนถึงปัจจุบัน มีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัญญา ๔ การที่จะทวนกระแสแห่งความทะยานอยากของกิเลส ตัณห์นั้นมีเพียงวิธีเดียวก็คือ เดินตามแนวทางปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนตลอด ๔๕ ปี แห่งการตรัสรู้ เพื่อทำความเข้าใจให้ชัดเจน การปฏิบัติวิปัสสนาก็มีฐาน จึงเป็นการเจริญสติปัญญาทุก อิริยาบถ ในการเคลื่อนไหวแบบต่อเนื่องทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดสมาธิ และปัญญา รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง การปฏิบัติ ก็คือ ขบวนการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งที่เป็นสมณะและวิปัสสนา

วิปัสสนาจึงเป็นการอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยเกิดการพิจารณาทางปัญญาจนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์ ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้งเข้าถึงความหลุด

พ้นออกจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึงนิพพาน เป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีสภาวะอารมณ์ในการกำหนดรู้ รูป-นาม ของขั้น ๕ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเห็นการเกิดดับของรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน เราเขา ทำให้เกิดความเห็นได้อย่างถูกต้อง

ดังนั้น สติปัฏฐานจึงเป็นทางชั้นเอกเป็นที่นำไปเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ทั้งหลาย เมื่อใด ศิลปบริสุทธิ์ดี และความเห็นตรง เมื่อนั้นแล้ว จะก้าวล่วงความเศร้าโศก ความดับทุกข์และ โทมนัส เพื่อบรรลุธรรมชั้นสูง และเข้าถึงพระนิพพาน

จะเห็นได้ว่าเป้าหมายการภาวนานั้นจะทำให้บุคคลผู้ใฝ่ศึกษาธรรม เพื่อการปฏิบัติอบรม ภาวนาจิตตน ย่อมพึงศึกษาและบำเพ็ญปฏิบัติภาวนาไปเพื่อความเป็นประโยชน์สุขอยู่ในปัจจุบันได้ ๓ ลำดับ ตามแต่เหตุปัจจัย ฐานะ และอหยาศัย

ลำดับแรก เป็นไปเพื่อความระงับทุกข์โศกอันมีมาก่อนหน้า อย่างนี้ นับว่าเป็นสุขอยู่ในปัจจุบัน เพราะดับทุกข์อันมีมาก่อนหน้าได้แล้ว

ลำดับที่สอง เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งในธรรมอันเป็นปิติ สุข อย่างนี้ นับว่าเป็นสุขอยู่ในปัจจุบัน เพราะเจริญยิ่งอยู่ในธรรมอันเป็นสุข

ลำดับที่สาม เป็นไปเพื่อความพ้นไปจากทุกข์ และสุข ทั้งหลายในโลก อย่างนี้ นับว่าเป็นสุขอยู่ในปัจจุบัน เพราะพ้นไปจากความกำเริบได้แห่งทุกข์ และพ้นไปจากความเสื่อมได้แห่งสุข เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่ข้องเกี่ยว สิ่งใดๆ ทิฐฐิติใดๆ ทั้งหลายในโลก ย่อมเป็นสุขอยู่

จากการที่กล่าวมานี้ก็แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็ครบถ้วนตามอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติทั้งที่มีอหยาศัยสั่งสมมาทั้งสมณะและวิปัสสนา ส่วนการกำหนดสติพิจารณาอาการของ กาย เวทนา จิต และสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นด้วยสติอย่างนี้ ความเห็นที่เป็นกลางย่อมเกิดขึ้นตามความเป็นจริงของการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ การเข้าไปยึดถือว่าเป็นสัตว์ บุคคล เรา เขาก็หมดสิ้นไปนั่นเอง เข้าถึงหนทางของพระนิพพาน ซึ่งจะเห็นได้จากการบรรลุธรรมของพระเถระจำนวนมาก

สรุปการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการพัฒนาปัญญาตามหลักการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาเพื่อให้รู้แจ้งอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ตามลำดับสภาวะแห่งจิตที่เข้าสู่ กระแสแห่งพระนิพพาน ผู้มีสภาวะจิตเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานได้นั้น เรียกว่า พระอริยบุคคล เริ่มตั้งแต่พระโสดาบัน, สกิทาคามี, อนาคามี จนถึงพระอรหันต์

๕.๑.๒ สรุปประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ

จากประเด็นศึกษาดังกล่าว พระกุมารกัสสปเถระ มีนามเดิมว่า กัสสปะ เป็นนามที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงตั้งให้ ต่อมาท่านบวชในพระพุทธศาสนา เวลาพระศาสดาตรัสเรียกภิกษุชื่อกัสสปะ จะถูกทูลถามว่า กัสสปะไหน จึงตรัสว่า กุมารกัสสปะ เพราะท่านบวชมาตั้งแต่ยัง เด็ก ๆ

บิดาและมารดาไม่ปรากฏชื่อ เป็นชาวเมืองสาวัตถี มารดาของท่านศรัทธาจะบวชตั้งแต่ยังไม่ได้แต่งงาน แต่บิดาและมารดาไม่อนุญาต หลังจากแต่งงานแล้วขออนุญาตสามี ในที่สุดสามีอนุญาตให้บวช เธอจึงบวชเป็นภิกษุณีโดยไม่รู้ตัวว่าตั้งครรรค์ ครั้นอยู่มาครรรค์ได้ใหญ่ขึ้น ภิกษุณีทั้งหลายจึงเกลียดเธอ จึงนำไปให้พระเทวทัตตัดสิน พระเทวทัตตัดสินว่าเธอคือขาด แม้เธอจะชี้แจงเหตุผลอย่างไรก็ไม่ยอมรับฟัง ภิกษุณีทั้งหลายจึงพาไปเฝ้าพระศาสดา ๆ ทรงมอบหมายให้อุบาสีเถระตัดสิน พระอุบาลีเชิญตระกูลใหญ่ ๆ ชาวสาวัตถีและนางวิสาขาามาพิสูจน์ได้ว่า นางตั้งครรรค์มาก่อนบวช คือของนางบริสุทธี

เมื่อพระกุมารกัสสปะเจริญวัยแล้ว พระราชาทรงประดับประดาเขาอย่างสมเกียรติ แล้วนำไปบวชยังสำนักของพระศาสดา ตั้งแต่ท่านบวชแล้ว ก็ได้เจริญวิปัสสนาและเรียนพุทธพจน์ แต่ไม่ได้บรรลุมรรคผลแต่อย่างใดในระยะแรก

ครั้งต่อมานั้น สหายของท่านเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส เห็นท่านลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงผูกปัญหา ๑๕ ข้อ แล้วบอกว่า นอกจากพระศาสดา ไม่มีใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่านจนถึงพระอรหันต์ พระเถระเรียนเองตามที่พระศาสดาตรัส เข้าไปยังป่าอัมพวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ที่จัดว่าเป็นที่สุุดแห่งพรหมจรรย์

พระกุมารกัสสปเถระ กล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตร สมบูรณ์ด้วยอุปมาและเหตุผล เช่น การโต้ตอบกับพระเจ้าปายาสีผู้ไม่เชื่อว่าโลกอื่นมีจริง เป็นต้น และยังมีเรื่องอีกมากมายที่แสดงถึงความฉลาดสามารถของพระกุมารกัสสปเถระ ในการอธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ท่านสามารถโต้ตอบกับผู้ที่มาโต้แย้งคัดค้านคำสอนได้อย่างดี จึงนับว่าเป็นกำลังที่สำคัญรูปหนึ่งในการประกาศพระพุทธศาสนา

พระกุมารกัสสปเถระ ได้รับเอตทัคคะ กล่าวธรรมกถาได้อย่างวิจิตรสมบูรณ์ด้วยการอุปมาและเหตุผล พระทศพลจึงทรงยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ใช้ถ้อยคำอันวิจิตร (กล่าวถ้อยคำที่ไพเราะ) และมีธรรมวาทนะเป็นเลิศ

พระกุมารกัสสปเถระ ครั้นอยู่จบพรหมจรรย์ของท่านแล้ว ก็ได้ช่วยพระศาสดาประกาศพระพุทธศาสนา อยู่มาตามสมควรแก่เวลาของท่าน แล้วได้นิพพานจากโลกไป

๕.๑.๓ สรุปรวิธิการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

วิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ต้องประกอบไปด้วยแรงศรัทธา ความเพียร มีบุญญาธิการ มีการรุดงค์วัตร ถามตอบปัญหาโดยการอุปมาเปรียบเปรยที่ฉลาด มีเหตุมีผล ด้วยวาทนะธรรมที่วิจิตรงดงาม มีกัลยามิตรที่ดีช่วยให้บรรลุธรรม และช่วยประกาศพระพุทธศาสนา

จากประเด็นศึกษาดังกล่าว ทำให้ทราบถึงการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระได้เป็นอย่างดี โดยผู้ปฏิบัติจะต้องมีศรัทธาแรงกล้าที่จะเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน กระทบความเพียรไม่ทอดทิ้ง ในการที่จะฝึกฝนอบรมภาวนาจิตใจของตน ให้เจริญ ให้บริบูรณ์ไปด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ประกอบด้วยความตั้งมั่น ๑ ด้วยความรู้ชัด ๑ และด้วยความปล่อยวางด้วยปัญญา ๑ ทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมสำเร็จเป็นผลได้มาก ย่อมมีศีลมาก ย่อมมีสมาธิมาก ย่อมมีปัญญามาก ย่อมปล่อยวางได้มาก ย่อมพ้นไปจากทุกข์ได้มาก จนกระทั่ง ถึงที่สิ้นสุดแห่งทุกข์โศกอย่างมั่นคงเด็ดขาดไปได้ ในที่สุด

จุดมุ่งหมายของการบรรลุวิปัสสนาญาณ

๑. เพื่อพัฒนาจิตสู่อริยภาวะ เป็นการพัฒนาจิตตามลำดับขั้นแห่งวิปัสสนาญาณที่ได้บรรลุถึง สามารถยกจิตของตนเกิดความบริสุทธิ์ละอนุสัยกิเลสหรือสังโยชน์ได้ตามลำดับขั้นจากชั้นที่ละได้บางส่วน จนถึง การละได้ทั้งหมด

๒. เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ การหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นในกายในใจนี้ หรือละความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานชั้น ๕ คือ รูปนามนี้ได้ วิปัสสนาญาณจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้สามารถเห็นแจ้งทุกข์ในรูปนาม ดังนั้น ทุกข์ที่วิปัสสนาญาณเข้าไปเห็นคือ สภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ และทุกข์ในอริยสัจ ๔ เมื่อศึกษาจะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นเป้าหมายเบื้องต้นของวิปัสสนาญาณที่สามารถทำผู้ปฏิบัติข้ามพ้นจากโคตรปุถุชน ไปสู่โคตรอริยชนได้ คือ ต้องอาศัยญาณที่เข้าไปพิจารณารูปนาม โดยความเป็นอริยสัจ ๔ ซึ่งปรากฏชัดใน สังขารุเพกขาญาณ ที่เห็นอริยสัจเป็นเบื้องต้น และสังขานุโลมิกญาณ มีการอนุโลมแก่ วิปัสสนาญาณทั้ง ๘ เป็นเบื้องต้น และมีการคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือมรรคสังขจร ในส่วนเบื้องปลาย

ดังนั้น การเห็นอริยสัจในวิปัสสนาญาณจึงเป็นหัวใจสำคัญของการดับทุกข์ในรูปนามนี้ โดยผ่านกระบวนการแห่งญาณ นับจากการเห็นอริยสัจครั้งแรกคือ สังขารุเพกขาญาณ จนเห็นแจ้งในอริยสัจทั้งหมด คือ สังขานุโลมิกญาณ

๓. เพื่อการบรรลุพระนิพพาน จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการเจริญวิปัสสนา คือ การมีญาณหยั่งรู้แจ้งเห็นจริง จนสามารถละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้อย่างเด็ดขาด จึงชื่อว่า บรรลุถึงนิพพาน ดังนั้น นิพพาน เป็นเป้าหมายที่วิปัสสนาญาณต้องเข้าไปถึง และถือเป็นอารมณ์

ผู้เจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ย่อมบรรลุมรรคผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโหมนัสทางใจในภพนี้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่กลับมาเวียนเกิดเวียนตายในภพใหม่ให้ได้รับทุกข์และโหมนัสอีก ท่านเป็นผู้บรรลุมรรคญาณ ๔ คือ โสตาปัตติมรรคญาณ สกทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณ และอรหัตตมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวง

การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการใช้อริยะ สติ สมาธิ และปัญญา พิจารณา กำหนดรู้ รูป นาม คือ สภาวะธรรมทางกาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อให้เกิดความประจักษ์แจ้งเห็น สภาวะธรรมตามที่ปรากฏ จนสามารถหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลง แปรปรวนไปของสภาวะธรรมทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคลตัวตนเราเขา จนเกิดปัญญาญาณ สามารถถ่ายถอนออกเสียซึ่งอภิชณาและโทมนัส เป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลกนี้ได้

สติปัฏฐาน ๔ เป็นอารมณ์พระกรรมฐานของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีความเกี่ยวเนื่องกับ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะต้องใช้องค์ธรรมคืออริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นเครื่องประกอบการพิจารณาทางกาย เวทนา จิต และธรรม ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการเจริญสติปัฏฐาน ก็คือ การเจริญ สติ สมาธิ ปัญญาหรือเจริญมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลางนี้เช่นนี้ แล้วตั้งสติระลึกภูมิจิต (รูปนาม) ปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้งพระนิพพานได้

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาก่อน ภายหลังต่อมายังเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณ เมื่อวิปัสสนาปัญญามีกำลังแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรม ก็จะบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณและนิพพานในที่สุด

ฉะนั้นผู้เจริญตามวิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ต้องเจริญสมณะ และวิปัสสนา เป็นธรรมที่ควรเจริญคู่กันไป ด้วยความเพียรจึงจะบรรลุคุณประโยชน์อันสูงสุดอันพึงบรรลุได้ มรรค ผล และนิพพาน

สรุปได้ว่าพระกุมารกัสสปะ มีวิธีการปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรม โดยพิจารณามหาสูตร ๔ (ชาตุ ๔) ใช้ปัญญาเป็นเครื่องละอวิชชา กำหนดธาตุ ๔ ละนิวรณ์ ๕ และเจริญวิชชา ๓ ละอุปาทานขันธ ๕ พร้อมทั้งเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างเอาจริงเอาจัง หลังจากทีสหายผู้ก. ปัญหา ๑๕ ข้อ และให้พระกุมารกัสสปะทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่าน พระกุมารกัสสปะเถระจึงนำมาปฏิบัติเองตามที่พระศาสดาตรัส โดยเข้าไปยังป่าอัมพวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัต ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

๕.๒ อภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ อภิปรายผลการศึกษาได้ดังนี้

๕.๒.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

สติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักการปฏิบัติที่มีความสำคัญของสติปัฏฐานเหมือนเป็นหนทางเส้นเดียวที่พระพุทธเจ้าและเหล่าพระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม และเพื่อทำให้

แจ้งนิพพาน ไม่มีทางอื่นนอกจากทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ เพราะเป็นแนวทางการปฏิบัติด้วยการเจริญสติจนเกิดผลเป็นวิปัสสนาปัญญา มาจนถึงปัจจุบัน มีเพียงวิธีเดียวก็คือ เดินตามแนวทางปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนตลอด ๔๕ ปี แห่งการตรัสรู้ เพื่อทำความเข้าใจให้ชัดเจน เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดสมาธิและปัญญา รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยเกิดการพิจารณาทางปัญญาจนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์ ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึงนิพพาน เป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา อันเป็นการปฏิบัติตามหนทางเพื่อการพ้นทุกข์ ในวิภูสงสาร เมื่อจิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน โดยมีความเพียรเจริญวิปัสสนาอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นบาทฐาน พึงบรรลุความบริสุทธิ์

๕.๒.๒ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ

จากการศึกษาวิเคราะห์ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระ ทำให้ทราบว่าท่านได้เกิดมาจากบิดา มารดาที่มีธรรมและมีพระราชานำท่านมาชุบเลี้ยง เมื่อท่านรู้ความจริงท่านจึงออกบวชเป็นสามเณร ศึกษาเรียนรู้ตามหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยความปรารถนาแรงกล้า มีความเพียร ขอบุद्धังควัตร มีบุญญาธิการ ฉลาดมีเหตุผล โดยถามปัญหาธรรมได้อย่างวิจิตรงดงาม มีวาจาธรรมที่ไพเราะ มีกัลยามิตรที่ดีคอยช่วยเหลือให้บรรลุธรรมเร็วขึ้นในการทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า ๑๕ ข้อ พระพุทธเจ้าทรงแก้ให้ท่านจนถึงพระอรหันต์ พระเถระเรียนเองตามที่พระพุทธเจ้าตรัส เข้าไปยังป่าอัมพวัน เจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ และได้ประกาศพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ท่านได้สั่งสมบุญบารมีมาตั้งแต่อดีตชาติมาจนถึงปัจจุบันชาติ และท่านได้เป็นต้นแบบให้กับพระภิกษุในการถามตอบปัญหาธรรมด้วยท่วงท่าลลิตที่งดงาม ไพเราะ โดยใช้หลักการอุปมาเปรียบเปรยอย่างมีเหตุผลจนทำให้มีผู้สนใจในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

๕.๒.๓ วิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ

จากการศึกษาวิเคราะห์ทำให้ทราบถึงวิธีปฏิบัติที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรม โดยต้องอาศัย สมณะและวิปัสสนา เป็นธรรมที่ควรเจริญคู่กันไป จึงจะบรรลุคุณประโยชน์สูงสุดอันพึงบรรลุได้ ตามหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนา หรือสติปัฏฐาน ๔ ประกอบกับมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเข้าถึงพระนิพพาน ต้องมีการสั่งสมบารมี ๑๐ ประการที่สมบูรณ์ มีการศึกษาเรียนรู้พระพุทธพจน์อย่างจริงจัง ยึดวิธีการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้อง มีการฝึกฝนอุบายหรือปัญหาธรรมอยู่เป็นเนืองนิตย์จนมีไหวพริบ ในการอุปมาอุปไมย เปรียบเปรยได้อย่างวิจิตรงดงาม ไพเราะ และสามารถสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามได้ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า และมีกัลยามิตรที่ดี คอยช่วยเหลือสนับสนุนให้บรรลุธรรมเร็วขึ้น

โดยพิจารณาหาฎตรูป ๔ (ธาตุ ๔) ใช้ปัญญาเป็นเครื่องละอวิชชา กำหนดธาตุ ๔ ละนิวรณ์ ๕ และเจริณวิชชา ๓ ละอุปาทานชั้น ๕ พร้อมทั้งเจริณวิปัสสนากาวานาอย่างเอาจริงเอาจังหลังจากที่สหายผูกปัญหา ๑๕ ข้อ และให้พระกุมารกัสสปะทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระศาสดาทรงแก้ให้ท่าน พระกุมารกัสสปะเถระจึงนำมาปฏิบัติเองตามที่พระศาสดาตรัส โดยเข้าไปยังป่าอัมพวัน เจริณวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัต ที่จัดว่าเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผลที่พบจากการวิจัยเรื่องการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. ผลของการวิจัยพบว่า การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นผู้เจริณวิปัสสนากาวานา หรือสติปัฏฐาน ๔ ตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างจริงจังและถูกต้องตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ใช้หลักทฤษฎีตามแบบแนวคิดของท่าน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ที่สอดคล้องกับหลักทฤษฎีที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ คือ ผู้ปฏิบัติธรรมที่ปรารถนาจะพ้นทุกข์จนบรรลุมรรคผล

ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีความปรารถนาจะพ้นจากทุกข์บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ปรากฏข้อความตามบาลี และอรรถกถา ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมข้อหนึ่งบุคคลเจริณแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน ธรรมข้อหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมข้อหนึ่งนี้แลบุคคลเจริณแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกฉานแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

การเจริณสติปัฏฐานสูตรมีความสำคัญมากต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ทางสายนี้ เป็นทางสายเอกหรือทางสายเดี่ยวเท่านั้น” อันเป็นทางบริสุทธิ์ตีความทุกขรู้แจ้งสังขารเห็นเข้าถึงหนทางของพระนิพพาน

๒. ผลการวิจัยพบว่า จากประวัติของท่านพระกุมารกัสสปเถระ ท่านได้ตั้งความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเป็นผู้กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร จึงได้ทำสมณธรรมอย่างมากในที่สุดท่านก็ได้สมความปรารถนาในปัจจุบันชาติ เพราะการปฏิบัติเจริณวิปัสสนา และเรียนพุทธพจน์ มีกัลยามิตรที่ดีพร้อมองค์พระศาสนาผู้เป็นสัพพัญญูของโลก นอกจากนี้ การเจริณวิปัสสนาของพระกุมารกัสสปเถระยังมีปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมของพระกุมารกัสสปเถระ ได้แก่ ๑) ความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเข้าถึงพระนิพพาน ๒) ต้องมีการสั่งสมบารมี ๑๐ ประการที่สมบูรณ์ ๓) มีการศึกษาเรียนรู้พระพุทธพจน์อย่างจริงจัง ๔) ยึดวิธีการปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้อง ๕) มีการฝึกฝนอุบายหรือปัญหาธรรมอยู่เป็นเนืองนิตจนมีไหวพริบ ในการอุปมาอุปไมย เปรียบเปรยได้อย่าง

วิจิตรงดงาม ไพเราะ และสามารถสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามได้ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า
 ๖) กัลยามิตรที่ดี ค่อยช่วยเหลือสนับสนุนให้บรรลุธรรม

พระกุมารกัสสปเถระยังได้สั่งสมบารมี โดยท่านได้บวชตั้งแต่เป็นสามเณรในสำนักพระบรมศาสดา ศึกษาพระกรรมฐาน และพระธรรมวินัยจากพระบรมศาสดา และอาจารย์ทั้งหลาย จบอายุครบ ๒๐ ปี จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เพื่อไปทำความเพียรบำเพ็ญสมณธรรมในป่า ได้บรรลุคุณพิเศษเบื้องต้นแล้ว จึงกลับมาศึกษาพระกรรมฐานในระดับสูงยิ่ง ๆ ขึ้นแล้วเข้าไปสู่ป่าอันธวัน บำเพ็ญเพียรอย่างอุกฤษฏ์ต่อไป ต่อมาได้มีสหายนปฏิบัติสมณธรรมร่วมกัน กับท่านพระกุมารกัสสป ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี แล้วจุติไปเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาสนั้น เห็นท่านพระกุมารกัสสป บำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ก็ยังไม่บรรลุพระอรหัตผล จึงลงมาช่วยเหลือ ด้วยการแก้ปัญหา ๑๕ ข้อ แนะนำให้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาค ให้พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ให้ ท่านได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของพระพรหมนั้น ปัญหา ๑๕ ข้อนั้นคือ ๑. จอมปลวก ๒. กลางคืนเป็นคว้น ๓. กลางวันเป็นไฟ ๔. พรหมณ์ ๕. สุขเมธผู้เป็นศิษย์ ๖. จอบ ๗. เครื่องชุด ๘. ลูกสลัก ๙. อีงอ่าง ๑๐. ทาง ๒ แพร่ง ๑๑. กระบอกกรองน้ำ ๑๒. เต่า ๑๓. เขียง ๑๔. ชีนเนื้อ ๑๕. นาค พระบรมศาสดาทรงสดับปัญหาทั้ง ๑๕ ข้อแล้วตรัสแก้ หลังจากนั้นพระกุมารกัสสป ส่งกระแสจิตไปตามลำดับแห่งคำพยากรณ์แก้ปัญหานั้น เมื่อจบข้อ สุดท้าย ท่านก็บรรลุพระอรหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

ดังนั้นสรุปได้ว่าจากการศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของพระกุมารกัสสปเถระมีขึ้นตั้งแต่อดีตชาติ ปัจจุบันชาติ ประกอบกับปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาโดยตลอดอย่างถูกต้อง ด้วยความศรัทธา และเพียร จนเข้าถึงซึ่งพระนิพพานตามลำดับ

๓. ผลของการวิจัยพบว่า พระกุมารกัสสปเถระได้นำเอาวิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ว่าด้วยการตั้งสติพิจารณาเห็นธรรมเกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาธรรม ๕ หมวด คือ นีวรณ ชันธ आयตนะ โพชฌงค์ และสัจจะ ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีสภาวะอารมณ์ในการกำหนดรู้รูป-นาม ของชันธ ๕ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเห็นการเกิดดับของรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน เราเขา ทำให้เกิดความเห็นได้อย่างถูกต้อง และในอริยสัจข้อที่ ๔ กล่าวถึงมรรค หรือหนทางดำเนินไปสู่พระนิพพานเพื่อการพ้นทุกข์ในวิภูสงสาร โดยได้ตรัสว่า มรรค ก็คือ สติปัฏฐาน ๔ วิปัสสนาอันเป็นการปฏิบัติตามหนทางเพื่อการพ้นทุกข์ ในวิภูสงสารจึงปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีปรากฏในสติปัฏฐานสูตร เมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันอยู่มรรคเกิดขึ้นเธอเสพคุ่น เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นเมื่อเธอเสพคุ่นเจริญทำให้มากซึ่งมรรคนั้นสังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

๔. ผลของการวิจัยพบว่า ผู้ภาวนาที่ได้ศึกษาหลักปฏิบัติหรือแนวทางอย่างถูกต้องในการเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างดีแล้ว ย่อมสามารถนำความรู้มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับตนเองจนบรรลุธรรมได้ บุคคลนั้นก็จะมีประสบการณ์ของตน ในความรู้เห็นในสิ่งที่ประกอบมาของจิต

ตนเองอาจเป็นสิ่งที่ระลึกได้มาก่อนบ้าง ไม่เคยระลึกได้มาก่อนบ้าง ฯลฯ ก็อย่าไปลังเลอย่าไปสงสัยอย่าไปติดใจอย่างสุดโต่งให้พิจารณาเอาตามสมควรแก่ตนว่า สิ่งใดควรน้อมไปพิจารณาเพื่อความไม่เสียประโยชน์ อันเป็นประโยชน์ สิ่งใดควรสลัดคืน หรือปล่อยให้ผ่านไปโดยไม่เหลียวหลังเพื่อความไม่เสียประโยชน์ หรือเพื่อความไม่ฟุ้งซ่านถอยหลังพิจารณาว่า สิ่งที่ยังพิจารณาไปเพื่อความไม่ติดใจนั้นมีอยู่ และสิ่งที่พิจารณาไปเพื่อความหลงเพลิดเพลिन หรือติดใจนั้น ก็มีอยู่เช่นกัน ควรพิจารณาจำแนกให้แยกคาง ก็สิ่งที่พิจารณาไปแล้วผลคือความเป็นปกติของจิตใจก็แสดงว่าสิ่งนั้นพิจารณาเพื่อความไม่ติดใจ เพื่อความไม่ติดขัด แต่หากสิ่งใดที่พิจารณาไปแล้ว ผลคือ ความไม่เป็นปกติของจิตใจก็แสดงว่า สิ่งนั้นเป็นสิ่งพิจารณาเพื่อความติดขัดฟุ้งซ่านของจิตใจนอกเหนือไปกว่านี้ ยังมีอีกก็คือในบางกรณี มีบางสิ่งที่คุณควรพิจารณาเพื่อความไม่ติดขัดของจิตใจ แต่เมื่อน้อมพิจารณาตามไปแล้ว กลับได้ ผลคือ ความติดขัดฟุ้งซ่านของจิตใจ นั่นก็เป็นเพราะ พิจารณาไม่ดีพอ ไม่แยกคางพอ หรือจิตใจที่พิจารณาอยู่นั้น ยังไม่ตั้งมั่นบริสุทธิ์มากพอ ผลจากการพิจารณาก็ย่อมแตกต่างกันไป ทั้งหลายนี้ ก็แสดงไว้ เพื่อเป็นหลักเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา เพื่อป้องกันความประมาท เพื่อป้องกันความละเลยไม่พิจารณาในสิ่งควรพิจารณา และเพื่อป้องกันความยึดมั่นถือมั่นอย่างสุดโต่ง ในการปฏิบัติพิจารณาสภาพธรรมต่างๆ ที่ปรากฏแก่จิตตนในระหว่างภาวนา แต่ในรายละเอียดนั้น ต้องอาศัยประสบการณ์ และปฏิภาณของแต่ละบุคคลที่สั่งสมกัน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

๑) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการบรรลุธรรมของพระเถระท่านอื่นๆ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทว่ามีหลักการวิธีการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมในแง่มุมอื่นๆ ให้กว้างขวางและละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

๒) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติและการสั่งสมบารมีของพระเถระ สาวก และพุทธบริษัทเพิ่มมากขึ้นแล้วนำข้อมูลที่ได้มาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างที่ถูกต้องตรงตามจริตของบุคคล หรือผู้เจริญต่อไป

๓) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระเถระสาวก และพุทธบริษัททั่วไปให้มากยิ่งขึ้น เพื่อที่จะได้นำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับผู้ปฏิบัติท่านอื่นๆ ต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา** (๙๑ เล่ม). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือ

ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนานิยม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
, ๒๕๔๐.

ธีรวัส บำเพ็ญบุญบารม. **“โครงการธรรมศึกษาวิจัย ปฏิภาณโวหาร”**. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : มุลินธิเบญจนิทาย, ๒๕๕๐.

พระพุทโธมส. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหา
เถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**. จำรูญ
ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๒๕๕๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **“พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. จำนวน ๕,๐๐๐
เล่ม. กรุงเทพมหานคร : พุทธธรรมประดิษฐาน ๒๖ ศตวรรษกาล, ๒๕๕๕.

พระมหาภูติชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี). **“สัมมาสมาธิมหายใจแห่งการตื่นรู้”**. เชียงราย : ศูนย์
วิปัสสนาอาศรมอิสรชน, ๒๕๕๓.

พุทธวจนะสถาบัน มุลินธิพุทโธมส. **“พุทธวจนะ ฉบับ ๒ คู่มือโสดาบัน”**. วัดหนองป่าพง
อุบลราชธานี : บริษัท คิว พรนที แมเนจเม้นท์ จำกัด , ๒๕๕๔.

มุลินธิมหามกุฏราชวิทยาลัย. **อรรถกถาธรรมบทภาษาไทย ภาค ๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุภีร์ ทุ่มทอง. **“หลักปฏิบัติสมาธิภาวนา”**. ไม่ปรากฏแหล่งที่พิมพ์ : ๒๕๕๕.

๒. วิทยานิพนธ์/งานวิจัย

พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน). “การศึกษาสภาวะของนิรณันในวัมมิกสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระครูปลัดสุนทร สุนทรโร. “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแบบพอง – ยุบตามแนวการปฏิบัติของพระโสภณมหาเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระครูสมุห์เกติ ปุณฺณกาโม (दानขุนทด). “ศึกษาเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระชัยพร จนทวิโส (จันทวงษ์). “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระปรีียงค์ เมธิโน (อาภรณ์สุวรรณ). “การประยุกต์ใช้ความว่าง (สุญญตา) ในชีวิตประจำวัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต(พระพุทธศาสนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระทรงยศ ยสธโร (ตั้งจิตพิทักษ์กุล). “ศึกษาการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลในปุนโณวาทสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณฑิตะกับการบรรลุธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(พระพุทธศาสนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระครูปลัดศุภชัย ปรีชาโน (ฉัตรคู่). “ศึกษาอริโมกข์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระวีรชน อุตฺโตโร (ชัชวาลย์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(การบริหารจัดการคณะสงฆ์)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

วรวิชาการย์ พุ่มสฤกษ์. “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานของพระปลัดชัชวาล ชินสโร (ศิริมหา)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(วิปัสสนาภาวนา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉาย-สกุล	: พระสมคิด รุกขิตจิตโต (สุ่พิภักดิ์)
วันเกิด	: ๒๙ ตุลาคม ๒๕๐๑
ภูมิลำเนา	: ๘๔ ม.๑๑ ต.ตลาดจินดา อ.สามพราน จ.นครปฐม
บิดา-มารดา	นายสามล-นางชวา สุ่พิภักดิ์
ประวัติการศึกษาทางโลก	พ.ศ.๒๕๑๘ จบชั้นประถมปีที่ ๔ โรงเรียนวัดกระโจมทอง พ.ศ.๒๕๔๕ จบชั้นมัธยมตอนต้น และต้นปลายที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดสมุทรสาคร พ.ศ.๒๕๕๔ จบปริญญาตรี ศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศน.บ.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ประวัติการศึกษาธรรม	: พ.ศ.๒๕๑๖ จบนักธรรมชั้นตรี พ.ศ.๒๕๑๘ จบนักธรรมชั้นโท พ.ศ.๒๕๑๙ จบนักธรรมชั้นเอก
ตำแหน่ง	: ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดหลังศาลาประสิทธิ์ ตำบลท่าจีน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร
บรรพชา	: พ.ศ. ๒๕๑๕
อุปสมบท	๒๕ มีนาคม ๒๕๒๒
สังกัดวัด	: สุทธิวาตวราราม ตำบลท่าฉลอม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร
ปีที่เข้าศึกษา	๒๕๕๔
ปีที่สำเร็จการศึกษา	๒๕๕๗
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดใหญ่จอมปราสาท ตำบลท่าจีน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร
โทรศัพท์	๐๘๗-๙๑๗-๖๐๐๗